

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

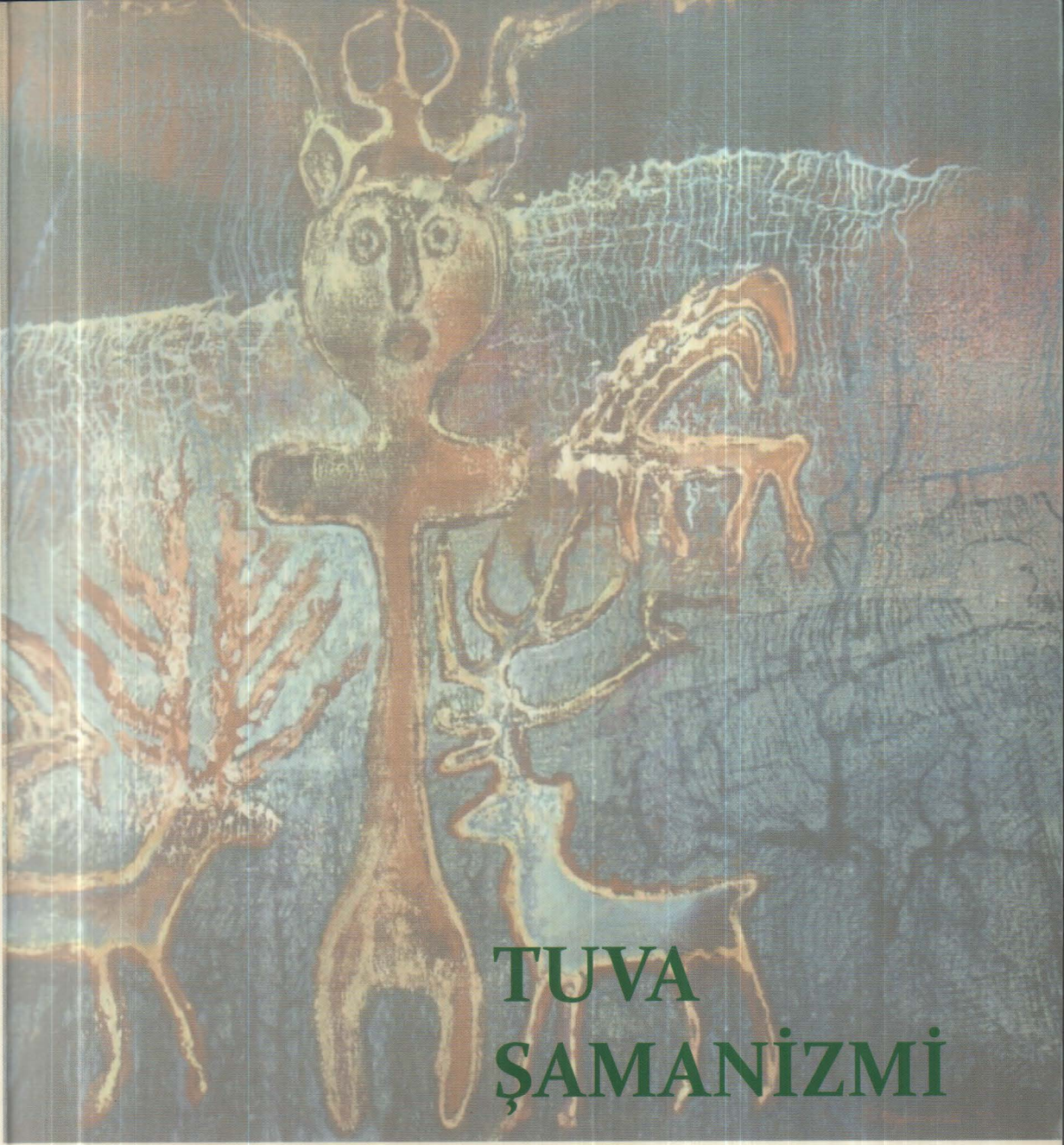
<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Janyl Myrza Bapaeva • TUVA ŞAMANİZMİ

TUVA ŞAMANİZMİ

Janyl Myrza Bapaeva

kömen

kömen

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Kömen Yayınları 110

1. Baskı
Kasım 2013

ISBN: 978-605-5184-23-0

Kömen Eğitim Elektronik Turizm Tic. Ltd. Şti.
Kürkçü Mah. Rampalı Çarşı Zemin Kat Nu.: 11
Konya
eposta: komen54@hotmail.com
Tel: 0332 3534715

T.C. Kültür Bakanlığı Sertifika Nu.: 0907-42-008978

Baskı
Şelale Ofset
Fevzi Çakmak Mah. Hacı Bayram Cad. Nu.: 22
Konya
Matbaa Sertifika Nu.: 13361

Janyl Myrza Bapaeva

TUVA ŞAMANİZMİ

Kömen Yayınları

ÖNSÖZ

Kam alkışları, Şamanizm inancını yaşatan toplumların manevî hayatının yapı taşlarıdır. Halk edebiyatı ürünü olarak ise alkışlarda o halkın mitolojisi, günlük hayatı, iyilik ve kötülük, güzellik ve çirkinlik anlayışı, hastalık sebepleri, tedavi yöntemleri, doğa-insan ilişkisi, gök, yer, atalar kültü gibi halk bilgisinin çeşitli yönleri yansıtılmıştır.

Kam alkışları, Şamanist toplumların folklorunun en eski türlerindendir. 1929 yılına kadar Tuva'da halk edebiyatı türleri arasında yaygınlığı bakımından en önde yer alan alkışlar 1930'lu yıllarda yasaklanmış, alkış geleneğinin muhafızları ise siyasi baskı kurbanı olmuşlardır. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ve merkezî komünist yönetimin yasaklarının kalkmasıyla Tuva'da alkış geleneğini canlandırma faaliyetleri yeniden başlatılmıştır.

Ünlü Tuva halk bilimcisi Prof. Monguş Kenin-Lopsan, yasaklara rağmen alkışları çok zor şartlar içinde derlemiş ve Alğışı Tuvinskih Şamanov 'Tuva Hamnarnıñ Alğıştarı' (Kızıl, 1995) adlı kitapta bir araya getirmiştir. Tuva kültürünün araştırılmasında muazzam katkıları için Monguş Kenin-Lopsan Dirig Ertine 'Yaşayan Cevher' ödülüyle mükâfatlandırılmıştır.

Çalışmamızın amacı Sibirya Şamanizm'i içerisinde Tuva Şamanizminin özelliklerini betimlemek; Alğışı Tuvinskih Şamanov 'Tuva Hamnarnıñ Alğıştarı' kitabında yer alan kam alkışlarını Tuva Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarmak; böylece, Tuva kamlarının dünyayı algılayış ve yorumlayış tarzını Türk okuyucusuna tanıtmak ve Sibirya Türk Toplulukları araştırmaları sahasına kazandırmaktır.

Şüphesiz, alkışlar gibi zor bir konuyu aktarmak için Tuva kültürüne çok iyi vâkıf olmak gerekir. Ancak bu kültürü ulaşabildiğim kadarıyla kaynaklardan öğrenmeye çalıştım. Tuva'da bulunan kıymetli hocam Doç. Dr. Ekrem Arkoğlu'nun yönlendirmeleri ve titiz gözetimi altında, Rusça tercümeye bakarak hataları

mümkün olduğunca aza indirgemeye gayret ettim. Edebî metin aktarmalarında anlamdan ödün vermeden, birebir karşılık kullanılmaya çalıştım. Kamlık ve kamlarla ilgili araştırmalarda yerli ve yabancı bilim adamlarının çalışmalarından faydalanılmıştır.

Tezin hazırlanmasında büyük katkıda bulunan, bilgi, tecrübe ve zamanını esirgemeyen kıymetli danışmanım Doç. Dr. Ekrem Arkoğlu'na teşekkür ediyorum.

Janyl Myrza BAPAEVA

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	1
İÇİNDEKİLER	3
GİRİŞ	

BİRİNCİ BÖLÜM TUVA

I. TUVA'NIN COĞRAFYASI.....	7
II. TUVA'NIN TARİHİ	8
III. TUVA DİLİ VE EDEBİYATI	10
IV. TUVA'DA DİNİ İNANÇLAR	12

İKİNCİ BÖLÜM TUVADA ŞAMANİZM

I. ŞAMANİZMİN TANIMI.....	15
II. KAMLAR.....	16
A. Kamların Kategorileri	21
1. Kam Soyundan Gelen Kamlar	21
2. Soyu Yer ve Su İyelerine Dayanan Kamlar	22
3. Soyu Gökten Gelen Kamlar	23
4. Soyu Kötü Ruh 'Albıs'tan Gelen Kamlar	26
5. Soyu Aza'lardan Gelen Kamlar	28
B. Kam Olma Süreci	29
III. TUVA KAMLARININ FAALİYETLERİ	
A. Kamlama Türleri	30
1. Küzüngü ile Kamlama	30
2. Homus ile Kamlama	31
3. Tef ve Kostümle Kalmama	31
4. Sırık ile Kamlama	31
B. Kamlama Süreci	31
1. Kamı Çağırma	31
2. Tütsü Tüttürme	32
3. Kamlamaya Başlama	32
4. 'Hastalık Ruhunun' (Şeklinin) Çizilmesi	33

5. Ogaalğanın Yapılması.....	33
6. Kamlamanın Bitmesine Yakın Çıkarılması Gereken Nesneler.....	33
7. Şifalı Suyun Hazırlanması.....	33
8. Kamlamanın Sona Ermesi.....	33
9. Kamın Çadırdan Çıkması.....	34
10. Kamlama Ücreti	34
11. Kamın Eşyalarına Adak Ekleme	35
12. Kamı Uğurlama	35
C. Kamların Geleneksel Fonksiyonları.....	35
1. Tedavi Ayinleri	36
a. Kamın Hastanın Esas Ruhunu Çağırması	36
b. İyi Veya Kötü Kehanette Bulunma.....	39
c. Hastalığı Önlemeye Yönelik Ayin	40
d. Hastayı Tedaviye Yönelik Ayin.....	40
e. Kamın İnsanın Boz Ruhunu Kovması	41
f. Oga Yakmak	42
g. Kamın Çocuk Ruhunu Çağırması	43
2. Kültler ve Kutsama Ayinleri.....	45
a. Göğü Kutsallaştırma	46
b. Yer Kültü	48
c. Güneşi kutsallaştırma	49
d. Ay'ı Kutsallaştırma	50
e. Ateşi Kutsama Ayini	51
f. Yedigir'i Kutsallaştırma.....	52
g. Dağ Kültü	54
h. Suyu Kutsallaştırma	58
i. Subaşını Kutsama Ayini	59
i. Ağaç Kültü	59
k. Ayıyı Kutsallaştırma	61
l. Sütü Kutsallaştırma	63
m. Hayvanları Kutsama Ayini.....	64
n. Balbalı Kutsama Ayini.....	68
o. Sulama Kanalını Kutsama Ayini	68
D. Kamların Keramet Gösterileri Ve Başka Bir Varlığa Dönüşmeleri	68
1. Hokkabaz Kamlar.....	68
a. Kurşunu Kendine Alan Kam	68
b. Bıçaklanan Kam.....	68
c. Balta Yutan Kam	69

d. Olmayanı Elde Eden Kam.....	69
e. Üç Gözlü Kam.....	69
f. İki Omzundan Servi Çıkan Kam	69
g. Her İnsanın Sırrını Bilen Kam	69
h. Sıcak Demir Yalayan Kam	70
2. Doğa Güçlerini Yöneten Kamlar.....	70
a. Ateş Söndüren Kam.....	70
b. Yıldırım Düşüren Kam.....	70
3. Hayvan Veya Kuşa Dönüşen Kamlar.....	71
a. Yılan, Ayıya Dönüşen Kam	71
b. Kuzguna Dönüşen Kam	71
IV. KAM TEFİ VE KOSTÜMÜ	71
A. Tef.....	71
B. Çomak.....	74
C. Kostüm.....	75
V. KAMLARIN ÖLÜMÜ VE CENAZESİ.....	78

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALKIŞLARIN ANLAM VE ŞEKİL BAKIMINDAN İNCELENMESİ

I. KAM ALKIŞLARININ TÜRLERİ.....	83
II. KAM ALKIŞLARININ ŞİİRSELLİĞİ	84
III. KAM ALKIŞLARININ KİT'A YAPISI.....	89
IV. KAM ALKIŞLARININ RİTMİ	93

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

METİNLER

I. SOYU GÖKTEN GELEN KAMLARIN ALKIŞLARI.....	97
II. SOYLU KAMLARIN ALKIŞLARI.....	107
III. KAMLIKLARI YER, SU İYELERİNDEN GELEN KAMLARIN ALKIŞLARI	112
IV. SOYU ŞEYTANDAN GELEN KAMLARIN ALKIŞLARI	115
V. SOYU ALBISTAN GELEN KAMLARIN ALKIŞLARI	118

VI. KAMIN KAMLAMAYA BAŞLAMASI.....	121
VII. KAMLIK YETENEĞİ ÜZERİNE ALKIŞLAR	123
VIII. BİRBİRİNİ ‘YİYEN’ KAMLARIN ALKIŞLARI.....	125
IX. KAMLAMANIN SONUNDA SÖYLENEN ALKIŞLAR	128
X. GÖĞE (ÜST DÜNYAYA) İNANMAYLA İLGİLİ ALKIŞLAR.....	129
XI. YERYÜZÜNE İNANMAYLA İLGİLİ ALKIŞLAR.....	131
XII. YERALTINA İNANMAYLA İLGİLİ ALKIŞLAR	134
XIII. VAHŞİ HAYVANLAR DÜNYASIYLA İLGİLİ ALKIŞLAR.....	137
XIV. EVCİL HAYVANLARLA İLGİLİ ALKIŞLAR.....	139
XV. KUTSAMA ALKIŞLARI	142
XVI. KAMIN EŞYALARIYLA İLGİLİ ALKIŞLAR	150
XVII. KAMIN YARDIMCI RUHLARINA ALKIŞLARI.....	156
XVIII. KAMIN TEŞHİS MAHİYETLİ ALKIŞLARI	172
XIX. KAMIN HASTALARI ALKIŞLAMASI.....	178
XX. KAMIN İNSAN RUHUNA YÖNELİK ALKIŞLARI.....	183
XXI. KAMIN KÜÇÜK ÇOCUKLARA ALKIŞLARI.....	186
XXII. KAMIN MUTLULUĞU ALKIŞLAMASI	188
XXIII. KAMIN ÇADIRLA İLGİLİ ALKIŞLARI	190
SONUÇ	193
Kaynakça	197
Ekler.....	199

BİRİNCİ BÖLÜM

TUVA

I. TUVA'NIN COĞRAFYASI

Tuva, Rusya Federasyonu içerisinde özerk bir cumhuriyettir. Ülkenin alanı 170.500 km²'dir. Başkenti, Kızıl şehri. Ülke güneyde Moğolistan, doğuda Buryat Özerk Cumhuriyeti, kuzeydoğuda Rusya'nın İrkutsk bölgesi, kuzeyde Krasnoyarsk bölgesi ve Hakas Özerk Cumhuriyeti, batıda Altay Özerk Cumhuriyeti ile sınırlıdır. Tuva, coğrafi yapı olarak dağlık bir bölgedir: toprakların %82'si dağlarla, %18'i ise ovalarla kaplıdır. Ülkeyi batıdan Altay Dağları, kuzey ve doğudan Sayan Dağları, güneyden Altay Dağları'nın doğu sınırı olan Tannu-Ula sıradağları çevreler, merkezde ise Akademik Obruçev sıradağları uzanır.

Sibirya'nın güneyinde kalan Tuva'da iklim, kuzeydeki kadar olmasa da, oldukça serttir. Ülkede Ocak, Şubat aylarının ortalama sıcaklığı -25°, -35°'dir; Mayıs-Ağustos ortalaması ise gündüzleri +20°, +30°'dir. Tuva, Sibirya'nın dört mevsimin görüldüğü bölgelerden biridir.

Tuva, su kaynakları açısından zengin bir ülkedir. Dağlarda başlayan nehirlerin büyük çoğunluğu Ulug Hem'e (Yenisey) katılır. Dünyadaki en büyük nehirlerden biri olan Yenisey, Tuva topraklarından doğan 'Beg Hem' ve 'Kaa Hem' ırmaklarının katıştığı yerde 'Ulug Hem' adını alır. Bu nokta, aynı zamanda ülkenin başkenti Kızıl şehrinin kurulu bulunduğu yerdir.

Tuva toprakları içerisinde irili ufaklı 430 civarında göl vardır. Bunlar içerisinde en büyükleri: Azas, Tere-Höl, Çagatay, Süt-Höl, Hindiktig-Höl, Noyan-Höl'dür. Bu göllerin çoğunda balık avcılığı yapılmaktadır. Kışın nehirler gibi göller de donmaktadır.

Bunların yanı sıra Tuva'da sayıları 50 civarında 'arjaan' olarak adlandırılan termal su kaynakları meşhurdur. Tuvalar için bu kaynaklar kutsal sayılıp, senede birkaç kere şamanlar tarafından onları kutsama ayinleri yapılır.

Tuva topraklarının neredeyse yarısı Sibir ardıcı, çam, melez ağacı, lâden ağacı, kayın, selvi gibi ağaç türlerinden oluşan ormanlarla kaplıdır. Geride kalan arazi ise pelin kaplı bozkırdır.

Tuva'da hayvan varlığı oldukça zengindir: 85 tür hayvan, 300 tür kuş, nehir ve göllerde 18 tür balık bulunur. Nispeten bilinen kertenkele, tavşan, tilki, kurt, ayı, yabanî domuz, ayı, ren geyiği, maralın yanı sıra, dağlarda çok nadir rastlanan türler -yabanî teke, yabanî koyun (argalı), kar parsı (irbis)- de vardır. Sincap ve samur, eskiden beri ticarî değeri olan hayvan türleridir.

II. TUVA'NIN TARİHİ¹

Tuva Türkleri kendilerini 'Tıva' olarak adlandırır. 'Tuva' kelimesinden hoşlanmazlar. Çünkü o kelimeyi Ruslar kullanmaktadır. Tuvaların menşei hakkında çeşitli görüşler vardır: 'Tuva' kelimesinin III-IV asırlarda Çin'in kuzeyinde büyük bir devlet kurmuş olan 'Toba-Topa'lardan geldiği, günümüz Tuvaları arasında yaygın olan bir kanaattir. 'Topa' Devleti ve kültürü hakkında en kapsamlı araştırmalar Sinoloji Doktoru W. Eberhard tarafından yapılmıştır: 'Çin kaynaklarında Tabgaçlar'a 'Toba' derler. Bunlar Çinli olmayan, yani yabancı bir kavimdir' Nitekim Divan-u Lügat-it Türk'te iki Tavgaç kelimesinden biri 'Türkler'den bir bölüktür', cümlesiyle açıklanmaktadır. Eberhard, aynı makalede 'Toba' Devleti'nin Türk ve Moğol kavimlerinin karışımından müteşekkil 119 kabileden oluştuğunu yazar.

Bugün 'Tuva' (kendilerince 'Tıva') olarak bilinen kelimenin XIX. asırdan itibaren yazılı kaynaklarda geçtiğini biliyoruz. Bu kelime dışında Tuvalar çeşitli kaynaklarda: Soyon, Soyot, Uranhay, Uryanhay, Tuba kelimeleriyle anlatılmıştır. Aslında bütün bu kavramlar Tuvaların bir üst kimliğinin adı olarak kabul edilebilir. Günümüzde toplu olarak bu adla bilinen cumhuriyet insanları çeşitli boylardan, oymaklardan geldiklerini bilirler. Bu oymaklar çeşitli Uygur, Kırgız, Türkmen boylarından günümüze ulaşmışlar, ortak ad olarak da 'Tıva' kelimesini kullanmaya başlamışlardır. Bu boyların bazıları şunlardır: Bay-kara, Çoodu, Deleg (Telengit), Doñgak, Hertek, İrgit, Kırgıs, Küjuget, Maadı,

¹ Ekrem Arıkoğlu, 'Tuva Cumhuriyeti. Tuva Türkleri', **Türk Dünyası Özel Sayısı II**, sayı 16, Temmuz-Ağustos, 1997, s. 1562-1563.

Oorjak, Oyun, Sat, Salçak (Selçuk!), Sayan, Tumat, Toju, Todut; Uygur, Balıkçı, Kuskun, Höyük, Homuşku, Monguş, Ondar, Hovalıg, Hoyug, Sang, Oy-ondar, Kara-ondar, Darhat (Tarkat).

Günümüz Tuva Türklerinin yaşadığı toprakları üzerinde, tarih boyunca millet veya kavimlerin hâkim olduklarını görüyoruz: M.Ö. III-M.S. II. yüzyıllarda Hunlar, II.-V. yüzyıllarda İskitler V.-VIII. yüzyıllarda Göktürkler, VIII.-XVI. yüzyıllarda Uygurlar, IX-XIII. yüzyıllarda bugünkü Hakas ve Kırgızlar'ın ataları olan Yenisey Kırgızları, XIII.-XVI. yüzyıllarda Moğollar, XVII.-XVIII. yüzyıllarda Altın Hanlar-Cungarlar bu topraklarda hüküm sürerler. Aynı bölge 1717-1911 yıllarında Mançurya'nın hâkimiyetinde kalır. Tuva tarihinin günümüze ulaşan ve halkın muhayyilesinde yaşayan en önemli hadiselerinden biri 1883-1885 yıllarında cereyan eder.

Bu tarihte Mançur (Çin) emperyalizmine başkaldıran Tuva kahramanlarının çoğu kısa sürede yakalanarak idam edilir. Kalan altmış kişi dağlara çıkarak iki yıl boyunca, koca imparatorluk ordusuyla mücadelesine devam eder. Sonunda büyük bir güç üzerlerine gönderilir. Bugün 'Süt Höl' olarak bilinen yerde kısıtırılar ve yakalanarak işkenceye tabi tutulurlar. Kafaları vücutlarından koparılır ve Tuva kültüründe kutsal kabul edilen asıtlarda sınıkların üzerine geçirilir. Bu olay Kürşat ve kırk arkadaşının baş kaldırısının asırlar sonra yeniden tezahürü gibidir. Günümüzde bu altmış kahraman - Tuvalar onlara 'Adnan Durgunнар' (Altmış Firari) veya 'Aldan Maadır' (Altmış Bahadır) adını vermiştir- hikâyesi gerek, halk muhayyilesinde, gerekse tarihi kaynaklarda canlılığını korumaktadır. 1914-1921 yıllarında kısmen Rusların egemenliğinde kalan bölgede, 1917-1921 yılları arasında Çarlık Rusyası ile Bolşevikler'in iktidar mücadelesi görülür.

14 Ağustos 1921 tarihinde Tıva Arat Respublika (Tuva Halk Cumhuriyeti) kurulur ve Tuva'nın ilk anayasası kabul edilir. Anayasanın 1. maddesi 'Tuva iç işlerinde serbest, dış işlerinde ise Rusya'ya danışarak hareket eder' şeklindedir. *Bağımsızlığını 1944 yılına kadar devam ettiren küçük Tuva Cumhuriyeti, 20. asırda Türkiye Cumhuriyeti'nden sonra en fazla bağımsız kalan Türk Cumhuriyeti olma özelliğini göstermiştir. Cumhuriyet kurulduktan sonra devlet başkanlığına Sodnam Balçır seçilir.*

Daha bu yıllarda, Sovyetler Birliği'nin, çeşitli yollarla Tuva'yı kendilerine bağlamak üzere çalışmalara başladığını görüyoruz. Şüphesiz bu yollardan en önemlisi: önce Moğolistan'da, çünkü komünizm Moğolistan'a resmi olarak 1920'li yılların ortalarında girmiştir, daha sonra Tuva'da gençlerin komünist ideoloji doğrultusunda eğitilmesi olmuştur. Eğitilen bu gençler, ülkelerinde yeni açılan okullara öğretmen olarak atanmışlar, kısa süre sonra da yönetimde söz sahibi olmuşlardır.

1930'lu yılların sonunda komünist ideolojiyi savunanların ülke yönetimine tamamen hakim olduklarını görüyoruz. 1921 yılında TAR kurulduğunda: 'Rusya'nın işçi-çiftçi hükümeti Uryanhay (Tuva) Bölgesi'ni kendi toprakları olarak görmemekte ve onu bu şekilde ilerde de görecektir her hangi bir düşüncesi bulunmamakta', diye kutlama mesajı gönderen Sovyetler Birliği yönetimi, aradan 23 yıl geçtikten sonra bütün şartları lehine çevirmiş ve Tuva Hükümeti'nin 17 Ağustos 1944 yılında aldığı 'Büyük Sovyet Devleti'nin idaresi altına girme isteğini' kabul etmiştir. 11 Ekim 1944 yılında alınan bu kararla bağımsız Tar, 'Sovyet Muhtar Bölgesi' olmuştur. Sovyetler Birliği'ne katılmak için en çok çaba sarf edenlerden biri olan Salçak Toka, Muhtar Bölge'nin başına getirilmiştir. 10 Ekim 1961 yılında Tuva, 'Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti' unvanını alır. 1991 yılında Sovyetler'in çöküşüyle Tuva, 28 Ağustos'ta 'Tuva Cumhuriyeti' adını alır.

III. TUVA DİLİ VE EDEBİYATI²

Tuva Türkçesi, çeşitli Türkologların sınıflamalarında 'd' grubu olarak adlandırılır. Bu adlandırma Eski Türkçede bulunan 'd' sesinin Tuva Türkçesi'nde korunmasından kaynaklanmaktadır. Bu yönüyle Tuva Türkçesi'nin yaşayan Türk lehçeleri arasında Eski Türkçeye en yakın dil olduğu söylenebilir. Moğolların yüzyıllar boyunca Tuva topraklarına hâkim olmalarından dolayı, yaşayan diğer bütün Türk lehçelerinden daha fazla Moğolca kelime, Tuva Türkçesine girmiştir. Moğolca kökenli kelime oranının Tuva Türkçesinde %30'un üzerinde olduğu sanılmaktadır. XX. yy.da Tuvaların hayatı Ruslarla birlikte olduğundan, özellikle teknik terimlerde, Rusçanın büyük etkisi görülür. Buna karşılık Müslüman Türk topluluklarında rastladığımız Arapça ve

² Ankoğlu, a.g.m., s. 1565-1566.

Farsça etkisi, Tuva Türkçesinde yok denecek kadar azdır. Dini terimler daha çok Tibet ve Moğol kökenlidir.

Tuvalarla bin yılı aşkın bir ayrılığımızın olduğu düşünülürse dilde farklılıkların bulunması normaldir. Farklılıklar, cümle yapısı veya eklerden ziyade, ses değişimleriyle ortaya çıkmıştır. Buna rağmen, ilk söylendiğinde anlaşılan binlerce kelime Türkiye Türkçesiyle ortaktır. Bunlardan ilk aklımıza gelen birkaç kelime: ak, al-, arı, at, baş, başka, beg, bel, beş, bilek, bir, dağ, demir, dolu, dört, düş, dür-, inek, kara, karış, kulak, kes-, keski, kurt, süt vb... Bunun dışında binlerce kelime de sadece bir ses değişimiyle farklılaşmıştır. Bu tür kelimeler sadece İstanbul ağzını bilen biri için yadırganabilir, fakat Anadolu ağızlarını bilenlerce bir çırpıda anlaşılan kelimelerdir: aar (ağır), ool (oğul), daş (taş), dus (tuz), bus (pus), dilgi (tilki), dis (diz) vb...

Bütün bunlara rağmen Tuva Türkçesi'nin, Çuvaş ve Saha lehçelerinden sonra Türkiye Türkçesine en uzak Türk lehçesi olduğunu söyleyebiliriz. Tuva Türkleri son zamanlara kadar, kendi yazılı dil ve edebiyatlarını XX. yüzyıldan başlatıyorlardı. Sovyetler çöktükten sonra, Tuvalı araştırmacılar eski Türk yazılı abidelerine en çok kendilerinin sahip çıkması gerektiği inancına vardılar. Bu amaçla Göktürk bengu taşlarının okunuşunun yüzüncü yılı münasebetiyle, 1993 yılında büyük bir kurultay düzenlediler. Orhun abideleri Tuva Türkçesine aktarılarak 'Kültegin-Burungu Türk Bijiktin Turaskaaldarı' (Kültigin-Eski Türk Yazılı Abideleri) adıyla 1993 yılında, Kızılda basılmıştır.

1920'li yıllarda kendi alfabesi bulunmayan Tuva Türkleri, Moğol, kısmen de Rus alfabesini kullanmıştır. Tuva Cumhuriyeti'nde alfabe 1930 yılında Türkiye Türkçesinin alfabesi örnek alınarak hazırlandı. Latin kökenli Tuva harflerinin kullanıldığı bu alfabe, bağımsız Tuva Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği'ne teslim olmadan önce Kiril alfabesine teslim oldu. 1941 yılında kabul edilen bir kanunla Kiril alfabesine geçiş kararı alındı. Günümüzde bu alfabe kullanılmakla beraber, yeniden Latin kökenli alfabeye dönüş de Tuva aydınları arasında tartışılmaktadır.

Tuva sözlü edebiyatı yüzyıllardır halkın hayatının bir parçası olarak süregelmiştir. Bu edebiyatta en büyük yeri şüphesiz kahramanlık destanları alır. Mısra başı kafiyeli ve bir müzik âleti eşliğinde söylenen bu destanların çoğu derlenerek basılmıştır. 1930'lu yıllarda başlayan yazılı edebiyat geleneği büyük ölçüde komünist ideolojinin etkisinde

kalmıştır. Yine de Tuva Türklerinin hayatı, yazılan bir hükûye, roman ve tiyatro eserlerinde kendine yer bulur. Avcılık ve hayvancılık, toplum hayatını en önemli iki uğraş alanı olarak, edebi eserlerde geniş olarak işlenir. 1990'lı yıllarda komünist ideolojinin ortadan kalkması, milliyetçiliğin yaygınlaşması ve bağımsızlık özlemleriyle birlikte edebi eserlerin muhtevaları da yeni hareketlere yönelmiş, toplumun komünist sistemce yok edilmeye çalışılan değerleri ön plana çıkmaya başlamıştır.

Tuva edebiyatçıları arasında: Salçak Toka, Monguş Kenin Lopsan, Kızıl Enik Kudaji, Viktor Kök-Ool, Salim Sürün-Ool, Stepan Sang-Ool, Yuri Künzegeş, Oleg Suvakpit, Ekaterina Tanova akla gelen ilk isimler olarak sayılabilir.

IV. TUVA'DA DİNÎ İNANÇLAR

Tuvalar, diğer Sibirya Türk toplulukları gibi iki dinlidir. Ancak diğer topluluklar daha çok Hristiyan-Şamanist olduğu halde, Tuvalar Budist-Şamanisttir.

Tuva'da Budizm, Moğol-Tibet Lamaizmi şeklindedir. Dalaylama, Tanrı'nın yeryüzüne gönderdiği olağanüstü güçlere sahip bir kimse olarak kabul edilir. Budizm inanç sistemi, küçük yaşta tapınaklara alınan erkek çocukların uzun yıllar buralarda yetiştirilerek 'lama' olmaları ve daha sonra öğrendiklerini gittikleri yerlerde, tapınaklarda halka anlatmasına dayanır. Lamaların öğrettikleri, kitaplarda yazılı olan ve Buda'nın öğretileri olarak kabul edilen öğütlere dayanır.³

Lamaist Budizm, Altay-Sayan ve Tuva bölgesine 1260'ta Budizme dönen Kubilay Han'ın önderliğindeki Moğolların XIII. yy.da bölgeyi fethetmesiyle gelir. 1271 ile 1368 yılları arasında hüküm süren Yuan hanedanı sırasında inşa edilen Budist tapınak ve padoga harabeleri keşfedilmiştir. Bununla beraber, XIII. ve XIV. yy.da Lamaist Budizmin etkisi zayıftı ve sadece XVI. yy. sonlarında Moğol önder Altan Han'ın yönetimi altında etkili olmuştu. XVIII. yy.da Mançu idaresi zamanına gelindiğinde Lamaizm Tuva'da iyice yerleşmişti ve Rus devriminin başlangıcında bölgede 22 tane Budist tapınak (*hüree*) vardı.⁴

Budizmin resmî devlet desteği almasına ve yöresel geleneksel inanç sistemlerini aktif olarak bastırmaya çalışmasına rağmen

³ Ankoğlu, a.g.m., s. 1564.

⁴ Eva Jane Neumann Fridman, 'Tuva Şamanizmi', çev. Müfit Balabanlılar, **Türkler**, XX. cilt, Ed. Salim Koca vd., Ankara, Semih Ofset, 2002, s. 181.

Şamanizm yine de Sayan-Altay bölgesindeki diğer gruplar arasında görülenlerden daha saf ve kendine yeterli biçimde faal kalmıştı. Lamaizm XVIII. yy.da Tuva'nın resmî dini olunca Şamanizm başlangıçta direnmişti fakat sonunda iki din arasındaki ilişkiler barış içinde bir arada varlıklarını sürdürmelerine ve birbirlerinin içinde erimelerine yol açtı.⁵

Tuva'da Budizm ve Şamanizmin bir arada yaşamasının, bir insanın hem Budist, hem de Şamanist olabilmesinin birkaç ana sebebi vardır:

'Bu iki inanç sisteminin de ana değeri 'tabiata karşı saygılı olmak' esasına dayanır. İnsanın yeryüzünde hayatını devam ettirebilmesi için ilk şart; tabiatla ve çevresiyle mücadele etmek yerine, onunla uyum içerisinde, barışık olarak yaşamayı kabullenmesidir. Saygı duyulması gereken bu unsurlar insanın en yakın çevresinden, evrenin sonsuzluğuna kadar uzanır. Yaratılmış her şey, şu veya bu şekilde insanın hayatını etkiler. Güneş; ışıyla aydınlık, ısıyla canlılara hayat verir. Ay, gecenin karanlığını yok eder. Dokuz kat gökyüzünün her katında iyi insanların ruhları ve büyüklük derecesine göre tanrılar yaşar.

Yeryüzü bütün canlıların yaşadığı yerdir. Toprağa karşı saygılı olunmalıdır ve eşelenmemelidir. Her türlü otlar, çiçekler toprağın üzerindedir. Bu canlılara zarar vermemek, bu canlıları kökünden sökmek için Tuvalar ucu yukarı kalkık çizmeler giyer. Dağlar, ormanlar Tuvalar hayatını devam ettirmesinde önemli bir yere sahip olan tüy yabani hayvanların evidir. Bu yüzden onlara saygılı olunmalıdır. Yediğimiz bütün yiyecekleri tabiatın alırız. Karşılığında şükranlarımızı ifade etmenin yolu, bu yiyeceklerden bir kısmını, özellikle temizliğin ve saflığın sembolü olan ak sütü, tabiata ikram etmektir. Bunun için yeni kaynatılmış sütün üzerinden dokuz gözlü ağaç kaşıkla (*tos karak*) çevreye bir miktar saçılır'.⁶

1928 yılından itibaren Tuva'da Budizm ve Şamanizm baskı altına alınmaya başlamıştır. 1944 yılına gelindiğinde ülkedeki 28 tane manastırın hepsi yok edilmiş, hiç faaliyet gösteren lama kalmamıştır. Bu siyasî uygulama çerçevesinde şamanların da faaliyetleri yasaklanmış,

⁵ Fridman, a.g.m., s. 182.

⁶ Ankoğlu, a.g.m., s. 1564-1565.

malzemeleri yakılmış, yasağa uymayanlar hapse atılmış veya ağır vergilere maruz bırakılmış, çocukları ise okullara alınmamıştır. Böylece, 1931 sayımlarına göre Tuva'da 725 şaman varken 1990'lı yılların başında bunlardan ancak yedisi hayatta kalmıştır.

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla 'Tuva Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti', 'Tuva Cumhuriyeti' oldu. Resmî din olarak Budizm (Lamaizm) kabul edildi. 14 Ağustos 1992 tarihinde XIV. Dalaylama Tuva Cumhuriyetini ziyaret edip, bayrağını kutsamıştır. Sovyetler döneminde harap edilen Budist tapınaklar yeniden inşa edilmeye başlamıştır.

Resmî din olmayan Şamanizm ise Tuva halkının eskiden beri yaşadığı inanç sistemidir.

İKİNCİ BÖLÜM

TUVA'DA ŞAMANİZM

I. ŞAMANİZMİN TANIMI

Şamanizm, milattan önceki yıllardan bu yana Türklerin ve çevredeki toplulukların, İç Asya ve Orta Asya'da yaşadıkları bölgelerde uyguladıkları ve *şaman* yâda *kam* adı verilen din adamları aracılığıyla gerçekleştirilen bir inanç ve uygulamalar bütünüdür.⁷

Şamanizm terimi, Tunguzca 'bilgi sahibi kimse' anlamına gelen '*şaman*' sözcüğünden gelir. Bu terim Rus bilim adamları aracılığıyla bilim terminolojisine girmiştir.⁸

Şamanizmin dünyaya bakış açısının temel fikri: dünya üç bölümden -yeraltı, yeryüzü, gökyüzü- oluşur; üçünde de bazı farklılıklarla birlikte insana yabancı olmayan hayat tarzı sürdüren ruhlar yaşar. Şamanizmde, insanın değişik görevleri olan birkaç ruhu ve insanın yeryüzündeysen sürdürdüğü hayata göre ölüm sonrası hayatı olduğu inancı hâkimdir.⁹ Hayatında günah işleyenlerin ruhu karadır ve insan öldükten sonra bu ruh yeraltına gider. Ölen iyi insanların ak ruhu göğe yükselir, gökte derecelerine göre sıralanmış tanrıların yanında yaşar. Ölen insan herhangi bir canlı olarak tekrar dirilebilir. Bu yüzden yeryüzündeki bitkilerin veya hayvanların bir önceki hayatında insan olma ihtimali vardır. Tuva'da aksakalların aktardığı bir geleneği de burada belirtmeliyiz: Tuva'lar eskiden ölen insanları ak bir beze sararak çevredeki en yüksek kayanın üzerine koyarlarmış. Kaya üzerine konan cesedin yanına bir müddet sonra kuzgunlar konmaya başlarmış. Kuzgunlar cesedi yerlerse o insanın ak ruhu olduğuna ve ruhunun göğe yükseldiğine inanırmış. Eğer kuzgunlar cesedi yemezlerse o insanın kara ruhlu olduğuna ve ruhunun yeraltına gittiğine inanırmış'.¹⁰

⁷ Yaşar Çoruhlu, Türk Mitolojisinin Anahatları, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2002, s. 15.

⁸ <http://en.wikipedia.org/wiki/Shamanism>

⁹ Potapov L. P., *Oçerki Narodnogo Bita Tuvintsev*, Moskova, Nauka Yay., 1969, s. 347.

¹⁰ Ankoğlu, a.g.m., s. 1565.

Tuva'da Şamanizmin tarihsel kökenleri Tuva halkının ataları olan Hunlara (M.Ö. III ve II. yy.) kadar izlenebilir. Bu dönemden kalmış yazılı belgeler Tuvaların o zaman da kutsal ayinler yaptıklarını belirtir.¹¹

Tuva Şamanist dünya görüşüne göre insan ile doğa bir bütündür. Canlıların ruhları olduğu gibi ağaçların, dağların, suların da ruhları, akılları, anlayışları vardır. İnsanın hayatı, sağlığı, refahı ve genel olarak kaderi çeşitli ruhların iradesine, onların insanla olan ilişkilerine bağlıdır. İnsanın çevresindeki ruhlar dünyasıyla ilişki şekillerini yansıtan eski kültlerin bu animistik temelinde, bazı seçilmiş insanların ruhlarla özel, yani meslek olarak irtibat sağlaması fikri şekillenmiştir. Yetkili insanlar, bizzat ruhlar tarafından seçilir.¹² Bu seçilmiş insanlara *şaman* denir. Türkçede *kam* (Tuvaca *ham*) 'şaman' kelimesinin karşılığıdır.¹³

II. KAMLAR

Tuva'da uygulandığı biçimiyle Şamanizm, insanları şaman aracılığıyla yukarı ve aşağı dünyanın ruhlarına bağlayan inanç sistemidir. Şaman, vecd haline geçiş sayesinde atalarının ve doğanın ruhlarıyla konuşarak kehanette bulunabilen ve geleceği tahmin edebilen, ruhlarını kaybetmiş ya da hastalıktan ıstırap çeken kişileri iyileştiren ve topluluğun sağlığı için ayinler yapan dinsel uygulayıcıdır.¹³

Şamanizmde hastalığın ve ölümün sebebi olarak insanın vücudunu ruhlarından birinin terk etmesi veya insana kötü ruhun girmesi sayılır. Kamın görevi, teşhisten sonra *kamlama* sırasında yardımcı ruhların desteğiyle insanı terk eden ruhu bulmak ve geri getirmek veya yerleşen kötü ruhu kovmaktır. *Kamlama*, şamanın çeşitli dua ve adak sunumalarla ruhlarla irtibata geçme faaliyetidir. Kamlama esnasında kam, tefe, homusa (ağız kopuzu) veya bakır aynaya ritmik şekilde vurarak çıkarttığı melodiye göre ve konuyla ilgili olarak irticalen nazım parçaları söyler. Bu şiir türüne *alkış* denir.

Kam, ruhların yardımıyla, çeşitli yöntemler uygulayarak (masaj, sıvazlama, çeşitli otlarla vs.) geniş tedavi pratiği yürütür: eklem

¹¹ Fridman, a.g.m., s. 182.

¹² Potapov, a.g.e., s. 348.

¹³ Fridman, a.g.m., s. 182.

hastalıkları, kırık-çıkıklar, akciğer, karaciğer hastalıkları v.s; ayrıca 3. ve 5. aylarında kama masaj yaptıran hamile kadının doğumu kolaylaştır.

Kam çomağını atarak, avuç içine, gözlere, hayvanın kürek kemiğine bakarak geçmişten ve gelecekte haber verme, kamların fal bakma uygulamalarından birkaçıdır.

Tuva'da kamın yardımcı ve koruyucu ruh betimlemeleri (ongonlar) *eeren* olarak adlandırılır. Hunlarda ve daha sonra Göktürklerde 'tanrı tasvirleri' olarak geçen ongonların mevcudiyeti hakkında muhtelif Çin kaynakları bilgi vermektedirler. Mesela 'Gök Türkler tanrılarının tasvirlerini geçeden yaparlar ve deri torba içinde saklardı. Bu tasvirler iç yağı ile yağlanırdı. Aynı zamanda sırk üzerine de dikilirdi'.¹⁴

Eerenler 'şamana işinde yardım eden ve onu koruyan iyi ruhlardır. Ataların ruhları, özellikle daha önce yaşamış akraba şamanların ruhları olabilirler'.¹⁵ Ongonlar 'keçeden, paçavralardan, kayın ağacı kabuğundan yapılır. Bir kısmı çocukların oynadıkları bebeklere benzerler. Bir kısmı da tilki, tavşan ve başka hayvan derilirendinden ibarettir. Bunlar duvarlara yahut sırlıklara asılır. Bazı aileler bunları torbalarda saklarlar. Ava veya önemli bir sefere çıkarken bu ongonlara saçı saçarlar ve ağızlarına yağ sürerler'.¹⁶ Kamın ongonlarına söylediği bir alkış örneği: (77)

Edim bolgan, malım bolgan

Eeren-şokar eeren dözüm.

Ektim, moynum çaygandırğan

Eeren-şokar eeren dözüm.

Mülküm olan, malım olan

Süslü ongon köküm.

Omzumu, boynumu sallandırğan

Alaca ongon köküm.

Çarnum, moynum çaygandırğan

Çayaan bolgan eeren dözüm.

Katkannarım, sığannarım,

Katap dirlip kelgennerim.

Kürek kemiğimi, boynumu sallandırğan

Kabiliyetli ongon köküm.

Kuruyanlarım, kırılanlarım,

Tekrar dirilip gelenlerim.

¹⁴ W. Eberhard, **Çin'in Şimal Komşuları**, Ankara, 1942, s. 87.

¹⁵ Fridman, a.g.m., s. 184.

¹⁶ Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm. Materyaller ve Araştırmalar**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. baskı, 2000, s. 42.

Ölgennerim, çitkennerim,
Öşken odu kıpkannarım.
Keşpes hemni kejeeliñer,
Kezenekpe ajaalıñar.

Ölenlerim, yitenlerim,
Sönen ateşi yakanlarım.
Geçilmez nehri geçelim,
Kezeneği* aşalım.

Materyaller incelendiğinde her eerenin ayrı fonksiyonu olduğu görülmektedir. Mesela, *Ösküs eeren* kamın evini koruyan ruhtur. Kam öldükten sonra evden tüm kam eşyaları çıkartılır, *Ösküs* ongonu hariç. O, kamın evini korumaya devam eder.

(71) Sat Sevilbaa Hamnıñ Ösküs Eerenni
Algangan Algıjı

*Sat Sevilbaa İsimli Kamın Ösküs
Ruhunu Alkışlaması*

Ölübeerge,
Ög-le eeleer
Ösküs eeren,
Çaŋgıs eren.

Öldükten sonra
Eve sahip çıkar
Öksüz ruh,
Yalnız ruh.

Çana beerge,
Çadır eeleer.
Çaŋgıs eeren,
Ösküs eeren.

Göçtükten sonra
Çadıra sahip çıkar.
Yalnız ruh,
Öksüz ruh.

‘Sık sık ayının postu ya da tırnaklı pençesiyle temsil edilen *ay* *eeren*, en güçlü ruhlardan biridir. Şamanların diğer güçlü koruyucuları, keçeden yapılmış, açık ağzından kırmızı dili sarkan bir yılanbaşı olan *yılan eerendir*. Bunların cam bilya gözleri ve bakır boynuzları vardır; diğer ucuna bir demet küçük şerit dikilmiştir. Genellikle şamanın elbisesine birçok yılan asılmıştır’.¹⁷

(74) Tülüş Ak Hamnıñ Çılan
Eeren Çigen Kijige Alğanrı

*Tülüş Ak İsimli Kamın Yılan
Eereninin Yediği Kişiye Alkış*

* Kezenek: burada çadırın eşiği kastedilmektedir.

¹⁷ Fridman, a.g.m., s. 184.

Bagay kijinin, haylıg kijinin
Baarnga baglaşpañar.
Şöyündüzünge oraaşpañar,
Södürgündür şöyülbeñer.

*Kötü kişinin, belalı kişinin
Bağrına bağlanmayın.
Bağırına sarılmayın,
Sürükleyip uzatmayın.*

Kuzgun eeren, ağaçtan oyulmuş bir şekilde temsil edilen, şamanın özel ulaşıdır.

(78) Hamnuñ Kuskunu Alganırı

Kamın Kuzgunu Alkışlaması

Kara haya düjettiim,
Kuu sıra şalıştım.
Añdarlıñnaan, düñderliñneen
Ala karak süüzünnüm.

*Kara kaya konuşlum,
Kuru ağaç meskenlim.
Devrilen, yuvarlanan
Ala göz besinlim.*

Hannıg sekti büdüü bilir
Kara kuskun avıgayım.
Halap keerin baştay bilir
Haygaaraldıg kara kujum.

*Kanlı leşin yerini bilir
Kara kuzgun arkadaşım.
Gelecek belayı önceden bilir
Gözlemci kara kuşum.*

Tuva mitolojisine göre *Solañgı eerenin* yardımıyla kam en tehlikeli bulaşıcı hastalıkları bile tedavi edebilir.

(66) Dülüş Donduk Hamnuñ Solañgı
Eerenni Alganganı

*Dülüş Donduk İsimli Kamın Solañgı**
Ruhunu Alkışlaması

Azalarnuñ hayırızı
Aldın-sarıg Solañgım aar.
Aarınga dolugluum aar,
Amitanga ölçeyleim aar.

*Kötü ruhların ihsanı
Altın sarı Solañgı'm.
Hastalığa rehin,
Canlıya merhametli.*

.Kurt eeren kötü ruhlarla savaşında şamana yardım eder. Baykuş eeren geceleyin ormandaki kötü ruhları hissederek şamana yardım eder. Kamlama devam ederken, guguk kuşu şamanın yardımcı ruhudur ve sık sık bu kuşun ötüşü ve diğer kuşların ötüşleri şaman tarafından dile getirilir. Sadece şamanlar değil fakat sıradan insanlar da bir tavşan

eerene (*ak eeren*) sahip olabilirler. Bu eeren, insanları eklem problemleri ve mide ağrılarından korur.

Sık sık görülen diğer bir eeren, metal ve kemiklerin de bulunduğu keçe şekillerden yapılmış ve ev halkının atalarının ruhlarını temsil eden *emegelçin-eeren* denilen eerendir. Bu, aileyi, özellikle çocukları hastalıktan korumak için kullanılır. Evin erkek reisi ölümcül bir şekilde hasta olduğunda, metalden erkek ve dişi şeklinde yapılmış *agir-eerenler* gelecek erkek kuşakların koruyucusu olarak onurlandırılır; böyle eerenler mezarlara konulur; XIX. yy. Tuvalarının mezarlarında da bulunmuşlardır. *Küzüŋgü* (bronz ya da bakır ayna) da bir eerendir, hastalıkları iyileştirmek ve onlardan korunmak için olan şamansal bir niteliktir. Şaman, sadece Şamanlık görevini yaparken boynuna takar. *Kötü ruhları iten bir ruh aynası olduğu düşünülür*.¹⁸

Bunların yanı sıra *amırğa moos*, *morzuk eeren* (*porsuk ruhu*), *üğü eeren* (puhu kuşu ruhu), *ügek eeren*, *arı eeren*, *buga eeren* (boğa ruhu) gibi birçok ongon çeşidi mevcuttur.

15 Ekim 1993 tarihinde Şamanizm, Kızıl'da bir başkanlık kararnamesiyle iyileştirici bir sağlık sistemi olarak ilan edildi, böylece, Şamanizm bir meslek olarak tanınmış oldu ve şamanlar için yaşlılık ödenekleri ayrıldı.¹⁹

Ayrı yıl 'Düŋgür' (şaman tefi) adını taşıyan Şamanlar Derneği kuruldu. Bu dernekte ehliyetli kamlar belli bir ücret karşılığında halka hizmet sunarlar. Ayrıca, Şamanizm Araştırmaları Bilimsel Merkezi kuruldu.

Tuvalarda şaman, ruhlarla irtibat kuran tek yetkili değildir; sıradan insanlar da adak sunarak ruhlarla ilişki kurabilirler. Bu olgu şamanlık öncesi kabile kültlerinin (doğa kültü, dağ kültü, ateş kültü, ayı kültü, kartal kültü vs.) kalıntısı olarak kabul edilebilir.²⁰

Moğol dilli güney-doğu Tuvalarda bir insan ruhların emriyle şaman olur. Şaman erkek olduğu gibi kadın da olabilir. Erkek şamana *boo* veya *tsaarın*, kadın şamana ise *utkun* denir.²¹

¹⁸ Fridman, a.g.m., s. 184-185.

¹⁹ Fridman, a.g.m., s. 182.

²⁰ Potapov, a.g.e., s. 349.

²¹ Potapov, a.g.e., s. 348.

A. Kamların Kategorileri

Kamlık, genelde kam-atalardan geçer; fakat Tuvalarda Şamanların başka kategorileri de vardır²²:

1. Kam soyundan gelen kamlar.
2. Soyu yer ve su iyelerine dayanan kamlar.
3. Soyu göğe dayanan kamlar.
4. Soyu kötü ruh 'albıs'tan gelen kamlar.
5. Soyu kötü ruh 'aza'dan gelen kamlar.

1. Kam Soyundan Gelen Kamlar (Izıguur Salgap Hamnaar Hamnar): Tuva'da ırşî kamlar en güçlü kamlar olarak değerlendirilir.

Bir efsaneye göre 'Tuva kamlarının anası, hanın okuyla öldürülen bir kadındır. Okla öldürülen kadın, bir oğul dünyaya getirdi. Çocuk, alnında ok işaretiyle doğdu. O, tüm kamların atası oldu'²³.

W. Radloff bu konuyla ilgili şöyle bilgi vermiştir: 'Şamanlık bilgisi ırşîdir ve babadan oğula intikal eder... Cetlerin kuvvetiyle şaman olarak tespit edilen şahıs, azalarında birden bire bir gevşeklik hisseder, bu hal şiddetli bir titremeye kendini gösterir. Onda kuvvetli bir gayri tabii esneme başlar, göğsünde ağır bir tazyik hisseder, birdenbire şiddetli seslerle bağırma ihtiyacı duyar, sıtmalı gibi titrer, gözleri şiddetle döner, birdenbire yerinden sıçrayarak deli gibi etrafında dönmeye başlar, nihayet ter içerisinde yere yuvarlanır ve saralı çırpınmalarla kramp içerisinde kıvrılır. Azaları bir şey duymaz, eline ne geçerse yakalar ve yutmaya bakar... Şamanlığa tayin edilen kişi cetlerin arzusuna karşı gelir ve Şamanlık yapmak istemezse korkunç ıstıraplara katlanır veya azgın bir şekilde delirerek kısa zamanda kendisine kıyar veya hastalığının artmasından ölür'.²⁴

Şamanlar, birkaç göbek atalarını bilmelidirler. Kamlamadan önce bu kategorideki kamlar, atalarına geleneksel çağrıda bulunurlar. Meselâ, şaman Oorjak Şokar, kam soyuna şöyle övgüde bulunur:

Ham, ham haanı men,
Karalbaynıñ ürezi men,

*Kamım, kamların kağanıyım
Karalbay'ın soyundanım.*

²² Monguş Kenin-Lopsan, *Algışi Tuvinskih Şamanov. Tuva Ham Algıştarı*, Kızıl, 1995, s. 6–7.

²³ Monguş Kenin-Lopsan, *Magiya Tuvinskih Şamanov*, Kızıl, 1993, s. 15.

²⁴ Radloff W., *Sibirya'dan III*, çev. Ahmet Temir, Ankara, MEB, 1994, s. 19.

Haan dalay ortuzunda,
Hamık hamnuñ haanı men.²⁵

*Han denizin ortasında,
Bütün kamların kağanıyım.*

‘Karalbay’ın soyundanım’ diyerek kam, kendi önemini ortaya koymaktadır. Şaman soyundan gelen şamanlar için soyunu, şaman atalarının asırlarca yaşadıkları yerleri övmek de büyük rol oynar.

Ayangatılar bajın hamnaan
Sakkın ham daay irem!
Aray-la beer çokşula!
Eveelim ber, çereelim ber!
Daay irem hayırakan!
Mungajıktın bajın
Dolgandır hamnaan!
Çılanıñnı örü hamnaan!
Dongulçuktu kudu hamnaan!²⁶

*Ayangatı başında kamlayan
Sakkın kam dedem!
Birazcık yaklaş!
Dinçlik ver, mertlik ver!
Dedem Hayırakan!
Mungaçak’ın başında
Dolanıp kamlayan!
Çılanıñ’ın yukarısında kamlayan!
Dongulçuk’un aşağısında kamlayan!*

Er Hamnuñ Ham Ugun Alğanrı

*Erkek Kamin Kam Soyunu
Alkışlaması*

Çedi çılnı çevegletken
Çernıñ, sugnuñ eezi bolgan.
Ham-na adam hamı düşken
Karañ körnür oglu boor men.²⁷

*Yedi yıl oldu gömüleli.
Yerin, suyun iyesi idi.
Kam babamdan kamlığı alan,
Kehanet sahibinin oğluyum ben.*

2. Soyu Yer Ve Su İyelerinden Gelen Kamlar (Çer, Sug Eezinden Hamnaan Hamnar): bu kategorideki kamların kabiliyetlerini yer ve su iyelerinden aldıklarına inanılır. Onların oluşumu, şüphesiz, eski Türk dinî animist (canlıcı) sistemin merkezi yaratıklarıyla ilgilidir. Eski Türkler Yer-Sub Tanrısına taparlardı. Zamanla bu imgeler, şahıslaştırılma özelliğini kaybederek, genel olarak ruh anlamına geldiler.²⁸ Bu kategorideki kamların kamlamasının ana motifi,

²⁵ Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 15.

²⁶ Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 16.

²⁷ Kenin-Lopsan, *Algışı Tuvinskih Şamanov. Tuva Ham Algıştarı*, s. 309.

²⁸ Kenin-Lopsan, *Magiya Tuvinskih Şamanov*, s. 16–17.

yeryüzündeki yüksek dağlar, coşkun akarsular, yırtıcı hayvanlar ve balıklar ile bağlantı kurmaktır.

Kam Viktor K  k-Ool'dan örnekler:

  rmin, sugnu  eeleri, oyy Yer-su iyeleri, oyy
  rzi-sarıg ugbalarım. Bakır-sarı ablalarım.

(21)

  n i,   ru daştıg hemner eeleri!   nci, boncuk ta   nehirlerin iyeleri!
  tkennerni dileeliner, surgaalınar. Kaybettiklerimi arayalım, soralım.
Aldın, möngün daştıg hemner eeleri! Altın-gümüş ta   ırmakların iyeleri!
Aanglıgru ajaap k  rel,   dip kelem. Hastayı tedavi edelim, buraya gelin.

(19)

Kara sugda karbangılap, Kara suda dövüşerek
Kadırgızın mungannarım. Gölge balığına binenlerim.
Balaringa bora kanım, Yosunlarla sarınanlarım
Baylan munup oynaannarım. Balıklara binip oynayanlarım.

3. Soyu Gökten Gelen Kamlar (Deerlerden Hamnaan Hamnar):

Bu kategorideki kamlar, kabiliyetlerini gökten gökkuşağı veya yıldırım aracılığıyla alırlar.

Tuva mitolojisine göre, gökyüzünün bir katmanında *Kurbus* adında bir ülke var. Bu   lkede *Azar* halkı yaşar. Azarların da kamları vardır. Azar kamı, yeryüzünden bir kişiyi kendine kurban olarak almak istediğinde yağmurdan sonra gökkuşağı indirir. Gökkuşağı seçilen adama '  rpar'.   rpılan kimse delirir. Bu, kam olmak için bir al mettir. Başka bir kamın tedavisiyle adam kendine gelir ve 'kamlığı gökten inen kam' olur.

M. Kenin-Lopsan 'Magiya Tuvinskih   amanov' adlı kitabında Azarlar hakkında V. P. Dyakonova'nın topladığı malzemeye yer vermektedir: 'Ya lı nesil temsilcileri, kendilerini gök kamı (*tengri boo*) olarak adlandıran   aman kategorisi hakkında efsane ve hik yeler anlatırlar. Kamlık yeteneğini veya kam olmak için belli bir sinyali gökkuşağı aracılığıyla alan kişiler hakkında hik yeler anlatılır.

Yambil   oodu adında soyu gökten gelen bir kam şöyle bilgi vermektedir: '  aman mitolojisine göre, yüksek gök tabakalarında

‘azarlar’ yaşar. Bu şamanlar, onlardan gelir. Gökte yaşayan insanlar – azar kurbustular- yerde yaşayanlara benzemezler. İnsanlara nispeten kısa boyludurlar, kemerleri göğüslerinde kuşanırlar, atmosferde yaşarlar, yerde yenilen yemekleri yemezler. Onlar nadir yere inerler; o zaman kam onları geri uğurlamalıdır’.²⁹

Kamlama sırasında bu kategorideki şamanlar, çeşitli doğa olaylarını -gök gürlemesi, yıldırım, dolu, yağmur- ulularlar ve ‘çelik gökyüzü oğulları’ olan azarlar ile irtibat kurarlar. Yeryüzü azarların hâkimiyeti altındadır.

(4)

Höö kara taygalarda
Hörük döjü kakkan ooldar!
Küzüngüzün şuutkan ooldar,
Hüler, çester бүдүштүглер.
Çedi çüzün çeleş salıp,
Çergelejip kırlaan ooldar!
Aldı çüzün çeleş salıp,
Aralajıp kırlaan ooldar!
Azar deerniñ aldın ooldar,
Aray-la beer, şala-la beer.

*Koyu kara taygalarda
Körük çeken, örse vuran oğullar!
Küzüngüsünü* miras bırakan oğullar,
Bronz, bakır yapıtlar.
Yedi renkli gök kuşağı kurup,
Dizilip yukarıda yürüyen oğullar!
Altı renkli gök kuşağı kurup,
Sıralanıp yukarıda yürüyen oğullar!
Azar göğün altın oğulları,
Azıcık buraya, birazcık beriye.*

Veya

Azar deerim ooldarı!
Dünün, hünün düjürgenim,
Tümen sıldıs kadarganım.
Ak-la bulut arjuldangan,
Kök-le bulut köjegelig,
Kara bulut kandaazarıg
Karj Kurbus ooldarım!³⁰

*Azar göğünün oğulları!
Geceyi, gündüzü indirenim,
Tümen yıldızı koruyanım.
Ak bulutla örtünen,
Mavi bulut perdeli,
Kara bulut ceketli
Çelik Kurbus oğullarım!*

²⁹ Dyakonova V. P., ‘Religiozniye Predstavleniya Altaytsev İ Tuvintsev O Prirode Çeloveka’, *Priroda İ Çelovek V Religioznih Predstavleniyah Narodov Sibiri İ Severa*, L., 1976, s. 274.

* Küzüngü: kamlama âleti, bezlerle süslü metal parça; ayna.

³⁰ Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 19.

Yıldırım çarpması sonucu kam olma olgusuyla ilgili inançlar eski Türk mitolojisindeki Gök Tanrı imgesiyle bağlantılıdır. Eski Türkler Gök Tanrı'ya özel dua ibadeti yaparlardı. 'Kış yeryüzünde geçiren, yazın ise gökyüzüne yükselen Ulu-Hayıran, gökyüzünden renkli yıldırımlar saçar. Yıldırım kime çarparsa, o kişi kam olur'.³¹

Sıradaki efsane 1966 yılında Çöön-Hemçik ilçesine bağlı Teve-Haya köyünün sakini Bora-Hoo Keldegeyoviç Moᠩᠭuᠰ'tan (1892–1970) derlenmiştir: 'Bölgemizde Dongak Kaygal isminde ünlü bir kam yaşırdı. Hoorlar boyuna mensuptu. Rivayetlere göre Hoorlar boyu, gökte yaşırdı. Bir gün av sırasında Kaygal'a yıldırım çarpmış. Bu olaydan sonra o, birinci derecede kam olmuş. Onu her yere ağır hastaların tedavisi için çağırırlardı. Bir keresinde Kaygal'ı Alaş nehri kıyısına çağırılmışlar. Orada o, oranın ünlü kamıyla münakaşaya girmiş. Alaşlı şaman sonunda itiraf etmiş: "Gökteki Hoorlar boyundan gelen kam Kaygal gerçekten güçlüymüş. Ben üstten saldırınca o, kuma dönüşüp yerde kayboldu. Ben alttan saldırınca o, mavi duman olup gökyüzüne yükseldi. Köyüne gidip okla onun maralını ve yavrusunu öldürmek zorunda kaldım. Dönüşte Dongak Kaygal doğum sırasında karısı ve bebeğinin öldüğünü öğrenir... Kam Kaygal kendisi Bora Şay adlı yerde vefat etti. İnsanlar o öldükten sonra tefinin köyüne veda çingirtısıyla uğradığını anlatırlar'.³² Bir alkış örneği: (1)

Kıjıradır diñmiretken,	Gökyüzünü gürleten,
Kaᠭ-na sırıla kımçılğan,	Çelik ok gibi yıldırımla kamçılanan,
Kıza toglay düjürgenim,	Kısa yağmur indirenim,
Har-la dolu çaaskanım,	Karla dolu yağdırırım,
Kara dıttı karbay atkan,	Kara melez ağacına çarpan,
Kara-şokar ulu mungan,	Kara-ala ejderhaya binen,
Kaᠭ-na Kurbus ooldarım!	Çelik Kurbus oğullarım!

Göğün kamların atası olduğuna dair işarete Türk boyları halk edebiyatı ürünlerinde rastlamak mümkün:

Hayıran deer adam!	Merhametli Gök babam!
Baza hayıran çer iyem!	Ve merhametli Yer anam!
Meni örşee!	Beni bağışlayın!

³¹ Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 18.

³² Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 20.

4. Soyu Albıstan Gelen Kamlar (*Albıstan Hamnaan Hamnar*):

Şamanizm inanç sisteminde ‘kötü ruh, şeytan’ olan *albıs*, insanlara sürekli zarar veren bir yaratıktır. ‘İnsanların yaşamadığı ıssız yerlerde yaşarlar; obaları, oymakları vardır; kendi aralarında düğün, bayram yaparlar. Onlarla karşılaşan kişinin anlayışı zayıflar, hasta müzmin hastalığa yakalanır. Yakışıklı bir delikanlı veya güzel bir kız gibi görünüp insanları yanıltabilirler. Bazı yerlerde saz ve kopuz çalınmaz, albısların bunu çok sevdiklerine ve oralara geleceklerine inanılır. Bazı yerler de albısların yurdu olarak kabul edildiğinden oraya hayvan otlatmak için bile yaklaşılmaz; ağaç kesilmez, taşına kayasına el sürülmez. İnanmayıp gidenler orada ölürler’.³⁴

Bir insanda kamlığın alametleri olan bayılma, esneme, delirme gibi olguların başka bir açıklaması da insana kötü ruh albısın yerleşmesidir. Albıs hastasının –*albistaar*- başka bir kamın yardımına ihtiyacı vardır. A. Ş. Bayır’dan derlenen aşağıdaki efsane bu kategorideki kamların oluşumunu açıklamaktadır³⁵:

‘İlkbaharda, kar eriyip çimen çıktığında adamın biri تنها bir yerde uyuyakalır. Albıs onun ruhunu yakalayıp götürür. Albısın rehini olan kişi hastalanır, devamlı bayılır, dalgın olur, zaman zaman delilik geçirir. Büyük kamlar albısların saldırısına karşı koyarak hastanın ruhunu geri alıp, hayatını kurtarırlar. Kamların albıslarla mücadelesi, kurtarılan kişinin şaman olmasıyla sonuçlanır. Bu tür kamları Tuvalar ‘soysuz kamlar’ (*uk çok hamnar*) olarak adlandırırlar.

Albısın üst dudağı tavşan dudağı gibi ayrıktır. Alt dudağında ise yara izleri vardır. Bu yüzden insanla karşılaştığında burun ve dudaklarını yeniyile kapatır. Bazılarına göre albıs, burunsuz bir kadındır. O, dağ geçitleri ve dar boğazlarda yaşar. Albıs, bir erkekle karşılaştığında ona kadın olarak görünür; bir kadına rastladığında ise erkek kılığına girer’

Bu kategorideki şamanlar kamlama sırasında albıs soyundan

³³ Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 20.

³⁴ **Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi 1**, Atatürk Kültür Merkezi Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Projesi Yayını, Ankara, 2001, s. 611–615.

³⁵ Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 21.

geldiklerini muhakkak belirtirler: (28)

Albıs-şulbus adam-iyem,
Aray-la beer, şala-la beer.
Amır-mendi ayrırlı,
Arjaan sugdan ijeeliñer.

*Albıs-şulbus annem-babam,
Azıcık buraya, birazcık beriye.
Selamlaşalım, hatırlaşalım,
Şifalı sudan içelim.*

Albısları tasvir eden alkış örneği: (27)

Kızıl elder herimnengen,
Kızıl turug hüreelengen,
Kızıl çester çaaktıglar.
Sarıg hünde şaarañnaşkan.

*Kızıl yardan duvar yapan,
Kızıl kayadan kale yapan,
Kızıl bakır yanaklılar.
Gün batımında rengârenk parlayanlar.*

Çöön-Hemçik ilçesine bağlı Çıraa Bajı köyü sakini Kuular Çanzan-Ool isimli kaynak kişiden derlenen hikâye: ‘Sug Bajı köyünde Kuular Togdugaş adında bir şaman vardı. Kendisi hakkında şunları anlatırdı: Ben albıs soyundan gelen kamım. Bir gün derenin sığ yerinden geçiyordum. Bir anda karşıma iki güzel kadın çıkıverdi. Beni ortalarına aldılar ve üçümüz uyuyakaldık. Uyanınca güzeller beni Sug Bajı tepesine götürdüler. Orada albısların köyü vardı. Daha sonra onlar bizim köye gelmeye başladılar. Onları benden başka kimse göremiyordu. Ben şaman aletleriyle donandım ve kamlamaya başladım. Kamlamayı kendim öğrendim, çünkü ben albıs soyundanım’.³⁶

Albısın yanı sıra şulbus, buk, diirenj insana zarar veren kötü ruhlardır.

Şulbus, alnında tek gözlü, bakır burunlu, ağzından ateş fişkırtan şeytanî bir ruhtur. Zaman zaman kırmızı bir köpeğe dönüşür ya da yarı insan-yarı kuşa benzeyebilir.³⁷

Buk, insanların suç işledikleri yerlerde ortaya çıkar; korkutucu ve zehirlidir. İşkence görmüş bir insana benzer ve herhangi bir canlının görüntüsüne bürünebilir. Onun yüzünden insanlar hastalanır ve ölür. Buklar yaşlanıp ortadan kaybolmazlar, halk bir yerdeki bukun birçok nesil tarafından görüldüğüne inanır.³⁸

Diirenj, kendisi görünmez, ama sesleri ve patırtıları duyulur.

³⁶ Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 23.

³⁷ Fridman, a.g.m., s. 183.

³⁸ Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi 1, s. 609.

Satranç oynayarak insanlarla dost olur; önce onlara yardım eder ve zengin olmalarını sağlar, sonra da başlarını alır. Diiren'le satranç oynayan kişi oyun sırasında ölebilir. Bulut şeklinde bir dev olup yol kestiğine inanılır, başka kişilerin veya hayvanların şekline girebilir. Kendisinden bulamayacağı bir şey istendiğinde bir daha geri gelmeyince, kendisinden kurtulmanın mümkün olduğuna inanılır.³⁹

(28) Albıs Hamının Diirenlerinin *Soyu Albıstan Gelen Kamın Diirenlerini**
Algangarı *Alkışlaması*

Çerni eezi çedi sarı,	<i>Toprağın sahipleri yedi sarı,</i>
Çergeleşken diirennerim.	<i>Sırayla yürüyen kötü ruhlarım.</i>
Ektiñerden dayangaştıñ,	<i>Omuzlarınıza dayanınca,</i>
Emiñnerden eep alıñ.	<i>Memelerinizden emeyim.</i>
Edeñnerden tutungaştıñ,	<i>Eteklerinizden tutunarak</i>
Ergeledip oşkap alıñ.	<i>Sevip okşayayım.</i>

5. Soyu Azalardan Gelen Kamlar (Azalardan Hamnaan Hamnar):

Tuva mitolojisinde yeraltı dünyasının başka bir temsilcisi, 'hastalık gönderen kötü ruh' olarak bilinen *aza*'dır. Aza, insanları kandırmak için insan, tilki veya rüzgâr şeklini alabilir. Rüzgâr olarak daha önce şaman tarafından hiç tütsüyle temizlenmemiş çadıra girebilir. Eğer rüzgâra 2-3 kere tükürülürse, aza zarar vermez. Aza insanı öldürebilir. Onu sadece kam mücadele sırasında görebilir. Kam azayı yener ve hastanın ruhunu geri alır'.⁴⁰

Soyu azalara dayanan kamın alkışı: (23)

Azalarım, çetkerlerim!	<i>Azalarım, şeytanlarım!</i>
Aray-la beer, şala-la beer.	<i>Azıcık buraya, birazcık beriye!</i>
Aştan-çemden çip-le algaş,	<i>Aştan-yemekten yiyyince</i>
Aalıñarje çanıptıñar.	<i>Yurdunuza dönünüz.</i>
Aza-la oran argıy kakkaş,	<i>Azaların ülkesine gittikten sonra,</i>
Aalımdıva çanıp kelir,	<i>Köyüme döneceğim.</i>
Alganıptar ham-na bolgan,	<i>Kam olmak için doğdum.</i>
Aksım keji huum-dur iyi m!	<i>Mutluluğum, kaderim bu!</i>

³⁹ Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi 1, s. 621-629.

⁴⁰ Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 23.

(24) Aza Hamının Aza Bolgaş Erlik
Oranın Alganaru

*Soyu Şeytandan Gelen Kamın Şeytan
Ve Erlik Ülkesini Alkışlaması*

Aza-la oran amır oran.
Aştavas sen, suksavas sen.
Ajır-çemir in da belen,
A'dır-hölür baza-la bar.

*Rahat bir ülke, şeytanların ülkesi.
Acıkmazsın, susamazsın.
Aşın, yemin burada bol,
Her cins at bulunur.*

Erlik oran eki-le oran.
Endeves sen, türeves sen.
İjer-çiirin in da belen,
İdik-hevin baza-la bar.

*Güzel bir ülke, Erlik'in ülkesi.
Yoksulluk çekmezsin, yok olmazsın.
İçeceğin, yiyeceğin bol,
Her tarz kıyafet bulunur.*

Erlik, yeraltı dünyasının hükümdarıdır. İnsanlara her türlü hastalık, kötülük ve ölüm getiren kötü ruhlar zümresinin başında durur. 'Erlik her türlü hastalıklar göndererek insanlardan kurbanlar ister. Bu kurbanlar verilmediği takdirde, öldürdüğü insanların canlarını yakalayarak, yeraltı dünyasına götürür ve kendisine köle yapar. Erlik sözcüğü bazı araştırmacılara göre *erklig* sözcüğünün değişmiş şeklidir ve Altaylılara göre 'kuvvetli' demektir'.⁴¹

Azaların ülkesine giden kam orada hep kendi yurdunu özler. Aşağıdaki mısralar buna örnektir:

Bagay bodum. Hayıraldığ,
Kızıl Şekpeer çurtumnu!
Aza çerger bargaş,
Şulbustarga çerkeş,
Kızıl Şekpeer çurtumnu,
Saktıp keldim.⁴²

*Zavallıyım. Kıymetli
Kızıl Şekpeer yurdumu!
Aza yerine varınca,
Şulbuslara ulaşınca,
Kızıl Şekpeer yurdumu
Özledim.*

B. Kam Olma Süreci. Yukarıda belirtildiği gibi kamlık, insanda irsi veya sonradan 'ruhların emriyle' ortaya çıkan bir olgudur.

⁴¹ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2002, s. 52-53.

⁴² Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 24.

Çocuklarda kamlık alâmetleri olarak bayılma; yüzüstü uyuma, yüksek sesle, bazen kan karışık ağlama, vücudun ağırlığı sayılır. Çocuğun geleceğinin nihaî kararı için kam davet edilir. Şaman kamlamayla çocuğun kamlık kaderini onaylar. Ancak buluş çağına girmeden önce şaman olunmaz. Bu dönemde genç erkek veya kız ‘hastalanır’ (bilinç kaybı, sayıklama). Davet edilen profesyonel şaman, bunların eğitimine başlar.

Özel kam okulları yoktur. Tecrübeli kamlar genç meslektaşlarını belli bir yetiştirme tarzına göre eğitirler. En güçlü şaman sayılan boğa-kam (*buga-ham*) genç kamlara kamlama sanatını öğretir. Eğitim süreci bir hafta ila bir ay arası sürer. Boğa-kam kendi çadırında çırak kama şaman dansını, kendi melodisini bestelemeyi, tefin ritmine göre şiir düzmeyi öğretir.

Genç ile tecrübeli kamın birlikte yaptıkları kamlama töreni gencin bayılmasıyla sonuçlanabilir. Bu durum irsî şamanlar için söz konusudur.

Şaman mitolojisinin analizi her şamanın kendi ayin kıyafeti, kendi melodisi, kendi metinleri, dansları ve şeceresinin olmasına gayret ettiğini göstermektedir. Tuva Şamanizminde çeşitli şaman kategorilerinin ortaya çıkışının kaynağı budur belki de.⁴³

III. TUVA KAMLARININ FAALİYETLERİ

A. Kamlama Türleri⁴⁴

Bölge şartları, hayat tarzı, kamın gücü ve kamlama icrasının sanatsallığına göre birkaç kamlama türü vardır.

1. Küzüngü ile Kamlama (*Küzüngülüg Hamnaarı*): Her ‘taçlandırılmış’ kam, ‘küzüngü’ adı verilen bezlerle süslü metal parçası veya ayna şeklinde bir kamlama âletine sahip olmalıdır. Küzüngüsü olan şaman, tedavi amaçlı ayin yapabilir, fal bakabilir. ‘Küsüng kelimesi Yakut dilinde ‘muhalefet’ demektir ve aynanın, kötü ruhların yakıcı bakışlarından koruyacağını ima eder’.⁴⁵Tef ve kostüm alamayan kamlar, sadece küzüngü kullanarak kamlama gerçekleştirebilirler.

Kamın, küzüngüsünü övdüğü bir alkış örneği: (70)

⁴³ Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 25.

⁴⁴ Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 26-27.

⁴⁵ Fridman, a.g.m., s. 185.

Azaların hayırızı
Aldın hüler küzüngüm bar.
Deerlernin hayırızı
Demir hüler küzüngüm bar.

Kötü ruhların ihsanı
Altın, bronz küzüngüm var.
Göklerin ihsanı
Demir, bronz küzüngüm var.

2. Homus ile Kamlama (*Homustap Hamnaarı*): Müzik âleti *homus* (ağız kopuzu) yardımıyla kamlama Erzin, Tes-Hem, kısmen Todji ve Kaa-Hem bölgelerinde yaygındır. Homusla kamlama, zayıf şamanlara özgü bir tür olarak nitelendirilir.

3. Tef ve Kostümle Kamlama (*Derig-Düñgürlüg Hamnaarı*): Tef ve ayin elbisesinin yardımıyla kamlama. Profesyonel kamlar, kamlama için gerekli tüm donanıma sahip olmalıdırlar. Ayna ve homusla kamlayan daha zayıf meslektaşlarından farklı olarak gerçek kam tefsiz ve kostümsüz kamlamaz.

Kam kostümü ve tefiyle ilgili detaylı bilgi 'Kam Tefi Ve Kostümü' bölümünde verilmiştir.

4. Dayak ile Kamlama (*Dayaktıg Hamnaarı*): *Dayak* olarak adlandırılan sırığın yardımıyla kamlama. Bu tür Todjin bölgesinde yaygındır; kamın mesleğini göstermek üzere aldığı ilk nesne, kayın ağacından bir sıırıktır.

B. Kamlama Süreci⁴⁶

Tuva kamı günün her saatinde kamlayabilir: gündüz, gece, sabah, akşam. Ancak akşamın geç saatleri ve gece kamlama için en uygun zaman olarak sayılır. Eski bir Tuva türküsünde şöyle denmektedir:

Hamnaar hamı, hamnaar çüve,
Kara düne hamnaar çüve.

Kamlayan kam, kamlayan kimse,
Karanlık gecede kamlayan kimse.

Tuva şamanlığında eskiden beri kamlama sırasında yerine getirilmesi gereken örf ve âdetler vardır. Onlara sırasıyla temas edelim.

1. Kamı Çağırma (*Hamnu Hooru*): Şamanı hasta kişi kendisi seçer. Hastanın köyünden bir kişi kamı getirmek için yanında yedek bir atla yola çıkar. Şaman kabul ederse, gönderilen kişi kamın araç-gereçlerini eyere bağlayıp, tefini sırtına asarak gelir. Şaman ise küzüngüsünü

⁴⁶ Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 27-29.

koynuna saklayıp, yedek ata binerek gelir. Eğer kam kabul etmezse, gönderilen kişi eli boş döner.

2. Tütsü Tüttürme (*Çıttık Sañ Salırı*): Kamlamadan önce her kam tütsü yakar. Bu âdet, şu şekilde icra edilir: yassı bir taşın üstüne kül, yanan kömür ve bir avuç kurutulmuş ardıc koyulur. Eğer taşın üstüne konulan bu karışım hemen yanarsa o, canlandı demektir. O zaman buna biraz un, kabuğundan ayıklanmış buğday, kavrulmuş darı, sıvı yağ ve katı hayvan yağı ilave edilir. Şaman bu tütsüyle önce tefini, sonra ayakkabılarını tütsüler. Kamlamadan önce gerçekleştirilen tütsülemeyle kam eşyalarını temizlemiş olup, kötü ruhlarla mücadele etmek için güç kazanmış olur.

'Kutsal ağaçla yapılan tütsüleme, nazarı etkisiz hale getirir. Kötülüğü, kötü ruhları, şeytanı temsil eden 'kem göz' ancak Tanrı kutunun bulunmadığı yerlere gelebilir. Tütsü genellikle ardıc ağacının kabuğu ve budağı ile yapılır. Türk dünyasında 'alas', 'alaslama' kelimeleri ile ifade edilen kelime, arınma, kötü ruhlardan korunma, Tanrı kutunu çağırma sembolüdür'⁴⁷.

3. Kamlamaya Başlama (*Hamnap egeleeri*): Hazırlık safhasından sonra şaman, elindeki çomakla tefine vurarak, doğudan batıya doğru önce sağ, sonra sol ayağıyla merkezde bulunan tütsü etrafında üç kere döner. Tefin ritmiyle birlikte kâh guguk kuşu, kâh karga ötüşü gibi nidalar çıkarır. Bu, kamlamanın başladığının sinyalıdır. Sonra ruhlar âlemine döner ve izleyicilerin duyamayacağı bir sesle onlarla muhavere eder.

(32) Küjüget Seren Hamnap Hamnap
Ünerin Alganganı

*Küjüget Seren İsimli Kamın
Kamlamanın Başında Söylediği
Alkış*

Şiree daşka sarım salgaş,
Şinik hevım hevendım am.
Düngürlüğüñ düvü mındıg
Düpke teyleer salım mındıg.

*Yassı taşta tütsü yaktım,
Güzel elbisemi giyindim.
Tef tutanın akıbeti böyle
Eskiye dua geleneği böyle.*

Orbalıgıñ oruu mındıg,

Çomak tutanın yolu böyle,

⁴⁷ Pervin Ergun, **Türk Kültüründe Ağaç Kültü**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2004, s. 331.

Oranga teyleer salım mındıg.
Amır çoruur arga dilep.
Mendi çoruur belek dilep.

*Evrene dua edenin kaderi böyle.
Huzur olması için yol arıyorum
Esen olmak için hediye arıyorum.*

4. 'Hastalığın Ruhunun' Çizilmesi (*Aarignın Çüülüzün Kılırı*): Hastalığın sembolik olarak tecessümünü sağlayan şeklin çizilmesi. Şaman, ruhlarla konuşmasını bitirdikten sonra, hastaya, kendisine rahatsızlık veren derdi tasvir etmesini söyler. Yapılan tasviri bir kâğıda çizer, makasla kötü ruhları temsil eden bu şekil veya şekilleri keser, üstüne renkli bez parçaları yapıştırır. Hazır figürleri bir tahtanın üzerine (*dospan*) yapıştırır. Elde edilen yapı '*aarignın çüülüzü*', yani 'hastalığın ruhudur' Kam, orada bulunanlardan birine 'hastalığın ruhunu' çadırın dışında belirttiği yöne götürmesini söyler.

5. Ogaalğanın Yapılması (*Ogaalga Kılırı*): Bu az bilinen bir uygulamadır. *Ogaalga*, kare şeklinde küçük bir keçe parçasıdır. İçine demlenmiş çayın kurumasıyla elde edilen hamule ve çiğ et parçası konur. Şamanın yönlendirmesiyle her insan hasta için *ogaalga* yapılabilir.

6. Kamlamanın Bitmesine Yakın Çıkarılması Gereken Nesneler (*Seriir Çoogunda Ündürer Çüveler*): Bunlar yassı taşın üzerinde tütsü olarak kullanılan malzeme ve ogaalga'dır. Özel olarak seçilen bir kişi sağ eline tütsü, sol eline ogaalgayı alarak hastanın etrafında doğudan batıya doğru üç kere döner. Bundan sonra çadırdan çıkar ve şamanın belirttiği yöne gider. Peşinden elinde 'hastalığın ruhu' bulunan ikinci bir kişi gider. Ayinin anlamı: tütsü hoş kokulu bir dumandır, ogaalga ise et kokusunu yayar; hastalığın ruhları bunların peşinden gider. Böylece hasta, tehlikeden kurtulmuş olur.

7. Şifalı Suyun Hazırlanması (*Arjaan Kılırı*): Şamanın talimatıyla tütsü ve ogaalgayı dışarı çıkartmadan önce hasta, şifalı suyla yıkanmalıdır. Banyo esnasında saçılan sular, 'hastalığın ruhunu' sembolize eden şekillerin yapıştırıldığı 'dospan' tahtası üzerine sıçramalıdır. Şifalı su şu şekilde hazırlanır: içinde su bulunan bir tabağa, bir miktar süt ve bir avuç öğütülmüş ardıc yongası katılır. Bu şekilde elde edilen suyun yere dökülmesi yasaktır.

8. Kamlamanın Sona Ermesi (*Hamnıŋ Seriiri*): Kamlama süreci, tütsü ve ogaalgayı dışarı çıkaran kişilerin çadıra dönmesine dek devam eder. Onlar döndükten sonra şaman, dışarıya bırakılan nesnelerin bulunduğu yere, tefiyle ritim tutarak gider. Bunun anlamı, hastalık

yapan ruhların bir daha dönmemesini sağlamaktır.

(40) Seririr Çoogunda Hamnır Alganır Kamın Kamlama Sonunda
Algır Söylediği Alkış

Adar darı adıp keldi, Atacak tan attı,
Aalırısçe çanaalır. Obamıza dönelim.
Ak-la kara kuskunnarım! Ak ile kara kuzgunlarım*,
Am-na bolzun, çedip kelişer. Yeter artık, dönünüz.

Ay-daa, şolban aja berdi, Ay ve Çolpan kayboldular,
Aalırısçe çanaalır. Köyümüze dönelim.
Aştan-çemden ijiş algaş, Aştan yemekten yiyip,
Am-na taptıgı uduulır. Güzelce uyuyalım.

9. Kamın Çadırdan Çıkması (*Hamnır Ögden Üneri*): Çadırın içinde kamlama büyük bir ciddiyetle yapılır. Geleneksel olarak Tuva çadırlarının kapısı, doğuya bakar ve çadırın içi, sağ ve sol kısım olmak üzere ikiye bölünmüş durumdadır. Şaman çıkmaya hazırlandığında, ona kapıyı açarlar ve o çadırın sol tarafından çıkar.

10. Kamlama Ücreti (*Astı*): Kamlama sona erince, özel bir kişi kamı köyüne kadar uğurlar. Bu, bir saygı göstergesidir. Şamanı çağıran kişi, ona kamlama ücreti 'astı' öder. Bu ücretin miktarı, hastanın maddî durumuna göre değişir. Varlıklı kişiler şamana koyun, keçi, buzağı, iki yaşını bulmuş dana, birkaç küçükbaş hayvan, hatta büyükbaş yetişkin hayvan verebilir. Bu hayvan veya hayvanlar, bir kişi tarafından şamanın yurduna kadar götürülür. Zengin hasta, şamana hediye olarak eyerli ve gümüş koşumlu at dahi verebilir.

Fakir hastalar astı olarak keçe battaniye, keçe halı, urgan, at koşumu verebilir. Eğer hasta dul bir kadın ise işlenmiş birkaç koyun derisi; çok fakir insanlar ise kendi giyim veya süs eşyalarından verebilir. Hasta, çok fakir bir erkek ise, yazın giydiği önlüğünü, kürkünü, bıçağını; çok fakir bir kadın ise yüzüğünü, düğününde hediye edilen saç tokasını veya boncuk gerdanlığını verebilir.

* Ak kuzgun, iyilik ve esenlik kuşudur. Kara kuzgun, bilgi ve ihbar kuşudur.

Eğer kam, kamlama için verilen ücretle memnun kalmazsa, bunu imalı bir şekilde alkışta dile getirip, payını yükseltmeye çalışır:

(25) Aza Hamının Astı-Barılganı
Hoomayzırup Alganganı

*Soyu Şeytandan Gelen Kamın Kamlama İçin
Verilen Ücreti Az Bulduğunu Alkışta Dile
Getirmesi*

Hörüm eves, şıru ındıg.
Körgey siler. Dıjnaay siler.
Hööküy küjür çoruy barza,
Hölzep-düürep kalır siler.

*Tahmin değil, gerçek bunlar.
Göreceksiniz, duyacaksınız.
Bu zavallı giderse,
Telaşa kapılacaksınız.*

Avıyaastaan dives siler.
Aza-çektiñ aksı ındıg.
Megeleveen dives siler.
Bilgenimni söglep or men.

*Sözlerimi riyakârlık saymayın.
Şeytanların ağzından aktarıyorum.
Dediklerimi yalan saymayın.
Bildiklerimi söylüyorum.*

11. Kamın Eşyalarına Adak Ekleme (*Hamnın Et-Sevinge Beer Çüveler*): Şamanı çağıran hasta, onun eşyalarına adak mahiyetinde hediyeler katmak zorundadır. Altı eşyadan ibaret olan bu eşyalar şunlardır: *eldik*^{*}, *mançak*^{*}, dikiş için kuru lifler, iğne, dikiş yüzüğü ve kese içine konulan tütün. Kamlamadan sonra bu hediyeler şamana takdim edilir. Kam evine dönünce tütünü, komşularına verir, diğer hediyeler ise dokunulmamak üzere şamanın eşyalarına katılır.

12. Kamı Uğurlama (*Hamnı Çedireri*): Hastayı tedavi seansı bittikten sonra eğer kamı çağıran başka hastalar yoksa o, evine döner.

C. Kamların Geleneksel Fonksiyonları

Kam, birincisi tedavi amaçlı, ikincisi kült amaçlı olmak üzere iki tür faaliyet gerçekleştirir. Tedavi, en önemli fonksiyonlarından biridir. Hekim şamanlar hakkında L. P. Potapov 'Şamanların tedavi pratiğinin önemi, Tuvaların hastalık sebebi olarak ruhun, insan bedeninden geçerli bir süre için çıkmasını veya o insana kötü ruhun girmesini görmelerinden dolayı artmıştır. Hastalığın teşhisi, kamlama aracılığıyla

* Eldik: kam elbisesinin bir parçası olan kese.

* Mançak: şaman elbisesinde sarkan, yabancı keçi derisinden yapılmış şeritler.

şaman tarafından konur ve kamlama sürecinde şaman, çeşitli yardımcı ruhların katkısıyla hastalığın sebebini saptayıp gereken tedaviyi uygular' diye yazmıştır.⁴⁸

1. Tedavi Ayinleri

a. Kamın Hastanın Esas Ruhunu Çağırması (*Hamnın Kijiniñ Kol Sünezinin Kıygırıp Ekkeeri*): Tuvaların anlayışına göre, her yetişkin insanın iki ruhu vardır. İlki, 'insanın ana ruhu' (*kijiniñ kolsünezini*), ikincisi 'insanın boz ruhu' (*kijiniñ bora sünezini*). On üç yaşından sonra kişi yetişkin sayılır.

'Ruh muhakkak vücutta yaşamak zorunda değildir: erkekse dedesinin kamp yerinde, bir yurttta, dalların korunağında, atlarda, *eeren'*de (ruh betimlemesi), borularda, eyerde vb. yerlerde yaşamayı tercih edebilir. Dışyşe küpe, yüksük, iğne, *çavaga* (saç örgüsü süsü), kova, çay öğütmek için olan havan, ocak maşası, saçayağı gibi ev eşyalarında ya da ateşin kendisinde barınabilir. Şamanın ruhu tef, çomak, başlık, şaman giysileri, dedesinin kamp yeri, *eeren'*i ya da *seri* (ölü şamanın mezarı) gibi daha özel yerlerde bulunur'.⁴⁹ Eğer esas ruh kişiyi terk ederse, insan hastalanır veya ölür ve *azalar* (şeytanlar) ülkesine gider. Hastanın tedavisi için çağrılan kam, kamlama esnasında yardımcı ruhlarıyla birlikte bu ülkeye gider, kötü ruhlarla mücadele ederek onları alt eder; hastanın ruhunu geri getirir. Tedavi ayini, hastalığı önlemek veya hastalığa sebep olan ruhları kovmak için icra edilir. Kamlama sırasında söylenilen alkış örnekleri:

(101) Aarığ Kijiniñ Sünezinin *Hastanın Ruhunu Tutmak İçin Söylenilen*
Tudarnı Alganganı *Alkış*

Azalarım, çetkerlerim!	<i>Şeytanlarım, kötü ruhlarım!</i>
Aldı kara kuskunnarım!	<i>Altı kara kuzgunlarım!</i>
Çelip mañnaar çüvelerim!	<i>Tırıs giden hızlı yaratıklarım!</i>
Çedi sarıg ügülerim!	<i>Yedi sarı puhu kuşlarım!</i>

Sürlüg, küştüg çüvelerim,	<i>Gaddar, güçlü yaratıklarım!</i>
Çüglüg kuştar öñnükterim.	<i>Tüylü kuşlarım, dostlarım.</i>

⁴⁸ Potapov, a.g.e., s. 349.

⁴⁹ Fridman, a.g.m., s. 184.

Süree teyge çetkelekte,
Sünezinin ekkeliñer.

Süree tepesine ulaşmadan
Ruhunu geri getiriniz.*

Tıppas, körbes çüvezi çok
Tınım bolgan çüvelerim!
Dıvaajanga çetkelekte,
Tıvıjañnap ekkeliñer.

*Bulamaz, göremez şeyi olmayan
Nefesim olan yaratıklarım!
Cennete ulaşmadan
Yakalayıp geri getiriniz.*

Eger, Kazar iyi ıdım!
Eergileñer, tutkulañar.
Erlik oran çetkelekte,
Eeldirgilep ekkeliñer.

*Eger, Kazar iki köpeğim!
Dolaşınız, havlayınız.
Cehenneme ulaşmadan
Döndürüp geri getiriniz.*

Ak-la süttən çaşkılañar.
Arjaan sugdan çaşkılañar.
Salım artış örttediñer.
Sanđan çajıp baraalgañar.

*Ak süttən saçınız.
Şifalı sudan saçınız.
Bir tutam ardıc yakınız.
Tütsü tüttürüp takdim ediniz.*

Kudu-çamı eglip kelzin,
Kuçułañnap kuskunnañar.
Desken kudu eglip kelzin,
Demnig-höglüg kuraylañar.

*Ruhu dönüp gelsin,
Hep birlikte bağırın, çağırın.
Kaçan ruhu dönüp gelsin
Birlikte 'kuray!' diye bağırın.*

Veya:

(26) Aza Hamnuñ Aarıg Kijiniñ
Sünezinin Kıygırıp Algañaru

*Soyu Şeytandan Gelen Kamın
Alkış Söyleyerek Hastanın
Ruhunu Çağırması*

Ak ööñ eenziirey berdi. Bodap körem.
Añ-tölün ösküssürey berdi. Keergep
körem.

*Ak çadırın ıssızlaştı. İyi düşün.
Çoluk-çocuğun öksüz kaldı.
Merhamet et.*

* Süree tepesi: mitolojik bir dağ, ölümler ülkesinin sınırı.

* Kuray: çağrı, bağışlama isteyen rica, samimi bir dua.

Azıraan malın arga-kaskak sanay
berdi.

Adıg, börü doyu bolur çede berdi.

Kuray! Kuray!

Çırık-çaagay oranınçe, hünnüg
çurtçe

Çanıp kelgeş, cırgap körem, çurttap
körem.

Çajın çargan çağıs ejin hiley berdi.

Çaaskaanzıraan. Bagay olur. Hiley
berdi.

Kuray! Kuray!

Beslediğin malın çalığa dağıldı.

Ayı, kurtlara yem oldu.

Kuray! Kuray!

*Aydınlık yurduna, güneşlik
ocağına*

Dön, mutlu hayatını sürdür.

Saçlarını ayırdığın yalnız eşin
acılar içinde.*

Yalnız. Mutsuz. Acı çekiyor.

Kuray! Kuray!

Eğer hasta ölürse kam, onun ruhunu geri getiremedi demektir.
Mesela, aşağıdaki örnek, kamın başarısız bir tecrübesini anlatmaktadır:
(93)

Sünezinin sürüp-dilep,
Süzüglenip teyledim-daa.
Sümber-Uula artından beer
Sürüşkeştin, çadap kagdım.

*Ruhunu takip edip, arayıp,
İmanla dua ettim.
Sümber-Uula* arkasından beri
Peşinden gittim, yakalayamadım.*

Duzalavaan dives siler.
Turjup-şenep horjok-tur men.
Beerletpeen dives siler.
Bektig kinçi salbas-la-dır.

*Yardım etmedi demeyiniz
Savundum, denedim, başaramadım.
Geri alamadı demeyiniz.
Zincir kelepçe bırakmadı.*

Erlik çerden kıygırtkanda
Ejen haan-da duzalavas.
Ergim inak törel çondan

*Cehennemden çağırdığımda
Mançur hanı da yardım edemez.
Sevgili akraba, ulusuna*

* Tuvalarda genç kız evlendiğinde eşi, saçlarını ikiye ayırıp örür. İki örgülü saç, evli kadının belirtisidir.

* Sümber-Uula: mitolojik bir dağ.

Ölümünden sonra 7. ve 49. günleri ölen insanın ruhuyla yeniden bağlantı kurmak için kam davet edilir, ateş yakılır, dualar edilir. Müteveffanın boz ruhunun ölümünden sonra 7 gün evde durduğuna inanılır. Yedinci gün kam ölen kişinin evine gelir, kült ateşi yakılır ve ateşe adak sunulur. Bunun üzerine ruh kama gelir ve yedi gün içinde nelerle karşılaştığını ve ihtiyaçlarını anlatır. Şaman bunları ölen kişinin akrabalarına aktarır ve ruhun isteklerini yerine getirmelerini söyler.

49. günü ayın tekrarlanır. Bu sefer kam, müteveffanın esas ruhuyla irtibata geçer. Ruh, bu zaman zarfı içinde nerelere gittiğini, neler gördüğünü, akrabaları hakkında neler düşündüğünü, onlar için nelerin iyi veya kötü olabileceğini anlatır.

b. İyi veya Kötü Kehanette Bulunma (*Hamnuñ Hörümnep Hamnaarı*): Çocuk veya yetişkin birisi hastalandığı zaman kam, hastanın akrabalarına: ‘Sizlerin evinizde bir felâket olacak. Sarı yapraklar yere düştüğü zaman bu felâket gerçekleşecek’ veya ‘Ağaçlar filizlenmeye başladığı zaman sizin evinize kötü ruhlar gelecek’ şeklinde kehanetlerde bulunur. Bu kehanetten korkan insanlar, şamanı o kötü ruhları engelleyene kadar evlerinden çıkarmazlar.

Kehanetin başka şekilleri de vardır. Tuvalarda, eskiden beri, özel muamele gerektiren iki tür evcil hayvan vardır. Birincisi ‘soğuk nefes alan hayvanlar’ sığır ve keçi, ikincisi ‘sıcak nefes alan hayvanlar’ koyun ve attır. Kehanet pratiğinde Tuva şamanları, hastalığın özelliğine göre, bu iki gruba mensup hayvanların sembollerini kullanırlar. Meselâ, şaman şöyle der: ‘Sizin köyünüze, yakında, kuzey tarafından soğuk nefesli bir hayvan gelecek ve kendisiyle birlikte büyük bir tehlike getirecek. Ben size onu hediye olarak almamanızı ve hatta o hayvanın, köyünüze ayak basmasına bile izin vermemenizi tavsiye ederim’.⁵⁰ Bir alkış örneği: (99)

Aarıñnıñ alıs dözü

Aalıñarın kodaında.

Ala-şokar malınarın

Arazında sıngeñ-ne-dir.

Hastalığın kökü

Ağıldaki sürünüzde.

Ala karışık hayvanlarımızın

Arasına sinmiştir.

⁵⁰ Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 35.

Çetkeriñer çilbi dözü
Çeleñerde, höneñerde.
Çelip mañnaar çılgıñarda,
Çedi kara hoyuñarda.

*Kötü ruhun bencil kökü
Buzağı ve kuzuların bağlandığı yerde.
Tırıs giden yılmızda,
Yedi kara koyununuzda.*

Çedi kara hoyum deerin
Çetkeriñer bottarıdır.
Çedeldirzin şirbidipse,
Çetkeriñer arlıp bolur.

*Yedi kara koyunum deyin siz
Kötü ruhun ta kendisidir onlar.
Yedisini öldürünce,
Kötü ruhunuz kaybolur.*

c. Hastalığı Önlemeye Yönelik Ayin (Süzük-Bile Hamnaarı): Geleneksel olarak her şaman ayine katılanlara bulunduğu yerlerde duyup gördüklerini anlatır. Komşu köyde oturan birini bir tehlike beklediğini söyleyebilir. Oturup dinleyenler, bahsedilen kişinin kim olduğunu hemen tahmin ederler. Bazen kam, söz konusu insanın, kıyafetini ve rengini, bindiği atın cinsini, ipucu olarak verir. Eğer bu insana, başına gelecekler, dinleyen kişiler tarafından haber verilirse, o kişi, belayı def etmek için, hemen kamı yanına çağırır.

d. Hastayı Tedaviye Yönelik Ayin (Aarığga Hamnaarı): Tedavi için kamı seçme, hastalığın özelliğine göre değişir. Eğer hastalık eklem romatizmasıyla ilgiliyse hasta, soyu yer ve su iyelerinden gelen şamanı tercih eder. Mesela, (21)

Çinçi, şuru daştığ hemner eeleri!
Çitkennerni dileeliñer, surgaalıñar.
Aldın, möngün daştığ hemner eeleri!
Aarılığını ajaap körel, çedip kelem.

*İnci, boncuk taşlı nehirlerin iyeleri!
Kaybettiklerimi arayalım, soralım.
Altın-gümüş taşlı ırmakların iyeleri!
Hastayı tedavi edelim, buraya gelin.*

Sinirsel bir hastalık söz konusuysa, soyu doğa güçlerine dayanan şaman tercih edilir. Şamanlar arasında en üst grubu temsil eden soylu kamlar her türlü hastalık tedavisi için çağırılırlar.

(2) Deer Hamıñ Ökpe Aarın
Algangarı

*Gök Soylu Kamın Akciğer Veremi
Hastasına Alkışı*

Hakkıladır
Kakkırtparar.

*Khak-Khak deyip
Balgam çıkartmayın.*

Hannuġ irin
Dükürtpeñer,
Çee-çeeñer.

Kanlı irin
Tükürtmeyin,
Haydi, haydin.

Hökküledir
Çödürtpeñer.
Kövüktüg han
Dükpürtüñer,
Çee-çeeñer.

Khök-khök deyip
Öksürtmeyin.
Köpüklü kan
Kusturun,
Haydi, haydin.

Aksınaydan
Azırtpañar.
Adaanaydan
Ozurtpañar.
Çee-çeeñer.

Ağzından
Hapşırtmayın.
Altından
Osurtun.
Haydi, haydin.

Hevertpeñer.
Ondaatpañar.
Ozurtpañar.
Çee-çeeñer.

Şışirmeyin.
İnletmeyin.
Osurtmayın.
Haydi, haydin.

e. Kamın İnsanın Boz Ruhunu Kovması (*Hamnuñ Bora Sünezinni Ündüleri*): Boz ruh, ana ruhunu kaybederek ölen insandan sonra çadırdaki kalan ruhtur. Müteveffarın akrabaları, ölüm üzerinden 7 gün geçtikten sonra, boz ruhu kovmak için kamı davet ederler. Ayın, şu şekilde icra edilir: Akrabalardan biri, kırmızı bir kamçıyla batı-doğu istikametinde olmak üzere çadır etrafında döner ve çadırı kamçılar. Şaman da onun peşinden tefine belirli bir ritimle vurarak dolaşır. Kapıya gelince, sanki o boz ruhu yakalar ve ‘dospan’ tahtasına rabt eder ve tahtanın çadırın dışına çıkartılmasını söyler. Bir kişi dospan tahtasını alıp köyün uzağında bir yere bırakır.⁵¹

⁵¹ Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 36.

(100) Sağıttay Hamruñ Ölgem Kijiniñ
Kara-Bora Sünezinin Aji-Tölünden
Adırıp Alganganı

*Sağıttay İsimli Kamın Ölen Kişinin
Boz Ruhunu Çoluk-Çocuğundan
Ayrıp Alkışlaması*

Aza çayaan sağıızınar!
Andaagılar, mındaagılar!
Düñdürlügnüñ burgan çayaan!
Dürgedeñer. A'ttanırar.

*Şeytan yaradılışlı ruhlar!
Oradakiler, buradakiler!
Teflinin tanrı yaradılışlıları!
Hızlanın. Atlanın.*

Ertenginiñ eeleri!
Eeren dözüñ eeleri!
Evirliñer, havırılıñar.
Evin-çövün negep tur-men.

*Eskinin iyeleri!
Eeren* özümün iyeleri!
Sakin olun,
Nezaket bekliyorum.*

Kajan bargan? Kaynaar bargan?
Amıtanruñ kara-bora setkili-sünezi
Aji-tölge artıp kalza, bagay bolur.
A'tkarıñar, tonandıırıñar.

*Ne zaman gitti? Nereye gitti?
Adamın boz ruhu
Çoluk-çocuğuna kalırsa, kötü olur.
Ata bindirin, giyindirin.*

Baar çerinçe ınaar-la
Bargızırar, ıradıñar.
Çeder çerinçe ınaar-la
Çediriñer, dozattanırar.

*Gideceği yere kadar
Götürün, uzaklaştırın.
Ulaşacağı yere kadar
Ulaştırın, göz-kulak olun.*

Çerineyden çediriñer.
Çemin-ajın çemgeriñer.
Çoraannay-la oranunga* çorup
körem.
Bargannay-la baar çoor, barıp körem.

*Doyasıya yediriniz.
Yemeğini-aşını veriniz.
Yolunla yurduna yürü.
Varacağı yere git, lütfen.*

f. Oga Yakmak (Oga Salırı): Hastanın ölümünden sonra akrabaları, şamanı oga yakma ayinini yaptırmak üzere davet ederler. Ölü çadırın

* Eeren: ongon, yardımcı ruh.

* Oran: ülke, yurt, bölge. Tuva mitolojilerinde her ruhun kendi yurdu olduğuna inanılır.

içindeyken, dışarıda yakılan ateşe en güzel yiyecekler atılır.

g. Kamın Çocuk Ruhunu Çağırması (*Hamnıñ Urug Kudu Kıygırarı*): Tuvalarda ‘Çocuğu hiçbir zaman korkutmayın, yoksa ruhu gider’ diye inanç vardır. ‘Doğmamış bir bebeğin ruhu annesinin içindedir ve üç yaşından küçük bir çocuğun ruhu kundak bezlerinde, başının üstünde ya da beşikte olabilir. Üç ile on üç yaşları arasındaki bir çocuğun ruhu (*urug kudu*) çizmeleri, başlıkları, elbiseleri ya da genç çocuğa hediye olarak verilen hayvanlarda bile barınabilir’.⁵²

Kaynak kişi Saaya Telikoviç Taktan’dan (d. 1919) çocuk ruhunu çağırma ayiniyle ilgili şu hikâye derlenmiştir: ‘Ben, Barun-Hemçik ilçesine bağlı Kızıl Majalık köyünde yaşayan kam Homuşku Sotpa’nın çocuk ruhunu çağırışını anlatacağım. Annem-babam Oorga-Kırı köyünde yaşıyorlardı. O zaman, küçük bir çocuktum. Sonbahar yaklaşıyordu. Kızlı-erkekli ve 10–15 yaş arası bir çocuk grubu, Avral Dağına gittik. Yolda üç yılan gördük ve onları öldürdük. Yılanın biri kuyruğunu savurarak bir ağaca çarptı ve ağaçtan bir cınlama sesi geldi. Bu yılanı da öldürdük. Avral Dağına çıktık ve orada bulunan büyük bir taş yığınının yanına geldik. Dibinde bir sürü yılan bulunuyordu. Biz oraya meyve toplamaya gitmiştik; fakat toplayamadık; yılanlarla mücadele etmek zorunda kaldık. Yılanları taşladık ve büyük bir kısmını öldürdük. Ölenlerin arasında üzerinde altın gibi sapsarı lekeler bulunan bir yılan da vardı. Sonradan evimize doğru yola çıktık. Avral Dağını, birdenbire bir sis kapladı. Sonra o sis, kara bir buluta döndü ve göğe yükseldi. Kuvvetli bir dolu yağmaya başladı. Bu dolu altında Karlan Haya geçidine gittik ve ormana girdik. Oraya da çok miktarda dolu yağmıştı ve yalın ayaklarımızla dolu üzerinde yürüyorduk. Sonra bu grup, evlerine dağıldı. Biz dört kişi, benim anne-babamın çadırına ulaştık. Çadırın içine girdiğimizde, evin en saygın köşesinde, şaman Homuşku Sotpa oturuyordu. Şaman, birdenbire titremeye başladı, havayı kokladı ve şöyle söyledi: ‘Demir kokuyor’ Sonra birdenbire kafasını sandığa vurdu ve bayılıp yere düştü. Uzun süre bu şekilde yattı. Titreyerek kendine geldi, ayağa kalktı ve sözlerine devam etti: ‘Sizin çocuklarınızın hiç birinin kendi ruhları yok. Yer-su iyesi yılanı dönüp kendince gezerken, sizin çocuklarınız onu öldürdüler. Yerin iyesi, sizin çocuklarınıza öfkeleni’.

⁵² Fridman, a.g.m., s. 182.

Annem ve babam, onu dikkatle dinlediler ve şöyle söylediler: ‘Herkes sizin gibi her şeyi göremez. Sadece siz büyük bir şaman olarak gizliyi gören göze sahipsiniz. Onların ruhlarını geri getirmenizi, büyük bir mahcubiyetle diliyoruz. Ruhlarını kaybeden çocuklarımızı, sizden başka kim kurtarabilir? Bu yılan katliamına karışmış bulunan diğer çocukların anne-babaları da kam Sotpa’ya aynı şekilde yalvardılar. Büyük şaman buyurdu: ‘Hazırlanın, ben kamlayacağım. Tavşan gözlü, siyah kulaklı ve eğri burunlu bir koyun lazım. Genç bir ardıç ağacından 10 metre uzunluğunda bir çubuk lazım ki önce onun kabuğunu soyup kırmızı boyayla boyayın. Siyah bir kuşun, meselâ karganın kanatları lazım. Bunların hepsini hazırlayın ki kamlamaya başlayabileyim’.

Tarif edilen koyunu buldular, kestiler ve derisini yüzdüler. Kellesi ve siyah paçaları olduğu gibi kaldı. Derisini renkli ve ipek bezlerle süslediler. Kırmızı ardıç çubuğunu astılar ve o çubuğu yere sapladılar. Bu çubuğun etrafına, keçe serildi. Keçenin üstüne *araga* (alkollü içecek) ve Tuva mutfağının en güzel yemeklerini koydular. Her çocuğun önüne, yarısına kadar sütle dolu birer gümüş kâse koydular.

Kam Sotpa’nın, özel bir hazırlığı vardı. Her çocuğun ruhunu geri çağırarak için, çocuk sayısınca olan kanatların altına, birer iğne saplayıp onları bir durgun suya atmalarını söyledi. Rüzgâr, kanatları kenara doğru gönderdiği zaman kam, kamlamasına son verdi. Bu sırada, bir kanadın suda hareket etmediğini gördüm.

Suda hareketsiz duran kanadın temsil ettiği kız, daha sonra hastalanarak öldü. Kam Sotpa, onun ruhunu geri getiremedi. Diğer çocukların ruhlarını geri çağırabilmiş olmalı ki onlar hayatta kalabildiler.

Bu olayda, çocuk grubunun, bir yasağı çiğnemiş oldukları tahmin edilebilir. Bu yüzden, altın gibi sarı pullu bir yılan olan yer ve su iyesi, onları cezalandırmıştır.⁵³

Böylece, Tuvaların anlayışına göre, çocuğun ruhunun çalınması veya kaybolması olgusu, arkasından ağır bir hastalığın geleceği şiddetli bir korku neticesinde meydana gelir. Yukarıdaki örnekte, öfkelenmiş yer ve su iyesi, bir anda bir grup çocuğun ruhunu çalmış ve onların hayatını ancak kam kurtarabilmiştir. Burada kamlama usulü, geleneksel bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Öfkelenmiş yer ve su iyesine, suçlu

⁵³ Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 37–39.

çocukları affettirmek için tüm ebeveynler adına bir koyun kurban edilmiştir.

(103) Hamnıŋ Urug Kudun
Kıyğırğanı

*Kamın Kız Çocuğunun Ruhunu
Çağırması*

Kandığ aaylıg urugul mon?
Kançap bargan urugul mon?
Onğaar-deskeer oortulaŋnaan?
Onğaar-deskeer dırjaŋnaan?

*Nasıl huysuz kız bu?
Nasıl gitti bu kız?
Öne-arkaya dönen
Ona-buna küsen?*

Aajı-çaŋı bak çüvel mon?
Adaŋ-iyen çedip keldi mon.
Ajin-çemin salıp algan,
Adaŋ-iyen manap olur.

*Kötü huylu biri mi bu?
Annen-baban buradalar.
Aşını-yemeğini koyup,
Annen-baban bekliyor.*

2. Kültler ve Kutsama Ayinleri

‘Kült’ terimi (Fr. Culte, Al. Kult, İng. Cult) Türkçe Sözlük’te 1. *tapma, tapınma*. 2. *Din*. 3. *Dinî tören, ibadet, ayin karşılıklarıyla açıklanmıştır*.⁵⁴

Pervin Ergun ‘Türk Kültüründe Ağaç Kültü’ adlı kitabında ‘kült’ terimiyle ilgili V. Beşliyev’in açıklamasını vermektedir: ‘Her dinin en gerçek unsurlarından birini teşkil eden kült, insanın tabiatüstü kuvvetler veya ilahlarla olan münasebeti sırasında çeşitli hareketlerle ifade olunur. Bu hareketler pek muhtelif şekiller gösterir. Bunlar musiki, şarkı, bağırma, feryat gibi halis sesler veya dua, fal, büyü, kurban merasimi gibi sözler olabileceği gibi, sessiz dua ve ilah huzurunda alelade bir tazim şeklinde de olabilir’. Konuyla ilgili olarak P. Ergun şöyle devam etmektedir: ‘Kült denilince atalar kültü, tabiat kültü (dağ, ağaç, su vs.) vs. akla gelmektedir. Fakat eski Yunan ve Roma mitolojilerinde olduğu gibi, bu kültürler için ayrı ayrı tanrılar tahsis edilmemiş, onlara tapınılmamıştır. Kült kavramı içerisinde değerlendirilen atalar, dağ, ağaç, su vs. Tanrı değil, tanrısal olarak kabul edilmişler. Türk inanç sisteminde kutsallaştırılan hiçbir nesneye

⁵⁴ **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu, 10. baskı, Ankara, 2005, s. 1282.

tapılmamıştır. İster yer cisimleri olsun, ister gök cisimleri olsun, kutsal olarak görülen nesneler Tanrı ile irtibat kurmanın birer vasıtası olmuştur. Kült kavramı, sadece 'Gök Tanrı' ile birlikte kullanıldığı durumlarda 'din'i, 'tapınma'yı, 'inanç'ı ifade etmektedir'.⁵⁵

Tuva'da gök, güneş, ay, ateş, Yedigir, yer, su, dağ, aşit, ayı, süt kutsal unsurlardır.

a. Göğü Kutsallaştırma⁵⁶

Eski Tuvalar göğü '*hayıran*' diye adlandırmıştır. Burada '*hayıran*' , 'ilk', 'ön' anlamındadır. İnsanın yaratılması inancına göre Tuvalar göğü 'ata' olarak görmüştür. 'Gök-atam' terkibi, buradan doğmuştur. Eski Tuvalara göre canlıların var olmasında göğün kendine has bir yeri vardır. Ak gökte 'Azarlar' ve 'Hoorlar' adlı topluluklar yaşar. Tuva kam geleneklerine göre, kökeni gökte bulunan Azarlar veya Hoorlar adlı topluluklara dayanan kamlar en güçlüleridir. Bu yüzden kam alkışlarında gök, en önemli öğelerden biridir.

Gök insanın atasıdır. Göğün meyvesi ak damlalardır. Bu damlalar yer anaya düşünce hayat oluşur. İnsanın var oluşunda göğün büyük etkisi olmuştur. Bu yüzden Tuvalar eskiden beri göğe tapınmıştır.

Göğe tapınma çeşitli şekillerde olabilir. Sabah çayının üstü mavi göğe saçılır ve dua edilir. Korkutucu gök gürültüsü olduğunda, ağaca ak bez parçasından bağlanır ve göğe 'Gök Tanrı, affet!', diye yalvarılır.

İnsanın isteklerinin gerçekleşmesi için 'Gök Tanrı yerine getirsin' diye dilek eskiden beri kullanılır.

Göğü kutsama (*deerni dagır*)⁵⁷:

Göğü kutsama en eski kutsamalardan biridir. Tuvalar, kamın göğü kutsadığında tabiatın, havanın bereketli olacağına inanırlar. Gök kutsamasının nasıl icra edildiğini aşağıdaki örnekte görebiliriz:

'Çöön-Hemçik ilçesinin Höndergey köyünde Sat Şirtek adlı bir kam yaşarmış. Güzel günler geçirip akşamları ormana çıkıp gökyüzünü kutsarmış. Ormanda bulunan ağaçların içinden güzel bir melez ağacını seçerek onun dibine yiyecekler, dallarına ak bez parçaları bağlarmış.

⁵⁵ Pervin Ergun, **Türk Kültüründe Ağaç Kültü**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2004, s. 16.

⁵⁶ Monguş Kenin-Lopsan, 'Tuvaların Eski Gelenekleri', akt. Dr. Ekrem Arkoğlu, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, sayı 8, 1999, s. 460.

⁵⁷ Kenin-Lopsan, **Magiya Tuvinskib Şamanov**, s. 91.

Şirtek Şaman gökyüzünü kutsadığı zamanlar yağmur yağmaya başlamış'. (Kaynak kişi: Sat Sotpa Oyduyevici).⁵⁸

'Tıvalar göğü kutsar. Bizim Möngün-Tayga'da Sangıtay isimli güçlü bir kam göğü kutsardı. O, ayinini yaptıktan sonra Möngün-Tayga'ya sağanak yağmur yağardı'. (Kaynak kişi: Sambuu Sayaa Çüvürekoviç).⁵⁹

'Arjaan suunar hayırlanar.

Şifalı suyunuzdan başlayın.

Arbay, honak suksunnazın.

Arpa, honak susuzluğunu gidersin'

Kamlar, gökyüzünden bolluk, bereket için yağış göndermesini istemelerinin yanı sıra olumsuz hava şartlarının oluşturulmaması için de ricada bulunurlar:

(43) Hamnuñ Dolu, Çaaşkın Çayladırın
Alganganu

*Kamın Dolu ve Yağmuru
Dindirmek İçin Söylediği Duası*

Dolu, şuurgan çorup orda,
Doza kaaptar otçu hamı!
Çaaşkın, bulut kelir deende
Çaya kaaptar çatçı hamı!

*Dolu, boran olacakken
Engelleyecek otçu kam!**
*Yağmur, bulut gelecekken
Dağıtacak çatçı kam!*

Damdıladıp badırbañar.
Daş-la dolu düjürbeñar.
Kızaa toglap buzavañar,
Kızañnaydır şırbanmañar.

*Damlatıp akıtmayın.
Taş gibi dolu indirmeyin.
Dar yere döküp dağıtmayın.
Yıldırıma özenmeyin.*

Alkıışta geçen çatçı kam, 'çat' isminde sihirli bir taş a sahip kamdır. 'Yağmur taşı' olarak bilinen çat hakkında Abdülkadir İnan şu bilgileri vermektedir: 'Türk kavimlerinde çok eski devirlerden beri yaygın bir inanca göre, büyük Türk Tanrısı Türklerin cediti âlâsına yada (cada, yat)

⁵⁸ Kenin-Lopsan, 'Tuvaların Eski Gelenekleri', s. 461.

⁵⁹ Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 93.

* Otçu kam: sihirli bir güce sahip otun yardımıyla yağmur, fırtına, doğal afet başlatabilecek kam.

denilen bir sihirli taş armağan etmiştir ki bununla istediği zaman yağmur, kar, dolu yağdırır, fırtına çıkartır. Bu taş her devirde Türk kamlarının ve büyük Türk komutanlarının ellerinde bulunmuş, şamanistlere göre, zamanımızda da büyük kamların ve yadacıların ellerinde bulunmaktadır.

Bu yağmur taşı muhtelif Türk lehçelerinde, her lehçenin fonetik özelliklerine göre, muhtelif şekillerde ifade olunur. Yakutça'da *sata*, Altayca'da *cada*, Kıpçak grubuna dâhil lehçelerde *cay* söylenir'.⁶⁰

Tuva halk edebiyatı ürünleri içerisinde, gökyüzünü konu alan kam alkışları büyük yer kaplar. Bunun yanında halk özdeyişleri, efsaneler de vardır.

b. Yer Kültü

Tuvalar eskiden beri yeryüzünü kutsal sayıp onurlandırır, çünkü insanın yaratılması inancına göre yeryüzü annedir. 'Bu dünyada bütün hayvanların annesi var. İnsanın annesi yerdir', 'Kadın olmasaydı, insan ırkının sonu gelirdi. Bu yüzden yeryüzü olmasaydı, yaşam da olmazdı'⁶¹, diyen Tuvalar yeryüzünde bulunan dağlara, ırmaklara çay, süt saçarak, dua ederek yer-anayı kutsar.

Yeryüzünün oluşmasıyla ilgili bir efsaneye bakalım: 'Çok eski zamanlarda bu dünya sadece sudan ibaretti. Her yer su... Zamanla bir toz zerresi peydahlanmış ve hızla çoğalmış. Suyla karışan bu toz zerreciklerinden çamur oluşmuş. Zamanla bu çamur kurumuş ve katı yer olmuş. Yer ise insanın annesi olmuş'.⁶²

Kenin-Lopsan'ın saha araştırmaları sırasında 'Yeryüzü nedir?' sorusuna aldığı cevaplar, Tuvaların yeryüzüne verdiği önemi ortaya koymaktadır. Örnekler:

'Yeryüzü güneşin sabah doğup akşam olunca battığı yerdir. İnsanın doğduğu yeryüzü ile gökyüzü arasındadır. İnsanoğlu yeryüzüne bağlıdır. Çünkü doğduğu zaman göbek bağı doğduğu yere gömülürmüş'.

'Yeryüzü insanoğlunun dokuz kuşaktan beri yaşadığı yer. Bu sebeple 'atalarımızın yurdu' denir. İnsanın ata yurdu ayla, güneşle eş

⁶⁰ İnan, a.g.e., s. 160.

⁶¹ Kenin-Lopsan,, a.g.e., s. 66.

⁶² Kenin-Lopsan,, a.g.e., s. 65.

değerdedir. İnsanoğlu doğduğu yeri kötüleyemez. Çünkü orası atalarının yattığı yerdir’.

‘Yeryüzü, bu gökyüzünün altında nehirler, dağlar, ovalar ve çadır yerinin bulunduğu yerdir. Yeryüzü olmazsa insanoğlu yaşayamaz. Ormanda geyik besleyenler ormanlarını kutsayıp yaşarlar. İnsanoğlunun ata yurdundan kıymetli ne vardır?’.⁶³

Gök ile yer Tuvaların inançlarında baba ve anne gibi hayırlı olarak algılanır ‘Gök atam, yer anam!’.

c. Güneşi Kutsallaştırma⁶⁴

Tuvalı ihtiyarlardan derlenen malzemeler incelendiğinde, Tuvaların eskiden beri güneşe tapındığı görülür. ‘Güneş yoksa hayat yok’ sözü Tuvaların kültüründen süzülüp gelen bir özdeyiştir. İnsan hayatı için faydalı olan bütün şeyler, güneş vasıtasıyla oluşur. ‘İnsanın sağlığı, tok yaşaması, faydalı olması güneşe bağlıdır’ inancına sahip olan atalarımız sabah erkenden kaydattığı çayın yüzünü güneşe doğru saçar, dua eder, yalvarır.

Tuvalar güneşten mutluluğunu, ruhunun derinliklerinden iyi dileklerinin yerine gelmesini ister:

Altay Tandırm sirtinden
Ayas hünüm ünüp keldi.
Ak oruum çırtıt hünüm,
Aksım-kejiim bolgaa, hünüm
Arbay taraa çaagay bolzun, hünüm.
Ak çem elbek bolzun, hünüm.
Aldın hünnüg örtemçeyim
Aşka-çutka kirbes bolzun.

Altay Dağlarının sırtından
Parlak güneşim doğup geldi.
Ak yolumu aydınlattı, güneşim.
Sevinç ve mutluluğumsun ne de olsa.
Arpa buğday bereketli olsun, güneşim.
Ak yemeğim bol olsun, güneşim.
Altın güneşli kâinatım
Yokluk, kıtlık görmesin.

Tuvalar güneş tutulduğunda ‘zamanın kötüleştiğini’ düşünür. Bunun sebebi ise Tuvaların havanın nasıl olacağını güneşin durumuna bakarak tayin etmesidir.

⁶³ Kenin-Lopsan, a.g.m., s. 458

⁶⁴ Kenin-Lopsan, a.g.m., s. 458

d. Ay'ı Kutsallaştırma⁶⁵

İhtiyarların anlatımlarında ay, eskiden beri günleri, ayları ve yılı belirlemeye yarayan güçlü bir ışıktır. Ay, güneş, anne, baba kelimeleri Tuva geleneklerinde birbirleriyle karşılaştırılarak verilir. Bir dördlükten örnek verelim:

Ayım ışkaş, hünüm ışkaş,
Aldın çüve kayda barıl?
Avam ışkaş, açam ışkaş
Avıraldığ ulus kayda?

*Ayım gibi, güneşim gibi
Altın nesne nerede var?
Annem gibi, babam gibi,
Faydalı insan nerede var?*

Çıkan ayın aydınlığını gören, okuması yazması olmayan Tuva insanları, o ayın durumundan nasıl bir yağış olacağını, karın yağacağını, rüzgârın eseceğini veya havanın güneşli olacağını belirlermiş. Günlük veya yıllık takvimler ortaya çıktıktan sonra, ailenin büyüklerinin aya bakarak havanın nasıl olacağını tahmin etme gelenekleri ortadan kalkmıştır.

Eski yılın geçtiğini, yeni yılın geldiğini Tuvalar ayların adlarıyla karşılarlar:

Aynuñ çaazı ünüp keldi,
Buura deg çıl erte berdi.
Aynuñ çaazı çurtta keldi,
Bodagan deg çıl keldi.

*Ayın yenisi doğup geldi,
Buğra gibi yıl geçiverdi.
Ayın yenisi çıkıp geldi.
Deve yavrusu gibi yıl geldi.*

Saŋ salıp baraalgaŋar,
Çajık çajıp çüdün̄er.
Aydın ay, çüdüp tur men.
Aydın ay, algap tur men.

*Kutsayıp, adayınız,
Saçı saçıp, iman edin.
Aydınlık aya iman ediyorum,
Aydınlık aya yalvarıyorum.*

Aşağıda güneşe ve aya dua eden kamın bir alkış örneğini sunuyoruz:

(42) Ayga, Hünge Çalbaraanın
Alganganı

Aya, Güneşe Dua Edenin Alkışı

⁶⁵ Kenin-Lopsan, a.g.m., s. 459.

Ayrın, hünnün çaazında,
Hünüvüstün egezinde,
Dalay bolgan çajım çajıp,
Taıdı bolgan sanım saldı.

Aym, güneşin yenisinde,
Günümüzün başında,
Deniz gibi saçı'mı saçıp,
Yüksek dağ gibi tütsümü yaktım.

Üye bolgan ulug dörgün eeleri,
Haya bolgan kadir dörgün eeleri!
Orbalıgnın ülüü çangıs,
Oktargaynın oruu çangıs.

Büyük derenin iyeleri,
Kayalık yerden çıkan suyun iyeleri!
Çomak tutanın yolu tek,
Kâinatın yolu tek.

Düngürlügnün düvü çangıs,
Tümen sıldıs oruu çangıs.
Çügler mançaan çüktendirgen,
Çügler töögüm arıglaanım!

Tef tutanın dibi tek,
Tümen yıldızın yolu tek.
Bir tutam mançak takıyorum,
Geçmişime değer veriyorum.

e. Ateşi kutsama Ayini (ot dagırı):⁶⁶ Her sene sonbaharın başlangıcıyla her evde ateşe tapma ayini yapılır. Bu ayin, sosyal mensubiyetine bakılmaksızın tüm Tuvalar tarafından yapılır ve sonbahar bayramı olarak algılanır. Sonbaharda yayladan ovaya dönüş sona erdikten, ekinler biçildikten ve kış avı hazırlıkları tamamlandıktan sonra, en güçlü şaman davet edilir. Ateş bayramına, bütün aile fertlerinin katılması şarttır ve komşuların da misafir olarak katılmaları uygundur. Varlıklı bir aile bir koyun; fakir aile ise bir kuzu keser. Şaman tarafından gerçekleştirilen ayinin anlamı ise, eve huzur ve mutluluk girmesini, çocukların sağlıklı olarak büyümesini, hayvanların çoğalmasını, ürünlerin artmasını ve aile fertlerinin hayat boyu bol şanslı olmasını sağlamaktır. Bir ailede ayin tamamlandıktan sonra, kam davet üzerine başka bir aileye gider ve bu durum tekrarlanır. Tuvaların anlayışına göre, eğer her sene ateşe tapma ayini yapılmazsa, bir felaket olur, bir hastalık yayılır. Tuvalar ateşe temizleme fonksiyonu atfederler: o, hem ısıtır, hem pişirir, hem temizler. Ateşi kutsama, Tuvaların aile kültürlerinden en önemlisidir.

Ateşe söylenilen bir alkış örneği (56):

⁶⁶ Kenin-Lopsan, a.g.e., s.40.

Ot çayaaçı hayırakan!
Aldın-sarıg sorgaktıg,
Sarıg serge hölgeleen sen.

Saar kadak ıdıktıg sen.
Uja, töştün bajın çooglaar sen.
Kutkan hannın düvün çooglaar sen.
Huvu-çoldun eezi bolgan sen.
Ot çayaaçı hayırakan!

Ölçeyiñ ber. Ölçeyiñ ber.
Buyanıñ ber. Buyanıñ ber.
Hagba boor. Hagba boor.
Haaça boor. Haaça boor.

Ottulgarı otçuğ bolzun,
Ovaakayı çige turzun.
Çetker oruu mungaş bolzun.
Dotkar oruun dozar bolzun.
Aji-tölder mendi össün.
Azıraan maldar özüp turzun,
Dagıl çulam örgüp tur men.
Dadalgamnı kıygırıp tur men.

*Ateşi yaratan Tanrı!
Altın sarı görünüşlü,
Sarı tekeye binen sen.
Hediyelik ipek kumaşla kutsanan
sen,
Kuyruk, göğsün başını yiyen sen.
Konan kanın hepsini içen sen.
Kaderin sahibi olan sen.
Ateşi yaratan Tanrı!*

*Mutluluk ver. Mutluluk ver.
İyilik ver. İyilik ver.
Huzur olur. Huzur olur.
Barış olur. Barış olur.*

*Yakılan ateş parlak olsun,
Ayın yeri düzgün dursun.
Şeytanın yolu kapalı olsun
Kötülüğün yolu kesilsin.
Çoluk-çocuk selamette büyüsin.
Beslenen mal büyüsin,
Kâse, kandilimi sunuyorum.
Mutluluğu davet ediyorum.*

f. Yedigir'i Kutsallaştırma⁶⁷

Gökyüzü, Tanrı'nın bulunduğu mekân ve insanoğluna faydalı olan şeylerin indirildiği yer olduğu için kutsaldır. Gök, dokuz kattır. Eski Tuvalar göğü *Kurbustu Hayırakan, Kurbustu Haan* olarak adlandırmışlardır.

Tuvalar sabahleyin pişirdiği çayın üzerini *Üstüü Hayırakan'a* veya bizim üzerimizde duran *Deer Burkan'a* saçar:

Tos deerim, örşee!
Dolaan burgarım, örşee!

*Dokuz göğüm bağışla!
Dolaan Tanrım, bağışla!*

⁶⁷ Kenin-Lopsan, a.g.m., s. 466.

Aldın hünüm, örşee!
Aydın ayım, örşee!

Altın güneşim, başışla!
Aydın ayım, başışla!

Burada önemli olan ‘Dolaan Burgan’ diğer bir adıyla ‘Çedi Haan’ (Yedigir) yıldızıdır. ‘Tuvalar doğduğu yılla yedi han yıldızlarından birinin bağlantılı olduğunu düşünür. Bu yedi yıldızın her birinin ayrı adları vardır: Samçayan-Amçak, Şugdurjan, Dajıçan, Horvoonçık, Burgan Başkı, Sançı, Otçı. Akşam yıldızlar çıktığında onlara yalvarıp, yedi han veya onun yıldızlarından biriyle irtibat kurmak mümkündür’.⁶⁸

Bir efsaneye göre Yedigir yıldızı, eskiden yeryüzünde yaşamış ve gökyüzüne uçmuş yedi oğlandır. Bu yedi oğlanla ilgili efsane şöyledir:

‘Yer ve gök oluştuğu, insanoğlu yeryüzüne geldiği zaman imiş. Bir karı kocanın yedi sarı saçlı oğlu ve bir alur dolusu yilkısı varmış. Bir gün karı koca ecelleri yetip ölmüş. Yilkıları bozkırda çobansız kalmış. Bir sabah tan vaktinde kardeşler, hiçbiri yilkıların yanına gitmek istemediğinden kendi aralarında kavga etmişler. Ağabeyin sözünü kardeş, kardeşin sözünü ağabey dinlemiyormuş.

Kardeşlerin en büyüğü bir küçüğüne:

—Yilkılarımız geceyi nasıl geçirdi? Git, bak, demiş.

—Ben büyüğüm, iş yapmam, demiş öteki.

Daha sonra büyük ağabeyleri başka bir kardeşine:

—Yilkılarımız geceyi nasıl geçirdi? Git, bak, kardeşim, demiş.

—Ben büyüğüm, benden küçük baksın, diye cevap vermiş o da.

Böylece yedi sarı saçlı kardeş birbirleriyle inatlaşarak çadırlarında otururken gökyüzüne doğru uçuvermişler. Ve Yedigir olup gökyüzünde kalmışlar. O zamandan beri yedi kardeş, Yedigir olup bir arada bulunsa da birbirleriyle hiç konuşmazlarmış’.

Bu efsaneden ‘İnsanların akrabalarıyla aralarını açmamaları gerektiği’ öğüdü ortaya çıkmıştır.

(57) Möngün Tayganın Şaandakı
Hamının Kiji Aaraanda Dolaan
Burgarı İdiktap Hamnaarı

*Möngün Tayga’nın Eski Kamının, İnsan
Hastalandığında Yedigir İlahını
Kutsayıp Kamlaması*

⁶⁸ Tamara Budegeçi, ‘Tuva Şamanlarının Dünya Görüşü Hakkında’, akt. Ekrem Ankoğlu, *Türk Kültürü*, sayı 390, yıl XXXIII, s. 636.

Tos deerden çarlıktıg,
Dooralanıp hajılangaş,
Doktaay düşken sıldıstarım,
Dolaan burgan hayırakan.

*Dokuz gökten yarlıklı,
Dolambaçlı yollardan
Duraklayarak düşen yıldızlarım,
Yedigir Tanrı!*

Çedi haannıñ çarlı-bile
Çedi burgan bodaradı.
Çergeleşken sıldıstarım!
Çedi çükçe örgüp tur men.

*Yedi kağanın yarlığıyla
Yedi tanrı yayıldı.
Dizilip yukarıda yürüyen yıldızlarım!
Yedi yöne kurban sunuyorum.*

Çedi kadak azıp tur men.
Çedi kadak salıp tur men.
Amaçıláp teylep tur men.

*Yedi ipek asıyorum.
Yedi ipek koyuyorum.
Yüksek sesle dua ediyorum.
Ak sütümü saçtım, mavi bezimi
bağladım.*

Agım-kögüm çajıp tur men.

Ajı-töldün amır-mendi çoruu
dees
Muñ ak hoynun baştıñı boor,
Muñgaş mıyısıg kara hoyum
Idıktap tur men. Örşeezinde!

*Çoluk-çocuk selamette olsun diye
Bin ak koyunun reisi olan
Çatal boynuzlu kara koyunum
Kutsuyorum. Merhametinde!*

g. Dağ Kültü

Dağlara dua etme ve onlara evcil hayvanları adak sunarak yakarma, Sayan-Altay bölgesi Türk halkları için karakteristik bir özelliktir. Dağlara dua ve ayınle ilgili belgelere, Göktürk yazıtlarında rastlanır (Eski Türk metinlerinde 'ıdık' (kutsal) sıfatıyla dağ adlarına rastlanır: Tamag ıdık, ıdık Ötüken, v.s).⁶⁹

'Güneydoğu Tuvaları (Kırgız, Soyan, İrkit ve Çoodu), kendi kutsal soy dağlarını 'ıdık-tag' olarak adlandırırlar. Kutsal soy dağları, Tuvalar tarafından büyük akrabalar gibi saygı görürler. Kadınlar, kocalarının soy dağının ismini söyleyemez, başlarını örtmeden dağın yakınlarında

⁶⁹ Eski Türk yazıtlarında rastlanan 'ıdık' sıfatıyla coğrafik adlandırmaların listesi için bkz.: S.E. Malov, *Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pismennosti*, M.-L., 1951, s. 442.

bulunamazlar. Bu davranış, kadınların, koca tarafından erkek akrabalarına yönelik saygılarının uygulandığı gibidir.

Tuvalar, kutsal dağa, çeşitli isteklerinin gerçekleşmesi için dua ederler. İhtiyarlar veya kamlar, dağa müreffeh hayat isteyerek araka dökerek; ayrıca kaynak suyu dökerek ardıc yongasıyla tütsü yaparlar.

Bu tür ayinlere bir köy veya birkaç köyün halkı topluca katılabilir. Bu topluluk içinde, kadınların bulunması yasaktı. Tuva'da, dağ ruhlarına genelde öküz sunarlar. Hakas ve Altaylar ise at sunarlar. Bunun sebebi, Tuvalarda öküzün, Altaylarda ise atın bir taşıma hayvanı olarak kullanılmasıdır.⁷⁰

(44) Hamnuñ Han-Deer

Taygazınga Çalbarıp
Alganganı

*Kamın, Han-Gökyüzü Dağına Dua Edip
Alkışlaması*

Saınım salıp çalbardım.
Çajum çajıp sögürdüm.
Ağım, köğüm bağladım,
Açılığ Han-Deerim!

*Tütsü tüttürüp dua ettim.
Saçı'mı saçıp yalvardım.
Beyaz, mavi bezlerimi bağladım,
Bereketli Han-Gökyüzü dağım!*

Beerinñi
Beletke.
Alınmı
Aayla, bay Han-Deerim!

*Vereceklerini
Hazırla.
Alacaklarını
Düzenle, zengin Han-Gökyüzü!*

'Ovaa (dağın ruhu adına yapılan ayinin yapıldığı yere yığılan taşlar) için yerin seçimi, yaşlılarla birlikte lama ve kamlara verilir. Seçilen yeri, lama veya şaman, yazlık yerleşim bölgeleri yakınlarından seçerler; çünkü ayin dönemi Ağustos sonu veya Eylül başıdır. Lama veya kam bu yeri tütsülerler; arak, süt ve kaynak suyu saçarak temizlerler. Ovaa kurulacak yere, ahşap bir direk koyup tepesine doğu istikametine bakan bir öküz başı büstü yerleştirirler. Bu direğin adı 'ovaa kirni'dir. Direğe, birtakım çubuklar eklenerek ilkel bir 'şalaş' (bir tür ahşap çadır) kurulur. Çadır girişi, mutlaka geleneksel Türk yurtları

⁷⁰ L. P. Potapov, Oçerki Narodnogo Bita Tuvintsev, Nauka Yay., Moskova, 1969, s. 358-359.

gibi doğuya bakar. Şalaşın etrafına, melez ağacı fidanları çepeçevre dikilir. Şalaşın önüne, yassı tütsü taşı konarak sürekli olarak tütsü yakılır. İlk duadan itibaren *ovaanın* içine, dışına ve dikilen ağaçlara renkli bezler bağlanır.

Ayin sırasında, kam ve lama birlikte bulunabilir ve ikisi de kendi inanç sistemlerine göre, dağ ruhundan, ayini yaptıran köy sakinleri için refah isterler. Bu örnek, Lamaizm ile Şamanizm'in, Tuvalar arasında sıkı bir bağlantı içinde yaşadıklarını göstermektedir.

Öküzün kutsanması ayini, aşağıdaki şekilde cereyan eder: ıdık öküz, *ovaanın* yanına getirilip üç kere tütsü taşının etrafında dolaştırılır; kaynak suyu içirilir ve bir tutam melez ağacı yaprağının lif gibi kullanılması suretiyle başından kuyruğuna kadar yıkanır. Ön ve arka ayakları yağlanır ve tütsüyle tütsülenir. Sonra öküzün yularına renkli bezler bağlanır ve sürüye katılır. Kam ve lama ise arkasından kaynak suyu saçarak onu uğurlarken, bir yandan da 'sürüye bereket getirmesi'ni ve ayini yaptıran köy halkının refahı için dua ederler. Bu ayinden sonra herkes dağın eteğine gelir ve şenlik başlar. Bu şenlik sırasında kadınlar ve erkekler ayrı otururlar; at yarışları ve güreş izlerler. Güreşçiler (otuz iki çift halinde) güreşirken, kadın ve erkek cinslerini temsil ederler. Erkek tarafını, şaman tarafından seçilen erkekler, kadın tarafını ise lama tarafından seçilen erkekler temsil ederler. Eğer kadınları temsil eden erkek güreşçiler galip gelirse, 'hereejeenner mogezi' (kadın pehlivan) unvanını alırlar; galip gelen erkek tarafı güreşçisi ise 'er ulus mogezi' (erkeklerin pehlivanı) diye anılırlar.

Ovaa tagur (ovaa'ya dua etme) ayini, her sene yapılır. Yaşadığı sürece törende aynı öküz kullanılır. Öküz iyice yaşlanınca, onu önce yıkarlar, sonra tütsülerler ve keserler. Derisi, şu şekilde yüzülür: baş ve dört ayak derisine dokunulmaz; vücudun derisi, sahibinin köyü yakınlarında bir direk üzerine asılıp kurutulur. Eti, bütün köy halkı tarafından yenir, kemikleri ise, derisine yakın bir yerde gömülür. ıdık için yeni öküzün seçimi, o yaşlanan öküz hangi sürüde otlarırsa, o sürünün sahibi tarafından seçilir. Uygun cins öküz bulunamazsa, başka bir köyde aranır. Bu durumda, öküz alınan köy de ayinlere katılır.

Öküzün kutsanması, sahibi bakımından herhangi bir zarara sebebiyet vermez, çünkü ayinden sonra öküz sahibine iade edilir'.⁷¹

Bu ayın, birkaç köy veya bir tek köy ahalisi tarafından yapılabildiği gibi, tek bir varlıklı aile tarafından da icra edilebilir. Bu takdirde amaç, ayin yapan ailenin refah bulması olur. Birkaç örnek verelim: Çöön-Hemçik ilçesinde Aldın Soor nehri kıyısında Tüleş soyunun *ovaası* vardı. Her sene Haziran'ın ortasında gündüz vaktinde bu *ovaayı* kutsama ayini yaparlardı. Kam, Ayıji Tüleş soyunun yurdu olan bu bölgeyi över, dağ ruhlarından merhamet isterdi. Şaman Ondar Çangaa her yaz İşkin nehrine dökülen Ak-Oy nehrinin başlangıcında bulunan *ovaayı*, Şele nehrine dökülen Kurgool nehrinin başlangıcında bulunan *ovaayı* Ondar Dungur adında şaman kutsardı. Höndergey geçidinde en büyük *ovaa* bulunmaktadır. Bay-Tayga'nın tepesinde de *ovaa* vardır. Ovaa genelde nehrin başlangıcında veya dağın tepesinde bulunur.⁷²

Tuva'da aşıtlar da kutsaldır. Aşıtta ağaç kesilmez, çiçek yolunmaz. Bu yasağı bozan kimsenin aşıtı iyesi tarafından cezalandırıldığına inanılır. Aşıttan geçmekte olan herkes dağ iyesine ikramda bulunmalı, içeceklerden dua eşliğinde bir miktar saçı saçmalı, taş yığınları üzerinde dikilmiş ağacın bir dalına bez parçası bağlamalı ve taş kümesinin içine mutlaka bir taş bırakılmalıdır. Tuvalar eskiden beri 'Aşıtı aşılırsa, hayatın bir zorluğu atlatılır' diye inanırlar. Aşağıda aşıtı iyesine itham edilen bir alkış örneği verilmektedir:⁷³

Höndergeynin art kırı!
Hölgem mungaş, ünüp keldim.
A'dımdan düşkeş, yöreelim saldı.
Ak oruumnu oruktadım, hayırakan.

Höndergey'in aşıtı üstü!
Binitime binip, çıkıp geldim.
Atımdan inerek, duamı ettim.
Ak yolumu geçtim, Tanrı!

Kök deerimnin adaanda sen.
Hörzünüg çerimnin kırında sen.
Çortkan a'dımga çovag çol bolzun.
Çoraan bodumga hala çok bolzun.

Mavi gök atında sen.
Verimli topraklarımın üstündesin.
Yol alan atım yorulmasın.
Giden vücudum yorgunluk

⁷¹ Potapov, a.g.e, s. 360-362.

⁷² Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 43.

⁷³ Kenin-Lopsan, a.g.m., s. 463-464.

duymasın.

Bediîñ teptip, hayırakan.
Berimçerñni diledim, hayırakan

*Yükseğine çıktım, Tanrı!
İyiliğini diledim, Tanrı!
Kabımın zenginliğini saçıyorum,
ulu aşıt.
Talihini yok etme, ulu aşıt.*

Savanıñ bayın çajıp turmen, ulug art.
Salım-çayaanrı bürgetpe, ulug art.

Ulug arttıñ bediîi sen sen.
Uzun hemniñ baji sen sen.
Uzun oruum kızırıp kör.
Ulug üülem çoğutçup kör.

*Ulu aşydın yüksekî sensin.
Uzun nehrin başı sensin.
Uzun yolumu kısalt.
Büyük yazgımı uygun düşür.*

Ulug Höndergeyim, örşee.
Ulug Tandım, örşee
Utug artım, örşee.
Ulug eezi, örşee!

*Ulu Höndergey'im bağışla!
Ulu zirvem bağışla!
Ulu aşydın, bağışla!
Ulu sahibi bağışla!*

h. Suyu Kutsallaştırma⁷⁴

Subaşı, kaynak sular, dereler, çaylar, büyük nehirler, göller Tuvalarca 'su' olarak bilinir. 'Deniz' kelimesi Tuva destanlarında geçer, gerçekte Tuva yurdu denizle bağlantılı değildir.

Tuvaların inanışlarına göre 'Subaşı yeryüzünün nabzıdır. Herhangi bir kimsenin kışlağının veya yaylasının yanında subaşı varsa, o insan çok zengin olur. Subaşına rastlayan insan sudan üç avuç içerek üç defa dua ederse yolu ak olur.

Suyun sahibi vardır. Subaşı gündüz fısıldanır, o zaman onun sahibi güneşten saklanır. Subaşı gece çağlar. O zaman sahibi ortaya çıkarak konuşur. Subaşı kirletilirse, sahibi kızdırılmış olur. Suyun sahibini kızdıran kişinin kolu bacağı eğilir' Bu yüzden subaşı kirletilmez, ona saygı gösterilir.

(59)

Eşpi kiji çudun körüp,

Eşpi' kişinin mahrem yerini görünce,

⁷⁴ Kenin-Lopsan, a.g.m., s. 462-463.

Eçiğeyin baza körgeş,
Kara sugnuñ bağı çüdeen,
Hamçık aarıg ortan bolgan.

Ayıbını da görünce,
Kara suyun başı kirlendi,
Bulaşıcı hastalık oradan çıktı.

1. Subaşını Kutsama Ayini (*sug bajın dagırı*):⁷⁵

Su kaynağının kutsanması, kötü ruh tarafından çarpılan bir hastanın tedavisi için yapılan kamlama çerçevesinde cereyan eder. Tören şöyle icra edilir: önce kaynak başına üst ucu bir takozla genişçe sathlaştırılmış bir değnek dikilir. Takoz üzerinde tütsü yakılır ve değneğin gövdesine, renkli bezler bağlanır. Ayin sırasında sembolik kurban olan bir keçi getirilir ve onu bir bayan sağar. Keçinin boynuzlarına bezler bağlanır, böylece o keçi diğer keçilerden ayrılmış olur. Erkekler, o keçiye parmaklarıyla bile değemezler. Keçi kendi doğal ölümüyle ölür; yavruları ise yemek için kesilebilir.

i. Ağaç Kültü

Ağaç kutsama ayini (*ıyaş dagırı*):⁷⁶ Tuva kamları iki tür ağaca çok önem verirler. Birincisi, bir kökten ayrılmış iki gövdeli ağaç şeklinde olan ‘*tel ıyaş*’. Bazen öyle olur ki, Sibirya ardıcı ve çam, sanki kökleri birmiş gibi aynı yerden çıkarlar. Bu tür karma ağaca Tuvalar ‘*tel ıyaş*’ derler. Şamanların anlayışına göre, kol ve ayak romatizması olan insan, muhakkak o *tel ıyaş*ı kesmiştir. Bu hastalığın tedavisinde, o *tel ıyaş*ın dallarına ve etrafına, renkli bezler ve kâğıtlar asılır. Böylece öfkelenen orman ruhunu yatıştırıldığına inanılır.

İkincisi, kam ağacı (*ham ıyaş*). Ham ıyaş dagırı: kam ağacının kutsanması. Her şamanın kendisine ait bir ağacı vardır; genellikle bu, melez ağacıdır. Kam her sene ağacını ziyaret eder ve kutsar: ağacın dört bir tarafına ve dibine tütsü yerleştirir; dallarına özel bezler *çalamalar* asar ve etrafında kamlar. O kamlarken, insanlar kutsama için haşlanmış koyun eti, ekmek ve *araga* (alkollü içecek) getirirler. Kam ağaçtan yağmuru çağırmasını, bol ekin almalarına yardım etmesini dilerler.

(58)

* Eşpi: kadın; Eski Türkçede bu kelime ‘eş’ anlamındadır. Çağdaş Tuvacada ise bu kelime olumsuz bir manaya sahiptir.

⁷⁵ Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 41.

⁷⁶ Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 41.

Süzüktüğün bireezi men.
Süldee teylep baraalgadım.
Dagıkçun bireezi men,
Taygalarga baraal boldum.

*İnançlının birisiyim ben.
Tanrıya dua edip hizmet ettim.
Kutsayanın birisiyim,
Taygalara gidecek oldum.*

Dagılgalıg ıyaş eezi!
Tavaarlar. Oojurganar.
Tançık serjim beleem sunup,
Silerlerge baraalgadım.

*Kutsanmış ağaç iyesi!
Yavaş olun. Sakin olun!
Tançık*, serjim* hediyemi sunup,
Sizlere hizmet ettim.*

Buyan kejik doktaazın dep,
Burungaar körüp teylep or men.
Aji-tölder mandızın dep
Algış-yöreel salıp or men.

*İyilik, mutluluk daim olsun diye,
Doğuya bakarak dua ediyorum.
Çoluk-çocuk refah içinde olsun diye
Alkış, dua söylüyorum.*

Dagılgalıg ham-na ıyaş!
Ektin aşkan ertinelig
Bay-la-Taygam amır turzun,
Dagıp keldim, örşeeep körem!
Kuray! Kuray! Kuray! Kuray!

*Kutsanmış kam ağaç!
Omzu aşan mücevhherli
Bay Tayga'm esen dursun,
Kutsayıp geldim, bağışlayın!
Kuray! Kuray! Kuray! Kuray!*

Kam-ağacın ölümüyle insan kaderinin bağlantılı olduğu düşünülür. Eğer ağaç ölürse, sahibinin onu terk ettiği, eğer ağaç şaman hayattayken ölürse, sahibinin şamanlık vergisini kaybedeceği düşünülür.

Pervin Ergun 'Türk Kültüründe Ağaç Kültü' adlı kitabında kam-ağaçla ilgili aşağıdaki hikâyeye yer vermektedir:

'Kam-ağaç (Kam Melez Ağacı)

Mejegey'in Alaak denen yerinde Kızıl-Arığ adlı ormanlık var. O ormanın kuzey yanında subaşında bulunan çıkıntıda Kam-Ağaç adında meşhur melez ağacı var. Dalları yuva gibi birbirine yapışmış, kökünün kalınlığı iki kucaktan fazla ve baş tarafı kurumuş, bakıldığında

* Tançık: Tuva yemeği.

* Serjim: süt şarabından saçı.

korkulacak bir yanı da var. O kam ağacın dört yanından uzun melez ağaçları ona doğru uzanmıştır. Bunlardan başka ondan fazla akşam ağacı etrafını sarmıştır.

Kam ağaca Melegey halkı, çoluk çocuğunu, buluş çağına geldiğinde, ağaca getirerek kutsatmış. Kam ağaca halkın çok eskiden beri bağladıkları ipek kumaşları, bezleri, çaputları sallanır durur. Bundan başka, ne zamanın ustaları yaptı bilinmez, bakırla süslenmiş ağaçtan yapılma yedi renkli mal yapılmış olduğunu görmüştüm.

O melez ağacının kızıl kabuğundan halk, bir parça kopararak alır. Çoluk çocuk hastalandığında, bu kabuk kaynatılarak içilir. Ağacın yanından akan sudan insanlar getirerek içerler.

Aksayan mallar Kam-Ağacın kara suyunun yanına bağlandığında iyileşir.

Kam-Ağacı her yıl köyün halkı kutsar, kam kamlatır. Orada at yarışı yapılır, güreş tutulur, bayram yapılır.

Kam-Ağacın iyesi eskiden beri aksakallı bir kişiymiş. O ihtiyarın çok güzel iki kızı varmış. Bu kızlar Oorga-Uju, Kujuur-Bulun, Kak-Höl, Dus-Höl gibi çukurluk yerlerde doğulur (müzik enstrümanı) ve kopuz çalarlarmış. O, müzik dinlemeyi çok severmiş. Bu yüzden Kam-Ağacın yakınlarında, akşamları evlerde doğbulur, kopuz çalınmazmış. Kam-Ağacın yakınında Ertine-Bulak tapınağı vardı. Bu yüzden oralara kutsal yerler denmiş.

Orada duran tapınağı ve Kam-Ağacı devrimci gençler yıkıp yok etmişler. Ondan sonra oranın suları kuruyup, yemişleri yetişmez olmuş. Kam-Ağaç kara suyunun çok olan balığı kaybolmuş derler. Tapınağı yıkıp, Kam-ağacı kesen gençler kötü sonla karşılaşmış derler. Herşeyin bir sebebi vardır. Oraya boşuna kam-ağaçlı yer dememişler.

(Bu metin Aleksey D. Arapçor'un Tıva Ulustun Mifteri Bolgaş Toolçurgu Çugaaları (Kızıl 1995) adlı eserden alınmıştır).⁷⁷

k. Ayıyı Kutsallaştırma⁷⁸

Tuva'da ayıya 'hayırakan' (Tanrı) veya 'burğan' (burkan, Tanrı) denir. Ayının 'Tanrı' olarak görülmesi, muhtemelen, avcılıkla hayatın devam ettirildiği zamandan kalan bir inançtır.

⁷⁷ Ergun, a.g.e., s. 878-879.

⁷⁸ Kenin-Lopsan, a.g.m., s. 464-465.

G.N. Potanin, *hayırakan*’la ilgili şu bilgileri vermektedir: ‘Ulug-Hem ve Kaa-Hem de yaşayan Uryanhaylar’da (günümüzde Tuvalar) şu inançlarla karşılaştık: İki tane ‘Hayırakan’ vardır. Birisi gökyüzünde bulunur ve gök gürültüsünün çıkışını sağlar. Buna ‘Hayırakan-Kuday’ (Hayırakan Tanrı) denir. Diğer ‘Hayırakan’ ise ormanda yaşayan ayıdır. ‘Ulu Hayırakan’ terkihi ise gökyüzünde güneş ve ayla komşu olarak yaşayan ‘Tanrı’yı karşılamak için kullanılır’

Kamların emrindeki iyi ve kötü ruhların, cinlerin, şeytanların yaşadığı dağlar 'Hayırakan' veya 'Burgannug' olarak adlandırılmıştır. Erzin sınırları içerisinde ve Çöön-Hemçik bölgesinin Çadaana ilçesi yakınlarında 'Hayırakan' adlı dağlar bulunmaktadır. 'Hayırakan' olarak adlandırılan yerler Tuva halkı için en kutsal yerlerdir. Gerek bu dağlarla ilgili, gerekse doğrudan ayıyla ilgili pek çok efsane mevcuttur. İşte bunlardan biri:

‘Çok eski zamanlarda yeryüzünde Çılbığa adlı, insan eti yiyen, insan kanı içen bir kişi yaşamış. Çılbığa bütün insanları yemiş, sadece ihtiyar bir karı koca kalmış. Çılbığa acıkınca ihtiyar karı kocayı yemek için çadırlarına gitmiş. Çılbığa’yı gören karı kocadan her biri bir yöne kaçmış. Ormanın içine doğru kaçan koca değişerek ayı oluvermiş. O günden beri ayı, insan gibi akıllı bir yaratık olmuştur. Karısı günümüzdeki Ulug-Hem’e (Yenisey) girivermiş ve lota balığı olmuştur. Kadın çadırdan çıkarken kaptaki yağı koynuna sokup piposunu ağzına alarak gittiği için lota balığının burnu pipoya benzemektedir ve karnı da yağlıdır’

Diğer bir inanca göre ise 'çok eskiden ayı hayıran, gökyüzünde Kurbustu ülkesinde, Azarlar yurdunda yaşamış. Daha sonra yeryüzüne inmiştir'.

Her kamın evinde ayı ongonu bulunur. Kamlama sırasında kam, ayı ruhundan yardım isteğinde bulunur: 'Örşee Hayırakan!' (Bağışla Tanrım!) diyerek hem Tanrı hem ayı ruhuna yalvarır. Kamın ayıyı alkışlamasına bir örnek (79):

Hıyırjaŋnaaŋ kılaştım,
Kızıl-kattar çoogluum,
Ezim-arga kedettiim,
Ezirekter çemiştiim.

*Yana yatık adımlım,
Kızıl frenküzümü yemişlim,
Orman giyimlim,
Oğlak yemişlim.*

Sığırañaan karaktım,
Sıytılañaan dumçuktuum.
Atpangırilaan çoruktuum,
Adıg karam, çazıy karam.

Çekik gözlüm,
Sağan burunlum.
Çevik yürüyüşlüm,
Kara ayım, doymaz karam.

Kımiskayaan kıyıratkan,
Doos kurtun doyuratkan,
Ama kara arjuldım,
Adıg karam, çazıy karam.

Karıncayı çatırdatan,
Böcek-kurtla ziyafet yapan,
Kare kara kumaş örtülüm,
Kara ayım, açgöz karam.

1. Sütü Kutsallaştırma⁷⁹

Süt ak renklidir ve Tuvalar onun kendisine en faydalı şeylerden biri olduğuna inanmıştır. ‘Süt gibi temiz insan’ sözü kalbinde kötülüğü olmayan, insanlara faydası dokunan kimseler için kullanılır. ‘Sütle dolu kova devrilmez, mutluluk kaybolur’ sözüyle sütün hem kutsallığı vurgulanmakta, hem de sütün zenginliğin işareti olduğu belirtilmektedir.

Yeryüzünde ak ile kara var olduğundan beri insanın hayatında iyilikler ve kötülükler ortaya çıkmıştır. Gökyüzünün öfkesini süt geçirir. Bu sebepten Tuva geleneğine göre süt yere dökülmez. Gök gürleyip şimşek çakmaya başladığında süttten saçı saçılır. Böylece yıldırım çakmasının önüne geçilmiş olur.

Akşamleyin ve gece çadırın içerisinden dışarıya süt çıkarılmaz. Çıkarılırsa emzikli kadının sütü çekilir.

Sütle dolu kazan ocağın üzerinden devrilirse oymak, otlak kuru kalır. Süt dolu tencere devrilirse, insan kötü bir ölümle ölür.

Süt! Ak süt! Tanrı içeceği süt! Tuvaların ak sütü saçıp yalvarma inancı eskiden beri var olagelmıştır. Tanrısına süt saan kişi, çocukluğunun sağlıklı, tok yaşamasını diler.

(110) Süt Çajarda Süzüglel

Süt Saçarken Edilen Dua

Süzük bolzun,
Südüñ-ne çaş.
Süme bolzun,

*İnanç olsun,
Sütünü saç.
Öğüt olsun,*

⁷⁹ Kenin-Lopsan, a.g.m., s. 467-468.

m. Hayvanları Kutsama Ayini (*Mal İdıktaarı*): Tuva kamları tarafından hayvanların kutsanması, şüphesiz en eski kam anlayışlarından biridir.

L. P. Potapov hayvanları kutsama ayinleri hakkında şu bilgileri vermektedir: 'Mongun Tayga dağı civarında, at kutsama ayini, çok önemli bir tarihî-kültürel öneme sahiptir. Bu ayin, bir ev reisinin uzun süre hastalanıp iyileşmemesi halinde yapılır. Hastayı tedavi eden kam veya lama, hastanın kurtulması için atla yapılan kutsama ayinini teklif ederler. Tercih edilen hayvan, kızıl veya ala attır. Şayet bu renk at bulunmuyorsa, satın alınır. Ayin, kam tarafından yapılıyorsa '*terik ıdık*' olarak, lama tarafından yapılıyorsa '*burhan ıdık*' adını alır. Şaman, ayin süresince tefi ile kamlar; lama ise burhan metinlerinden '*sudur*'lar okur.

At kutsamasının başında, bir tabak içine, evde olan bütün yiyeceklerden birer parça konur; bu tabak, köşede duran 'burhan ilâhlarının' (bronz heykelcikler) önüne konur. Sonra atı çadırın önüne getirirler, yuları çadırın içine sokulup bir erkek tarafından tutulur; sonra atın altına bir keçe serilir (sonradan bu keçe çadır içinde saklanır ve üzerine oturulmaz) ve ata zorla süt içirilir. At, ardıçla tütsülenir ve yukarıda ökü z kutsamasında sözü edilenin aksine kuyruktan başa doğru yıkanır. Kullanılan su kaynak suyu ve lif, melez ağacı yaprağıdır. Ayakları yağlanır ve tütsülenir. Yelesine, kuyruğuna ve dizginlerine renkli bezler bağlanır. Bu bezleri, sadece hastanın büyük erkek kardeşi veya oğulları bağlayabilir. Bütün bu işler yapılırken şaman, sürekli olarak ata 'Bu hastanın hastalığını, üzerine alır mısın?' diye sorar. At temizlenip kutsandıktan sonra, hasta onun yanına gelir veya yürüyemeyecek durumdaysa, keçe üzerinde getirilir ve ağızıyla atın kalp bölgesine dokunur. Bu esnada derin nefes almaktadır. Bunun anlamı, atın (*ıdık*ın) gücünü kendisine çekmedir. Bu işlemden sonra hasta yatağına döner.

(54)

Sürüg maldın baştını.

Süttüg benin kunnu.

Tuñ bolgan ak diştig,

Duran bolgan kara karaktıg,

Sürü malın başı.

Sütlü kısağın kulunu.

Deniz kabuğu gibi beyaz dişli,

Dürbün gibi gören kara gözlü,

Tuman bolgan tırıstıg,
Duyuk dırnaar kulaktıg,
Homus bolgan ünnüg,
Hovu kırlaar duyuglug,
Salbak bolgan kuduruktug,
Saglalçıınaan çaagay çeldig!

*Duman gibi nefesli,
İyi işiten kulaklı,
Kopuz gibi sesli,
Bozkırda koşturacak toynaklı,
Püskül gibi kuyruklu,
Titreyen güzel yelesi!*

Argalaŋga
Argaŋ ber.
Çovulaŋga
Duzaŋ ber.

*Avutulacağı
Avut.
İhtiyacı olana
Yardım et.*

Törenin sonunda at, koşumları çıkarılarak sürüye salınır. İlk üç gün boyunca, hiç kimse bu ıdık ata dokunamaz. Atın sahibi eğer iyi olursa, bu ata biner. Kadınlar, asla o ata dokunamazlar ve yaklaşılamazlar. Eğer bir kadın bu tabuyu bozarsa, bir belânın zuhura geleceğine inanılırdı. Bu ıdık at yaşlandığı zaman ve ölmek üzereyken onu sahibinin yanına getirirler ve hayvana tekrar süt içirirlerdi. At ölünce ağzı kaynak suyuyla yıkanarak kesilirdi. Atın da baş ve dört ayağına dokunulmaz, gövde derisi yüzülür; bir direğe asılarak köy yakınındaki bir ağaç üzerine konurdu. Etine ve kemiklerine dokunulmaz; derisinin yakınına gömülürdü. Eğer ıdığın sahibi ölürse, o ıdık, koruma görevini ölen kişinin oğluna aktarmış sayılırdı. Eğer ölen kişinin oğlu yoksa, kardeşleri veya erkek yeğeni bu aktarmaya uğrardı'.⁸⁰

Tedavi amaçlı koyunun veya atın kutsanması, onların sıcak nefesli hayvan olarak sayılmalarından kaynaklanmaktadır. Kenin-Lopsan, koyun ve at kutsama ayini örneği vermektedir:

Boğaz hastalığında kam şöyle der: 'Atalarınızın bir zamanlar gök koyunu varmış. O, hastanın soluma organlarını yemektir. Onu bulun, hastalığı tedavi etmek için onu kutsamak lazım'. Hastanın akrabaları koyu boz bir koyun getirince şaman onun boynuna, üzerine ipe bağlanmış mavi, beyaz ve kırmızı şeritler bağlanmış yün bir ip geçiriyordu. Eğer ilk kutsama bir netice vermezse, akrabalar başka bir

⁸⁰ Potapov, a.g.e., s. 363-364.

kamı davet ederler. İkinci kam şöyle der: 'Eskiden bu hastanın atalarının kır atı varmış. Eğer kır at kutsanmazsa hasta ölür. Kır at olmayanlar heykeltıraşa sipariş verirler. Genellikle kayından yontulmuş at heykeli kır renge boyanır. Böylece şaman, canlı at yerine onun heykelini kutsar. Kamlama sonunda heykeli boynundan bir şeritle bağlayarak çadır kafesinin bir çubuğuna asarlar.⁸¹

Başka türlü bir hayvan kutsama ayini de hayvanı ateşe adama ayinidir⁸²: Ailede çocuklar ağır bir hastalığa yakalandıkları zaman kam veya lama 'Çocuklarınız ateşi küstürdüğünüz (ateşe yemek vermeme, ateşe sivri nesneler kıyma) için hastalandı', derler ve ateş iyesine ılık sunulması gerektiğini söylerler. Ev sahibi, bunu kabul edip alında beyaz çizgisi olan bir sarı teke (serke) bulur. Ayine akraba ve komşular da katılır. Kesmek için bir koyun seçilir; çadırın içinde çadır kafesine uzun bir urgan asılır ve urgana *kugerjik* (içine araka konan deri matara), süt sağılan deri kova resimleri ve renkli bezler asılır. Daha sonra koyun kesilir, eti haşlanır ve en iyi kısmı (göğüs kısmı) ateşe verilir; yani çadır içindeki ocakta yanan odunların üstüne bırakılıp tamamen yakılır. Kalan eti ise, ayine katılanlar yerler. Kemikler özel bir kapta toplanır (kejik kabı); ayrıca tüm katılanlar bu kabın içine para ve küçük hediyeler koyarlar. Bu kap, ritüel bir unsur olan ahşap oka (*ıdık ok*) bağlanıp çadır kafesine ve kapıya yakın bir yere asılır. Ayin sona erince bu oku özel bir kılıf (*ıdık homdu*) içinde bir sandığa koyarlar.

Ayinin başında ılık tekeyi çadırın içine getirip dört tarafa baş eğdirirler. Sonra ona süt içirip ardıçla tütsülerler; kaynak suyuyla yıkadıktan sonra ayaklarını yağlayıp boynuna kırmızı bezler bağlarlar. Bunların hepsi yapılırken teke, kapının önünde, keçenin üstünde tutulur. Daha sonra onu, hasta çocuğun yanına getirerek çocuğun, derin nefeslerle hayvanı koklaması sağlanır. Bu esnada şaman, alkış söylemektedir. Eğer ayini yapan lama ise sudurlar okur. Ayinin sonunda ılık teke, ölümüne kadar serbest bırakılır.

Kadınlara ılık tekeye dokunmak yasaktır. Ev sahibi baba fakirse, ılık tekeyi kesip etini yiyebilir; ancak tekenin başını, köyden uzak bir yerde ağaca asar veya kayaların arasında gizler.

⁸¹ Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 42–43.

⁸² Potapov, a.g.e., 365–366.

İdik teke yaşlandığı zaman, onun yerine genç bir teke adanır. Yaşlı teke, çadırın içine getirilir, dört tarafa başını eğdirirler ve ‘Sen yaşlandın, yerine genci adayacağız’, derler. Onu çadırdan uzaklaştırıp arkasından kaynak suyu saçarlar. Bu iş tamamlandıktan sonra, yeni ıdığın adanması, yukarıda tasvir edilen şekilde icra edilir.

Yaşlı ıdık-teke ise kesilir; göğüs kısmı ve kanı ateşe ikram edilir; kalan et ise ahali tarafından yenir. İdığın başını ise köyden uzak bir yere götürüp bir ağaca asarlar.

Seter adama ayini⁸³: Erzin bölgesinin Tuvaları (Çoodu ve Kırgızlar) kendi sürülerinin hayvanlarına farklı anlayışla bir ‘sürü başı’ seçerler ve ona Moğolca bir kelime olan ‘seter’ derler. Seterin boynuna beyaz, kırmızı veya siyah renkte bir kurdele bağlarlar. Eğer sürüde bir kırıgın başlarsa, yeni bir şaman ortaya çıkarsa veya sürü sahibi hastalanırsa, ‘seter’ adaması yapılır.

Eğer bir ailede yeni bir kam ortaya çıkarsa, ebeveyni ona iğdiş edilmiş beyaz koyun veya iğdiş edilmiş siyah at hediye eder. Bu hediye, genç şamanın özel malı olup adına ‘önçü’ denir. Erkek şaman genelde siyah atı, kadın şaman ise beyaz koyunu veya siyah sığır alır. Yeni kam, önçüsünü, ‘seter’ olarak adar. Önçüsüne, hangi renk (siyah, beyaz, sarı) kurdeleyi bağlayacağını tespit için kamlama yapar ve kurdeleyi bağladıktan sonra hayvanı sürüye katar. Eğer önçü bir at ise, şamandan başka kimse ona binemez. Aksi halde ölmesi mümkündür. Seter (koyun veya sığır), kadın şamana aitse, onu kimse sağlamaz; sağan olursa, hayvanın memelerinden süt yerine kan çıkacağına inanılır. Sağan kişi de muhakkak hastalanır.

Seter olarak keçi veya devenin adanması yasaktır, çünkü Nanınlıların inancına göre, keçi şeytanî bir hayvandır, deve ise Moğollardan alınma yabancı bir hayvandır. Seter adanması ayini, yukarıda anlatılan ıdık adama ayiniyle aynıdır. Seter kurdelesini takılmadan önce hayvanın kesilen sol kulağından akan kanla bir miktar ıslatılır ve ondan sonra takılır. Eğer seter bir dişi koyun veya inekse ve ileride yavru olacak olursa, kutsiyet kazanan bu yavru satılamaz ve biraz büyütülerek ev halkı tarafından kesilip yenir. Bu kesme işlemi sırasında hayvanın kalbi ve akciğerleri çıkartılarak ateşe ikram edilir.

⁸³ Potapov, a.g.e, 366–367.

n. Balbalı Kutsama Ayini (*Köjee Dagırı*): Köjee ‘balbal’ demek. Saaya Sambuu isimli kaynak kişiden ‘Sonbaharın ilk ayında Booçu adında bir kamın tüberküloz hastasını bir balbalın önüne getirip, balbalı kutsadığını gördüm’ şeklinde bir bilgi derlenmiştir.⁸⁴

o. Sulama Kanalını Kutsama Ayini (*Buga Başı Dagırı*): *Buga dagır*, Tuva tarımcılarının bayramıdır. Toprağın verimlilik gücünü arttıran sulama kanalları için yapılır. Tuva’nın sadece merkezî ve batı bölgeleri verimlidir. Bu yüzden bu âdet, diğer bölgelerde bilinmez.⁸⁵

Monguş Kenin Lopsan, şahit olduğu sulama kanalının kutsama ayinini, şöyle anlatır: ‘Ekin ekme ve yaylaya göç sona ermişti. İnsanlar Höndergey sulama kanalını temizliyorlardı. Temizleme işi tamamlandıktan sonra, suyu açtılar. Kam Duluş Donduk, sağ elinde beyaz bir bezle servi ağacının dibinde gözlerini yummuş, yüksek sesle nehrin iyesine dua ediyordu. Bayram çok güzel, zengin hazırlanmıştı. İhtiyarlar araga (alkollü içecek) içtiler; şiş kebab yediler. Aragayla dolu bir deri tulumu servi ağacının dalına ‘Nehrin iyesi suyu her zaman bu kanal mecrasına göndersin’ diye astılar.

D. Kamların Keramet Gösterileri ve Başka Bir Varlığa Dönüşmeleri⁸⁶

Tuva’da kamların kamlama sırasında hayvanlara dönüşmeleri, hokkabazlık gösterileri hakkında çok sayıda hikâye anlatılır. Aşağıda onlardan birkaçını vereceğiz. Bu tür yetenekler, kamların pratik güçlerinin yüceltilmesini sağlamıştır.

1. Hokkabaz Kamlar (*İlbilenir-Şidilenir Hamnar*):

a. Kurşunu kendine alan kam (*boolanır ham*): Dzun Hemçik ilçesine bağlı Höndergey köyünün kamı Dongak Kaygal, tecrübeli bir avcıya herkesin önünde tüfeğiyle kendisine vurmasını söyler. Kurşun şamanın göğsüne gelip, kan akmaya başlar. Dongak Kaygal, bir süre baygın bir vaziyette kaldıktan sonra sakın bir sesle kendi ruhlarıyla konuşarak yavaş yavaş kendine gelip, tefine vurarak kamlamaya devam eder. (Kaynak kişi: Sat Sotpa).

b. Bıçaklanan Kam (*Bijekteniir Ham*): Sat Soyzul isimli bir kam, kamlama sırasında sıkça ‘bıçaklanan kam’ rolünü yapar. Sol eliyle bıçağı göğsüne dayayıp sağ elindeki değnekle bu bıçağın üstünden

⁸⁴ Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 43.

⁸⁵ Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 44.

⁸⁶ Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 45-50.

vurur. Oturan herkes bıçağın göğse girdiğine şahit olur. Bıçak, sapına kadar saplanınca kam bir müddet hareketsiz kalır. Sonra hareketlenmeye başlar, bıçağı çıkarır ve kamlamaya devam eder. (Kaynak kişi: Monguş Belek).

c. Balta Yutan Kam (*Baldı Çipter Ham*): Ünlü kam Huren Ool, büyük bir ateşin etrafında kamlar; ateşi yalın ayakla söndürür ve kızgın külün üstünde yürürmüş. Duluş Çamıyan isimli kaynak kişi şahit olduğu olayı şöyle anlatır: 'Bir kere kam Husen-Ool'un köyüne Rus zengini Vavilin geldi. Şaman misafirin baltasına dikkat ederek 'Ne güzel balta' dedi. Vavilin 'Güzelse yut onu' diye cevap verdi. Husen-ool bir süre kendi kendisiyle (kendi ruhlarıyla) konuştuktan sonra baltayı aldı ve tümüyle yuttu. Bunu gören Vavilin 'Sen insan değilsin' diyerek köyden uzaklaştı.

d. Olmayanı Elde Eden Kam (*Çüve Düşürer Ham*): Bu kamlar, kamlama sırasında tütün, çay ve kaybolan eşyayı (urgan, yüzük v.s) bulurlar. Mongun Taygin ilçesinde albıs soyundan gelen Saaya Çimekkey adlı bir kam yaşamış. Tütün tükenince komşuları hemen ona koşarmış. Kamlama, herkesin gözü önünde yapılmış. Şafağın sökmesiyle çadırın tavan deliğinden tefin içine bir bağlam tütün inermiş. Kam, tütünü herkese dağıtır, kendisi ise içmezmiş. Kendisi de içerse, kamlık gücünü kaybedeceği düşünülürmüş. (Kaynak kişi: Saaya Sambu).

e. Üç Gözlü Kam (*Üş Karaktıg Apaar Ham*): 'Hemçik nehrinden bir kam Elegest nehri kıyısında bir çadırdaki hasta üzerinde kamlama yaparken, oraya Tes-Hem'den şaman Oyun Ham-ool gelir. Hemçikli kam, düşmanlarını yiyen 'yamyam' kam olarak bilinirmiş. Hemçikli kam misafire bir kase dolu araga ikram eder. Oyun-Ham Ool, gizli üçüncü gözüyle kendisine sunulan araga kâsesinde siyah kurtları görür; ikramı kabul etmez; böylece canını kurtarır. (Kaynak kişi: Çoodu Çorbaa).

f. İki Omzundan Selvi Çıkan Kam (*İyi Etkinden Pöş Ündür Hamnaar Ham*): 'Kam Huren-Oool kamlama sırasında ateşi yalın ayakla söndürür ve bazen iki omzundan servi çıkartır. O, bu sihirli gösterisini her mevsim yapabilir'. (Kaynak kişi: Duluş Şarap).

g. Her İnsanın Sırrını Bilen Kam (*Kijiniñ Sağış-Bodalın Endeves Hamnar*): 'Hemçik nehri kıyısında yaşayan ve orada boğularak ölen kadın kam Çırtak – Ool yabancı bir köye gittiğinde, hangi çadırın

neresinde ne saklı olduğunu bilirmiş. Bir kere yabancı bir köyde bir çadıra gelip, dolapta saklı olan aragadan istemiş. Ev sahibesi, araga olmadığını söylemiş. Çırtak-Ool bir şey söylememiş, köyüne dönmüş. Ertesi gün araga vermeyen kadının çadırına yıldırım düşmüş'. (Kaynak kişi: Kuular Kenden).

h. Çoğu şamanlar, dilleriyle kızgın demir (ütü, kızarmış balta) yalayabilirler. Saaya Sambu isimli kaynak kişi Mongun-Taygin ilçesinde 'sıcak demir yalayan kam' (izig demir çılgaar ham) Kongar İrgit'in kamlama sırasında sıcak demir yaladığını anlatır. Bu gösterisi sırasında kadınlar dehşetle dışarı kaçarlarmış.

2. Doğa Güçlerini Yöneten Kamlar:

a. Ateş Söndüren Kam (*Ot Öjür Töpseer Ham*): Saaya Seren isminde kaynak kişi anlatıyor: '9 yaşımdayken kam Saaya Oyun-Oool'un kamlamasına şahit oldum. Yaşlı halam hastalandı. Kamlama, akşamüstü başladı. Şaman büyük bir ateş yakmamı söyledi. Odunlardan yakılan ateşi, o, yalın ayakla söndürdü ve küller soğuyana kadar onların üstünde yürüdü. Sonra yatağa yatırılan kadının göğsünü sıcak ayaklarıyla ısıtmaya başladı. Gece boyunca bunu birkaç kere tekrarladı'.

b. Yıldırım Düşüren Kam (*Çaḡnık Düjürer Ham*): 'Alaş nehrinin kıyısında yaşayan Çırtak-Ool isimli kadın kam (yukarıda da sözü geçti) gökyüzünü yağmur bulutlarıyla kaplatabilir, yağmur yağdırabilir, yıldırım düşürebilirdi. Kam, yıldırımla hastaları tedavi ederdi. Bir gün bir avcı, lamanın üç senedir iyileştiremediği hasta eşini tedavi ettirmek için Çırtak-Ool'u davet eder. Kam, hastanın çadırında üç gece kamlar. Üçüncü gecenin sonunda Çırtak-Ool ev ahalisine 'Benim işim bitti. Artık bu çadırdaki kötülük olmayacak. Ben gittikten çadırın üst kısmındaki deliği kapatın, hastayı çadırın diğer yarısına yatırın ve onu yalnız bırakın, evin içinde kimse kalmasın!' der ve gider. Hastanın yakınları kamın dediklerini yapıp dışarı çıktıklarında nehir tarafından yükselen siyah bir bulut hızla gökyüzünü kaplar ve şiddetli bir yağmur başlar. Üç kere hastanın yattığı çadıra yıldırım çarpar. Yağmur birden bire diner. Herkes hastanın öldüğünü düşünerek çadıra girdiğinde, kadının hiçbir şey olmamış gibi yatağında oturduğunu görür. Yıldırımın izleri ise çadırın öbür tarafında derin delikler şeklinde ortadaymış...' (Kaynak kişi: Kuular Kenden).

3. Hayvan Veya Kuşa Dönüşen Kamlar (*Huula Beer Hamnar*) :

a. Yılan, Ayıya Dönüşen Kam: Bu, kamların en gizemli olgusudur. Sat Sotpa isimli kaynak kişi, kam Dongak Kaygal'ın yılan ve ayıya dönüştüğünü anlatıyor: 'Dzun Hemçik ilçesine bağlı Çaylag-Alaak köyünün reisi Noyon Burul bir gün kam Dongak Kaygal'ı çadırına davet eder. Kam geceyi misafir için ayrılan çadırda geçirir. Sabah Buurul'un uşağı onu kahvaltıya davet etmek için çadıra girdiğinde keçe halının üstünde büyük bir yılanın yattığını görür ve korkarak dışarı fırlar. Buurul, kendisi gelir ve keçe halıda kocaman bir ayının yattığını görür. Böylece Dongak Kaygal'ın arka arkaya yılan ve ayıya dönüştüğüne şahit olunur. Bunun için Buurul kama bir at, sığır ve dana hediye eder'.

b. Kuzguna Dönüşen Kadın Kam (*kuskun bolu bergen ham kaday*): Tuvaların anlayışına göre kuzgun, bir kült kuşudur. Onun yardımıyla kam hastaları tedavi eder ve fal bakar. Siyah kuzgunu öldürenin muhakkak hastalanıp öleceğine inanılır. Oyun Seden isimli kaynak kişi, kuzguna dönüşen kadın kam hakkında bir efsane anlatıyor: 'Todjin bölgesinde Tokpan isminde güçlü bir kadın kam yaşarmış. Bir gün köy reisi Oyunnar onun kocasını yanına çağırması ve 'Bölgemizde çok samur derisi elde edilmiş. Bu pahalı derileri kendi atınla Ulaastay'a götür!' demiş. Adam 'Benim atım yok', diye cevap vermiş. Reis 'Atın yoksa bunun suçlusu sensin', diye kızmış ve adamı dövdürmüş. Şaman kadın, kocasının öcünü almaya karar vermiş ve kuzguna dönüşerek Oyunnar'ın çadırının üstünde uçmaya başlamış. Köy reisinin 7 yardımcısının çadırları etrafında da bir kara kuzgun görülmeye başlamış. Neticede, onların hepsi aileleri ve hayvanlarıyla birlikte hastalanarak ölmüşler'.

IV. KAM TEFİ VE KOSTÜMÜ

A. Tef

Tef, kamın en önemli eşyalarından biridir. Tuvalarda kam tefi, Sayan-Altay bölgesinde yaşayan diğer halklarda olduğu gibi, kamlama sırasında kamın binek hayvanı olarak algılanır ve birçok fonksiyonu vardır. 'Şamanı dünyanın merkezine taşımak olsun veya havada uçmasını sağlamak olsun, ruhları çağırarak olsun, nihayet gürültüsüyle şamanın işine yoğunlaşmasını ve içinde dolaşmaya hazırlandığı manevî

âlemle temasa geçmesini sağlamak olsun, Şamanlık seansın yürütmesi için vazgeçilmez bir öğedir'.⁸⁷

Tuva kamlarının tefi, sapının şekline göre Altay-Sayan tipine girer ve çapraz şekilde birbirine raptedilmiş iki tahtadan oluşur.

Kendi içinde Tuva kam tefi Doğu ve Batı Tuva tefi olarak ikiye ayrılır. Doğu Tuvaların tefi, sahip olduğu yedi özelliğe göre Sayan-Yenisey varyantına dâhil edilmiştir. Batı Tuva tefi ise Altay bölgesi tefinin özelliklerini taşır.⁸⁸

Batı tefinin tasviri: 60–70 santimetre çapında, 15 santimetre genişlikte, yuvarlağa yakın oval, ortasında uzunlamasına ince bir direk bulunur. Direğin orta kısmı yuvarlaktır; kam tefi, bu kısmından eliyle tutup taşır; diğer iki tarafı ise oymalıdır. Tefin enlemesine yerleştirilen ahşap çubuğa (*şejek/şijek*) demir figürler (*konguraa*) ve küçük çan (*sarıgaza ogu*) asılır. Tef teke, erkek geyik veya maral derisiyle kaplanır; dış tarafı kırmızı renge boyanır.

Tuvalar (çoğu Altay grubundaki halklar gibi) tefi Moğolca bir kelime olan '*tüŋgür/düŋgür*' diye adlandırırlar. Tef, el birliğiyle birkaç gün içinde yapılır, çünkü derinin hazırlanıp kurutulması, ahşap ve demir parçalarının yapılması gerekir. Tefin kasnağı, Sibiry'a ardıcından yapılır. Bunun için ağacın, kuzeye bakan tarafından gerekli olan parça kesilir. Tefin kolları için ise dikili durumdaki kayın ağacından gerekli parça kesilerek alınır.

Tef kolunun üst kısmına yabanî teke '*te*' üstünde bir binici, alt kısmına ise yılan resmi oyulur. Resmedilen yabanî teke, kamın kendi binek atı sayılıp, '*hölge*'⁸⁹ olarak adlandırılır.

Kam te-hölgesini her zaman yanında taşımalı, onunla iyi geçinmelidir, çünkü te-hölgenin onu düşmanlardan koruduğuna ve üstünde taşıdığına (te'nin üstündeki binici, kamın kendisini ifade eder) inanılır. Kolun alt kısmındaki yılan tasviri ise şamanın kırbacını ifade eder; kamlama sırasında kam, bu kırbaçla te'sini kırbaçlar. Yılan-kırbacın koruyucu fonksiyonu da vardır: kötü ruhlar ondan korkarlar ve kama yaklaşamazlar.

⁸⁷ Eliade, a.g.e., s. 199.

⁸⁸ Potapov, a.g.e., s. 349.

⁸⁹ *hölge*: Moğolca 'hoylga' terimi ölüyle birlikte gömülen atı ifade eder (bkz. J. Schmidt, *Geschichte der Ost. Mongolen*, St.-Pet., 1829, s.235). Yakutlarda hayluga, Hakaslarda koylaga: definden sonra verilen anma yemeğinde kesilen at.

Kasnak, üç gün içinde yapılır; dördüncü gün deriyle kaplanır. Deri muhakkak yabanî teke derisi olmalıdır. Deriyi önce suda ıslatılıp, bıçakla yüzü kazınır, tefin üzerine kaplandıktan sonra kırmızıya boyanır. Tuvalar, derinin üzerine resim yapmazlar. Eğer yabanî teke derisi bulmak mümkün olmazsa, ev tekesinin derisi de kullanılabilir; fakat bu istenmeyen bir uygulamadır.

Tef hazır olduğu zaman, ona ruh vermek gerekir. Çünkü yukarıda da belirtildiği gibi tef, bir anlamda kamın binitidir. Tefe ruh vermeden önce, orada bulunan herkes, akşam o tefle kamlar. Sonra bir koyun getirilip koyunun sağ ayağıyla tefe birkaç kez vurulur. Buna 'koyunun kamlaması' denir. Bu koyun kartından kesilip pişirilir. Alt çenesi ve omuriliğın ilk üst halkası tefe sunulur: tefin yanında bulunan bir kaba konur ve buharıyla tef buharlandırılır. Bu ikramın adı '*pustar*'dır.⁹⁰

Yeni genç kam için tef yapma ve ruh verme ayini tecrübeli şamanın gözetiminde yapılır. Tefin binek hayvanı olarak sembolize edilmesi, geyik veya ata binme olgusunun çok yaygın olduğu döneme mahsus olmalıdır.⁹¹

Tuvalarda tef kolunda binek hayvanı olarak av hayvanları (yabanî teke, maral, geyik) tasvir edilirken, Altaylarda bazen deve ve at resimlerine de rastlanır. Burada 'Peki neden Sayan-Alтай halklarında (Tuva, Altay, Hakas) tef bazen deve ve atı, bazen ise av hayvanlarını sembolize eder?' sorusu sorulabilir. Bu hususla ilgili L.P. Potapov'un hipotezi, şu şekildedir: Tefin av hayvanı olarak algılanması, Hun döneminden beri yüksek Sayan-Alтай yaylasında yaşayan eski Samoyed avcı kabilelerine özgü olabilir. Avcılıkla geçinen Samoyed kabileleriyle komşu hayvancılıkla uğraşan Türk asıllı kabileler ise tefi evcil binek hayvanıyla özdeşleştirmişlerdir.⁹²

(61) Maadının Ulu-Ham Dep

Er Hamının Düngürün
Alganganı

*Maadi'nın Ulu Kam İsimli Erkek Kamının
Tefini Alkışlaması*

⁹⁰ Hakaslarda ıdık soy dağıni kutsama ayini sırasında dağ ruhuna ikram edilen haşlanmış etin buharına 'pus' denir. (bkz: L.P. Potapov, 'Etničeskiy Sostav Sagaytsev', *Sovetskaya Etnografiya*, 1947, sayı 3, s. 113).

⁹¹ Potapov, a.g.e., s. 355.

⁹² Tuva kamlığında Samoyed unsurlarla ilgili Macar asıllı araştırmacı V. Diosegi'nin birkaç çalışması mevcuttur.

Dörge turar döngür şilgim
Töörekteldir çelip olur.
Bagda turar baştak şilgim.
Majaktaldır çelip olur.

*Başköşede duran boynuzsuz kızıl sarım**
Keyifle tırıs gidiyor.
Bağlı duran sakar kızıl sarım
Tökezleyerek tırıs gidiyor.

Ektim, moynum
çaygandırğan
Eder hüler konguraalar.
Çarnum, moynum
çaygandırğan
Ça'star, hüler konguraalar.

Omzumu, boynumu sallandıran
Ses çıkartan bronz çingıraklar.
Kürek kemiğimi, boynumu sallandıran
Tombak, bronz çingıraklar.

B. Çomak

Kam çomağı, 'orba' olarak adlandırılır ve bir nevi kamçı fonksiyonu görür. Kam ve kamlama için gerekli bir unsurdur. Çomak çam, ardıç, sedir ve mus boynuzundan yapılır. Tuvalar:

'Orba çokta düngür küş çok
Ogu çokta şaktır dees çok

Değneği yokken tefin gücü yok,
Mermisi yokken tüfek demeye gerek yok',
derler.

(62) Hamnın Orbazın Alganganı *Kamın Çomağını Alkışlaması*

Oñ holum
Oktaldırğan
Orba ıyaş,
Çoygan ıyaş.

Sağ elimi
Silahlandıran
Çomak ağaç,
Laden ağacı.

Düngürlüğün
Düvü çağgıs.
Çaaranın
Salımı çağgıs.

Tef tutanın
Dibi tek.
Çırac kamın
Kaderi tek.

* Boynuzsuz kızıl sarı: Kamın tefi kastedilmektedir. Kam, tefine 'atım' demektir.

Orbanın ön kısmı ayı veya teke derisiyle kaplanır. Ayı yavrusu derisiyle kaplı çomak, büyük kıymet arz eder. Orbanın arka kısmı, yüzük ve Tuva nakışlarıyla süslenir. Çomağın sapında beyaz bez parçasından askısı olur.

Tuva kamları, orbayı iki amaç için kullanırlar: 1. tefe vurmak ve 2. fala bakmak.

Orbayla fala bakma (*töörek kaarı*) kamlamanın sonunda yapılır. Bilindiği gibi kamlama, tütsü ve ogaalgayı kamın dışarıda gösterdiği yere bırakılıp döndükten sonra sona erer. *Töörek kaarı*, kamlamanın sona ermesi demektir. Bu sonlamanın, üç şekli vardır:

Hayra alamet (*anaa töörek*): Kam, çomağını sırayla oturanların ayaklarına doğru fırlatır. Eğer orba deri kaplı yüzüyle yere bakacak şekilde düşerse iyilik hükmedilir.

Şerre alamet (*uygu töörek*): Atılan orbanın deri kaplı yüzü üste gelirse kötülük hükmedilir. Fala bu şekilde çıkan adamın ricası üzerine kam, *anaa töörek* gelene kadar orba atmaya tekrarlar.

Kırlan töörek: Eğer çomak yanlamasına düşerse, bu düşüş geçersiz kabul edilir ve fala yeniden bakılır.

C. Kostüm

'Kam gıysisi kendi başına, çevredeki uzamdan nitel olarak farklı, özel bir dinsel mikrokozmosu temsil eder. Bir yandan, hemen hemen eksiksiz bir simgesel sistem oluşturduğu gibi, öte yandan da, kutsanmışlığı nedeniyle, çok ve çeşitli manevî güçlerle –en başta da, 'ruhlarla'– donanmıştır. Sadece onu giymekle –ya da onun yerini tutan nesneleri ellemekle– şaman, kutsal olmayan normal uzamı aşır, manevî dünyayla temasa geçmeye hazır olur. Bu hazırlık, genel olarak, bu dünyaya somut olarak girmekle hemen hemen birdir, zira kostümü giyme işi de aslında bir sürü hazırlıktan sonra ve şamancıl esrimerinin hemen öncesinde yapılır'⁹³.

'Tuva'nın doğu kesimlerinde kamlar, üzerinde bir insan iskeletinin şematik olarak nakşedildiği ren geyiği derisinden yapılmış elbise giyerler. Arkada omurga resimlerinin nakşedildiği uzun bez şeritleri asılıdır ve bazı şaman elbiselerinin omuzlarında (hipnoz halinde uçuşmasına yardım etmek için) baykuş tüyü demetleri vardır.

⁹³ Eliade, a.g.e., s. 177.

Tuva'nun batı kesimlerinde ise elbise koyun ya da keçi derisinden yapılır ve üzerinde nakşedilmiş iskelet yoktur. Metal levhalarla, çingiraklarla ve kötü ruhlarla karşı korunmak için minyatür bir ok ve yayla süslenmiş olan elbise ağırdır. Buna ek olarak elbiseye doldurulmuş yılanlar, kuşlar, hayvanlar ve renkli şeritler ilıştırılmıştır'.⁹⁴

Doğu Tuva'da Alas ve Kara-Hol ırmaklarının yukarı kısımlarında kam kostümü, 'terig' olarak adlandırılır. Üzerindeki askılara ise 'mançak' (Altayca 'manjak') denir.

(64) Deer Hamnıñ Düñgür, Orba,
Mançaan Alganganı

*Soyu Gökten Gelen Kamın Tef,
Çomak, Mançaklarını Alkışlaması*

Kagar düñgür sınnundan
Kar-na Kurbus üner çoor.
Eder düñgür ezininden
Edir deerje üner çoor.

*Teften çıkan ritmik sesle
Çelik Kurbus'a çıkılır.
Teften çıkan esintiyle
Bulutlu gökyüzüne çıkılır.*

Orbalıgga oraaşpañar.
Ozal-ondak bolduna beer.
Mançaktıgga bağlaşpañar,
Bagay çüve bolduna beer.

*Çomaklıya karışmayın.
Kaza, kötülük oluverir.
Mançaklıya bağlanmayın
Fena şeyler oluverir.*

Tuvalarda, Altaylarda, Hakaslarda kam kostümü, kuşu sembolize eder. Yakut Tofalar, Buryat ve Evenklerde ise şaman kostümü, av hayvanını (geyik veya maral) sembolize eder.⁹⁵

'Şamanlık giysisinin, bütün bu süs ve bezeklerle, şamana hayvan biçiminde yeni ve sihirli bir beden vermek işlevinde olduğu bellidir. Öykünülen başlıca üç hayvan kuş, ren geyiği ve ayıdır; ama kuşun ayrı bir yeri vardır. Hemen her yerde şaman giysilerini betimlerken kuş tüyleri karşımıza çıkar. Dahası, bu giysilerin tasarımı ve yapısı da bir kuşun biçimini elden geldiğince taklit etmeye çalışır.

Şaman giysisi, insan veya kuş iskeletine benzemeye çalışarak, onu giyenin kazandığı özel statüyü, yani artık ölüp dirilmiş olduğunu, ifade

⁹⁴ Fridman, a.g.m., s. 185.

⁹⁵ Potapov, a.g.e., s. 357.

ve ilan eder. Avcı halkların inancına göre kemikler yaşamın (canlılığın) –hem avcının hem de avlanan hayvanın diriliğinin- en son kaynağını temsil ederler; canlı türü bu kaynaktan çıkarak istediği gibi yeniden türer ve ürer.

Şaman giysisindeki iskelet sırta-erme dramını, yani ölüp dirilme olayını, özetler ve yeniden güncelleştirir. İnsan veya hayvan iskeletini temsil etmesi fark etmez; her iki durumda da, gerçekte temsil edilen, mitsel ataların koruduğu yaşam-özü veya hammaddesidir. İnsan iskeleti bir bakıma şamanın ilk modeli veya arketipidir; zira ata-şamanların birbiri ardından doğmuş oldukları aileyi temsil ettiği kabul edilir'.⁹⁶

Doğu Tuva'da şamanların başlığı, bir insan yüzünün (gözler, burun, ağız ve kulaklar) ve arada sırada Güneş ve Ay'ı simgeleyen helezonların şematik betimlemesinin ren geyiği tüyüyle üzerine nakşedildiği kırmızı bir bezin üzerini kapladığı dağ keçisi derisinden oluşur. Şeridin üst kısmına kartal, baykuş ya da fundalık kuşların tüyleri ilıştırılmıştır; ayin yaparken kamın yüzünü koruması ve örtmesi için saç örgüsü yapılmış saçaklar şeridin alt kısmından sarkardı. Başlığın biçimi Batı Tuva'da da buna benzer; buna ek olarak boynuzlu başlıklar da vardır.⁹⁷ Boynuzlu börkle ilgili bir alkış örneği (60):

Ulug başka suurga bolgan,
Ulug küştüg kılan mıyıs!
Madar başka payza bolgan,
Manap çoruur belen mıyıs!

*Büyük başa kale olan,
Büyük güce sahip parlak boynuz!
Etlî başa sütun olan,
Bekleyen hazır boynuz!*

Turug haya bolgan kastım!
Turlagzıngan mıyıstarım!
Büzüreldig bütken mıyıs,
Bugalaştır şeler mıyıs.

*Sarp kaya olan çerçevem!
Sığınağım boynuzlarım!
Güven sağlayan boynuz,
Boğa gibi çelen boynuz.*

Udur köörge -sürlüg mıyıs.
Üzüpterger - çidig mıyıs.
Şala köörge - sarıg mıyıs.

*Karşıdan bakınca - korkunç boynuz.
Tosladığında - keskin boynuz.
Bir bakınca - sarı boynuz.*

⁹⁶ Eliade, a.g.e., s. 186–190.

⁹⁷ Fridman, a.g.m., s. 185.

Şançıptarga - aldın mıyıs.

Vurduğunda - altın boynuz.

Aldınnalğan arıg mıyıs!

Altın gibi parlayan temiz boynuz!

Azalarını haygaraap tur!

Kötü ruhlara nezaret et!

Çayınnalğan köskü mıyıs!

Pırıldayan keskin boynuz

Çatkarlarını ovaarıp tur!

Şeytanlara dikkat et!

Doğu Tuva'da şaman ayinleri için dişi ren geyiği derisinden özel çizmeler yapılır, batıda ise özel bir ayakkabı kullanılmaz.⁹⁸

V. KAMLARIN ÖLÜMÜ VE CENAZESİ⁹⁹

Tuva kamlarının inancına göre ölüm iki türlü olur. Birincisi, yöneltilen ölüm; ikincisi ise tabii ölümdür. Yöneltilen ölümün sebebi, düşman şamanın gazabı, doğal ölümün sebebi ise hastalıktır.

Kamların birbirini yemesi (*hamnarnıñ çijiri*): Her kamın, düşman bir kamlarla mücadelesinde ona yardım eden ruhları vardır (karga, boğa, kartal, ayı, v.s). İki şamanın yardımcı ruhları birbirleriyle mücadele eder; hangi şamanın yardımcı ruhu düşmanını yenerse, o şaman galip olur. 'Kamların birbirini yemesi', kamların üstünlük için birbirleriyle merhametsizce mücadelesi üç şekilde icra olunur:

1. Sözlü münakaşa.
2. Kamlama ustalıklarıyla yarışma.
3. Hasta tedavisinde daha yüksek bir bedel için mücadele.

Tuva kamları kamlamayı iki amaçla yaparlar: açık amaç, tedavi ve kült ayinleridir; gizli amaç ise şamanlar arası mücadeledir.

Kamların Gömülmesi

Kamların anlayışına göre her şamanın kendine has bir ölümü vardır. Birincisi hastalıktan, diğeri yaşlılıktan, üçüncüsü daha güçlü bir şaman tarafından yenilmek suretiyle gerçekleşir.

Şamanları gömme süreci, birkaç safhadan oluşur:

Kamın üstünde öldüğü yatağın toplanması (*orun buzarı*): Kam öldüğünde, ilk olarak yatağı toplanır ve kaldırılır; yerine keçe halı serilir ve üzerine müteveffa şaman yatırılır. Ölünün başucunda mum

⁹⁸ Fridman, a.g.m., s. 185.

⁹⁹ Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 50-57.

yakılır; önünden keçe perde indirilir.

Ölen kamın ruhunun nereye gittiğini öğrenmek için başka bir kamın davet edilmesi (*ham hooru*): Müteveffanın akrabaları onun ruhunun nereye gittiğini öğrenmek için başka bir şamanı davet ederler. Gelen kam çadırın yanında elinde bir parça bezle durur; çadırı kötü ruhlardan temizler. Aynı zamanda ölen şamanın ruhuyla konuşur gibi hareketler yapar. Tütsü yakılır. Sonra müteveffanın yakınlarına dönüp ‘Ölenin ruhunun gittiği yerde kan akrabalarınız var mı?’ diye sorar.

Defnetmek için yer seçimi (*salır çerin şilip aarı*): Ölüyü dağlarda gömmek yasaktır. Çukurluk veya düzlük yer en uygundur. Kamların soylu olduklarına inanıldığı için halk mezarlığına, sıradan insanların arasına gömülmezler; şaman mezarı özel ve dokunulmaz olma özelliğine sahiptir. Halk mezarlığından uzak bir yer seçilir.

Ölünün gömüleceği yerin satın alınması (*çıdar çerin sadıp aarı*): Yeri davet edilen kam veya lama seçer. Seçilen yere kazık vurulur; kış ise kara çubuk batırılır. Dokuz kulaç veya 12-14 metre uzunluğunda bir urganın bir ucunu lamanın birinci yardımcısı kazığa bağlar ve ikinci yardımcısı ise urganın diğer ucunu tutarak doğu-batı istikametinde bir daire çizer. Lama, o dairenin içinde yüz üstü yatarak dört tarafa göre dağ ve ırmakların yerlerini tespit eder. Yer seçimi için lamaya zengin bir aile, koşumuyla birlikte bir at, iki siyah koyun derisi, 10-20 küçükbaş hayvan ve birkaç tane en kaliteli giysi verir.

Ölüyü çıkarma günü (*ündürer hünü*): Lama, ‘Loga’ kutsal kitabını okuduktan sonra ölüyü çadırdan çıkarma gününü ve saatini belirler. Bu işlem, bir, iki veya üç gün sonra yapılır. Ölen kamın akrabaları, bu talimata uymak zorundadır.

Ölüyü çadırdan çıkarma (*ündüreri*): Ölü, çadır kapısından çıkartılmaz. Çadır, müteveffanın yattığı yer tarafından kaldırılır ve açılan delikten başı veya ayaklarından değil, yan olarak çıkartılır. Kamın eşyalarını çıkarmadan önce, tefin derisinden bir parça kesilip alınır; tefin bütün halde çıkarılması da yasaktır. Bir atlı, bu tefi önünde tutarak cenaze kortejinin gideceği yere kadar ritmik bir şekilde ona vurarak eşlik eder. Bunun anlamı, şamanın yardımcı ruhlarının onu takip ederek çadırdan kalmamalarını sağlamaktır. Cenaze törenine, mutlak bir şekilde tek sayıda (3-5-7-9) kişi katılır. Cenaze törenine kadın ve çocuklar katılmazlar.

Ölünün defin yerine götürülmesi (*çedireri*): bu, iki şekilde

gerçekleşir.

1. *Sırğa*: Öküze koşulan sedye.

2. Ölünün cesedini '*ıngırjak*' denilen bir eğere yükleyip götürme. Bir eğerin yanlarına iki eğer urganla bağlanıp müteveffa, başı sağ tarafa, ayakları ise sol tarafa gelecek şekilde yatırılır ve öylece taşınır. Önden bir kişi at sürmektedir; ikinci kişi ise ölünün ayaklarını tutar.

Seri döşeme: *Seri*, kam cesedini yükseğe koymak için kurulan yapıdır. Yere, uçları çatallı dört direk dikip üstüne uzun iki direk konur. Bu iki direğin üstüne enlemesine direkler yerleştirilir. Mevsime göre iki tür seri kurulur:

A. Yaz döşemesi (*çaygı seri*): Dört direkli hazır yapının üzerine, beyaz keçe serilir. Şamanın beyaz beze sarılmış cesedi, bu keçe halının üstüne yatırılır. Direklere şamanın eşyaları asılır.

B. Kış döşemesi (*kışkı seri*): Kışın uzun direkleri bir daire çizgisinde dizip yuvarlak bir yapı kurarlar. Bu dairenin içinde seri bulunur. Döşemenin üstüne beyaz keçe serilir ve ceset yatırılır. Döşemenin yanına '*çağı*' denilen kamın eşyalarını asmak için bir direk yerleştirilir. Bu direğe, şamanın tefi, değneği, şapkası, eereni (ongonu) ve ritüel kostümü asılır. Şamanın günlük elbisesi, çadırda kalır; yakın akrabaları alır, en güzel elbisesini ise cenazeye katılan şaman veya lama alır.

Defnetme (*salırı*):¹⁰⁰ Literatürde çok sayıda Tuva'da kam defnetme tasvirleri vardır. Birkaç yaygın örnek olarak şunlar zikredilebilir: L. P. Potapov 'Gömme yerine gelince kam eğerden indirilip hazır serinin üstüne yatırılır. Eşyaları, yandaki ağaca asılır. Eğeri ise ağacın dibine konulur. Kadın kamlar hayattayken isterlerse, ölünce bu şekilde defnedilirler. Böyle bir istekte bulunmazlarsa, toprağın üstünde, başı kuzeye bakar şekilde yan yatırılır. Eşyaları yakınlarda bir ağaca asılır veya ağacın dibine konur' Başka bir kam, ölen kamlar 7. ve 49. gün konuşarak onu 'öbür dünyaya uğurlar' Kaynak kişilerin verdikleri bilgiye göre defin yerine giderken cenazeye katılanlardan biri bir yassı taş bulup ölünün başının altına koyar. Ölünün sağ yanağı, sağ elinin avucuna değmelidir. Ölü sağ yana, başı batıya bakar şekilde yatırılır. Sağ elinin avuç içi ve parmakları kulağını, yüzünün yarısı ve sağ gözünü kapatmalıdır. Sol avucu sol kalçasının üstünde, ayaklar yarı

¹⁰⁰ Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 57-58.

bükülmüş şekilde olmalıdır. Gözleri, beyaz kurdelayla bağlanır; çünkü ölünce insan vücudundaki dokuz deliğin kapalı olması gerektiğine inanılır. Bundan sonra atlılar çizilmiş daire sınırı dışında doğu-batı yönünde bir daire şeklinde tur atarlar. Sonra köye dönerler.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALKIŞLARIN ANLAM VE ŞEKİL BAKIMINDAN İNCELENMESİ

I. KAM ALKIŞLARININ TÜRLERİ

Tuvaca'da alkış kelimesinin iki anlamı vardır: 1. hayır dua; 2. kamlama sırasında özel bir ritimle söylenen nazım metin. Alkış, kam tarafından tef, homus (ağız kopuzu) veya bakır aynaya ritmik şekilde vurularak çıkarılan melodiye göre söylenir.

Alkış, bir nazım parçası olmakla birlikte şiirden farklı özellikleri vardır. Şiiri dilsiz şair de yazabilir; kam ise, alkışları kendisi düzer ve tefin ritmik melodisi eşliğinde onları okur. Bir şairin şiirini, herkes okuyabilir; kam alkışlarını ise, sıradan bir kişi okuyamaz, seslendiremez. Şiir müziksiz de varlığını sürdürebilir; alkış ise ayın olmadan hiçbir şey ifade etmez. Şiir, bir halkın yazılı kültürüne aittir; kam alkışları ise Tuva halkının yazısız tarihinin abideleridir ve halk edebiyatının güçlü kaynağıdır.

M. Kenin-Lopsan'ın alkışların konu bakımından tasnifi:¹⁰¹

Birinci grup: Kam soyunu öven alkışlar. Soy ağacı göğe, yer-su iyelerine, şeytanlara, albislara dayanan veya irsiyet yoluyla ortaya çıkan kamların ceddini anarak söyledikleri alkışlar.

İkinci grup: Kamın kendi dünyasını anlatan alkışlar. Burada üç tür birlik oluşturur:

- a. Kamlama öncesi
- b. Kamlık mesleğini yüceltme
- c. Kamlamayı bitirme.

Üçüncü grup: Birbiriyle mücadele eden (birbirini 'yiyen') düşman kamların söyledikleri alkışlar.

Dördüncü grup: Gezegen, yıldız, bitki, dağ, ırmaklara ve yeraltı dünyasında bulunan günahkârların ıstıraplarına atfedilen alkışlar.

Beşinci grup: Yabani ve evcil hayvanlara, kuşlara atfedilen alkışlar.

Altıncı grup: Kültlerle (gök kültü, yer kültü, güneş kültü, ay kültü, ateş kültü, Yedigir kültü, dağ kültü, kam-ağaç kültü, subaşı kültü vs)

¹⁰¹ Kenin-Lopsan, *Algış Tuvinskih Şamanov. Tıva Hamnarnıñ Algıştarı*, Kızıl, 1995, s. 6-7.

ilgili alkışlar.

Yedinci grup: kam eşyalarının (tef, çomak, börk, *homus* ve *küzünğü*) gücünü ve kutsallığını yücelten alkışlar.

Sekizinci grup: Kamın yardımcı ruhlarına (*hamnu eerenneri*) ve sıradan halkın yardımcı ruhlarına (*karaçaldar eerenneri*) atfedilen alkışlar. Eskiden her Tuvalının kendi yardımcı ruhu olduğuna inanılırdı ve herkes kendi ruhunu günde üç kez beslerdi.

Dokuzuncu grup: Hastalık tespiti, tedavi amaçlı söylenen, canlıların ve ölenlerin ruhlarına (*sunu*) atfedilen alkışlar.

Onuncu grup: Sağlıklı veya hasta çocuklara, ölmüş veya doğacak çocuklara atfedilen alkışlar.

On birinci-on altıncı gruplar ise avcılar ve av, mutluluk, çadır, ateş, süt şarabı ve tütüne atfedilen alkışlardır.

Tuvalarda tütünün ayrı bir sembolik anlamı vardır: Tanışma tütünü, vedalaşma tütünü, mutsuzluk tütünü, şeytanlar için tütün olmak üzere çeşitli tütünler vardır.

On yedinci grup: kamlama için ücret (*astı*) belirleyen alkışlar ve *Şagaa'*ya (yeni yıl kutlaması) atfedilen alkışlar. Tuvalar yeni yıl kutlamasına çok önem verirler ve bu büyük bayrama kamı da davet ederler. Yeni yılın sadece ilk gününde sıradan bir kişi kam tefine ve çomağına dokunabilir, kam kostümünü giyebilir.

II. KAM ALKIŞLARININ ŞİİRSELLİĞİ

Edebiyat teorisinde, özellikle eski Sovyet bilim adamlarının çalışmalarında Tuva kam alkışlarının genel tasnifiyle ilgili makale, monografi yoktur. Şaman alkışlarının derlenmesi ve kaydedilmesiyle çok az bilim adamı ilgilenmiştir.

Her kamın başlıca silahı, kelimelerdir. Kamın çevreyi etkileme gücü, kamlama sırasında seslerle, sözlerle yarattığı imgelerde saklıdır. Alkışlarının sanatsal güzelliği konu, kompozisyon, sanat araçları ve icrasının ses organizasyonu kurallarına bağlıdır.

Alkışlarda bir kelime, birkaç değişik sembolik anlam taşıyabilir. Somut bir anlam taşımayan çoğu kelimeler, şaman metinlerinde, kamlama sırasında kamın uğradığı ruhî değişkenlikleri en güzel şekilde yansıtır. Her şaman, tabiatdaki sesleri yansıtmaya özelliğine sahiptir. Her nida, iyilik, kötülük, sevinç, hüznün ve benzeri duygu ve halleri ifade için ustaca kullanılır. Meselâ, karga sesi taklit edilerek yağmur

çağırılır; ayı sesi taklit edilerek sevinç ifade edilir; boğayı taklit eden kam, kendi gücünü göstermiş olur. Aşağıdaki alkış bunu en güzel şekilde göstermektedir:

Cimekey Dep Er Hamnıñ Buktu
Sürerde Börü, Kuskun, Ügü, Hek,
Kaargan Öttünüp Algangarı

*Cimekey İsimli Erkek Kamın Şeytanı
Kovalarken Kurt, Kuzgun, Puhu
Kuşu, Guguk, Karga Seslerini Taklit
Ederek Alkışlaması*

U. U. U. U. U. U. Uu. Uu. Uu. Uu.
Uu!
O. O. O. O. O. O. Oo. Oo. Oo. Oo!
U. U. U. U. U. U. Uu. Uu. Uu. Uu.
Uu!
O. O. O. O. O. O. Oo. Oo. Oo. Oo!

*U. U. U. U. U. U. Uu. Uu. Uu. Uu.
Uu!
O. O. O. O. O. O. Oo. Oo. Oo. Oo!
U. U. U. U. U. U. Uu. Uu. Uu. Uu.
Uu!
O. O. O. O. O. O. Oo. Oo. Oo. Oo!*

Kelbes çerge çüge keldin?
Çoruvas çerge çoraan-dır sen.
Öjeen hıñnı algan-dır sen.
Alırırñı algan-dır sen.

*Gelinmez yere niye geldin?
Gidilmez yere gitmişsin.
Öcünü, hıncını almışsin.
Alacağını almışsin.*

Kırık. Kırık. Kırık. Kırık.
Kırık. Kırık. Kırık. Kırık.
Çeeniñni çeen-dir sen.
Aştaan bolza totkan-dır sen.
Argan bolza semireen-dir sen.
Am-na doraan a'ttanır sen.

*Kırık. Kırık. Kırık. Kırık.
Kırık. Kırık. Kırık. Kırık.
Yiyeceğini yemişsin.
Acıktıysan doymuşsun.
Zayıfladıysan semirmişsin.
Derhal gideceksin.*

Ügük. Ügük. Ügük. Ügük.
Ügük. Ügük. Ügük. Ügük.
Baar çerin kayda çüvel?
Baar çeringe çedirip kaayn.
Bazar çerin kayda çüvel?
Bazar çerin aytıp bereyn.

*Ügük. Ügük. Ügük. Ügük.
Ügük. Ügük. Ügük. Ügük.
Gideceğin yer neresi?
Gideceğin yere ulaştırayım.
Basacağın yer neresi?
Basacağın yeri göstereyim.*

Kuk! Kuk! Kuk! Kuk! Kuk! Kuk!

Kuk! Kuk! Kuk! Kuk! Kuk! Kuk!

Kuk! Kuk! Kuk! Kuk! Kuk! Kuk!
Sürer çüvee südelig
Süren hamnuŋ ugu boor men.
Aydaan çüvee adım çetken
Alday hamnuŋ ugu boor men.

Kuk! Kuk! Kuk! Kuk! Kuk! Kuk!
Sürülecek şeye karşı güçlü
Sert kamın soyundanım.
Süren şeye adım ulaşmış
Altay kamının soyundanım.

Hırk! Hırk! Hırk! Hırk!
Hırk! Hırk! Hırk! Hırk!
Erlik haanga uрам çetken,
Ejen haanga adım çetken!
Çoraan çerimge çoruvass sen.
Baskan çerimge baspass sen.

Hırk! Hırk! Hırk! Hırk!
Hırk! Hırk! Hırk! Hırk!
Erlik hana ruhum ulaşmış,
Mançur hana adım ulaşmış!
Yürüdüğüm yerde yürümeyeceksin.
Bastığım yere basmayacaksın.

Kaynak kişi: Sambuu Saaya Çüvürekoviç.

Şaman, hayvanlar âleminin sadece dilini değil bütün hareketlerinin anlamını da bilir. Kuşlar, yabani ve evcil hayvanlardan hava durumunu, hastanın ne zaman iyileşeceğini, insanın ne zaman doğacağını ya da öleceğini önceden bilebilir.

İncelediğimiz metinlerde geçen ünlem ve nidalar: *Alas-alas* (ruhları çağırmak için kullanılır), *arın-arın* (kamın yardımcı ruhlarıyla yüz yüze görüşmek istediğini belirtir), *akarooŋ* 'öyle olsun', *beve-bee* (çağırma, hayret ifade eder), *ee, eey*, *halak-halak* (kahır belirtir), *daday-daday* 'aman-aman', *hee, hoort-hoort* (memnuniyet ifade eder), *kuray-kuray* (çağrı, bağışlama isteyen rica, samimi bir dua), *oo, oy-ooy*.

Kam, alkış icra ederken, ifade vasıtaları olarak deyim, mecaz, teşhis ve mübalâğa unsurlarından faydalanır. Alkışların şiirsel güzelliği bu ses araçları ve Tuva dilinin ses uyumunun büyüğü bileşiminden kaynaklanır.

Alkışlarda Kafiye Yapısı

Fonetik tekrarlama, kam alkışlarının ses yapısını organize eder. Kam için tekrarlama yöntemi, ses, kelime ve kelime gruplarının basit birer tekrarı değildir; nida, kelime, cümle, mısra ve kıtaları birleştirme vasıtasıdır.

Alkışlarda mısra başı kafiye vardır. Eğer mısra ünsüz bir sesle

başlamışsa, paralel mısra da aynı veya ona benzer bir sesle başlatılır; mısra ünlüyle başlamışsa takip eden mısradaki aynı ses görülür. Üç, dört ve daha fazla mısraların uyumlu olduğu mısra başı kafiyeler de görülür. Birinci ile üçüncü, ikinci ile dördüncü mısraların kafiyesi de sık görülen kullanımdır. Alkışlarda mısra başı aliterasyon, kuvvetli bir ses ifade aracıdır. Hece sayılarının da aynı olması, alkışlara, ritim ve ahenk kazandırır. Kamlar şiir düzme tekniğinde tutucudurlar.

İkili mısra başı kafiyeli alkış örnekleri: (15)

Adıg kejin düngür kılğan, (a)	<i>Ayı derisinden tef yapan,</i>
Artış sının orba kılğan, (a)	<i>Ardıç kökünden çomak yapan,</i>
Daş-la orba tudup algaş, (b)	<i>Taş gibi sert çomağı tutarak,</i>
Dag-la düngür daalatkan men. (b)	<i>Dağ gibi teften ses çıkartanım ben.</i>

(86)

İyi karaam odu bolğan (a)	<i>İki gözüümün ışığı olan</i>
İyi sarıg arılarım. (a)	<i>İki sarı arılarım.</i>
Ala karaam odu bolğan (b)	<i>Ala gözlerimin ateşi olan</i>
Aldın-sarıg arılarım. (b)	<i>Altın-sarı arılarım.</i>

Sarmal mısra başı kafiyeli alkış örneği: (37)

Çeekterim, çeçennerim! (a)	<i>Korkmazlarım, şaşmazlarım!</i>
Şejektigge şeldirbeeli. (b)	<i>Oklulara deldirmeyelim.</i>
Çemeligge çettirbeeli. (a)	<i>Sitemlilere yakalanmayalım.</i>
Şenektigge attırbaalı. (b)	<i>Dirsekliye vurulmayalım.</i>

Üçlü mısra başı kafiyeli alkış örneği: (22)

Bagın söglep bağlaşpayn. (a)	<i>Kötü sözler söyleyip, hakaret etmeyin.</i>
Bajın, barın aartpayn, (a)	<i>[hastanın] başını, bağrını ağrıtmayın.</i>
Baglaşkanın koşkadınar, (a)	<i>Sıkı düşümü gevşetin,</i>
Doñaşkanın adırıgar. (b)	<i>Ölü düşümü çözün.</i>

Dörtlü mısra başı kafiyeli alkış örneği: (3)

Ajıg taakpı tırtpayn çor men.	<i>Acı tütün içmiyorum.</i>
Artış, şaanak çemiştig men.	<i>Ardıç, Sibir ardıcı yemişliyim.</i>
Araganı işpeyn çor men.	<i>İçki içmiyorum.</i>

Arjaan sugnu ijip çor men.

Kaynak suyu içiyorum.

(39)

Çoruy hamnap çoruulunar. (a)

Kamlayarak yürüyelim.

Çook arttap ajaalınar. (a)

Yakın geçide doğru yürüyelim.

Çana hamnap çoruulunar. (a)

Dönerek kamlayalım.

Çavıs arttap ajaalınar. (a)

Kısa geçide doğru gidelim.

Tüm mısraların aynı mısra başı kafiye taşıdığı alkış örneği: (1)

Kıjrıdır diñmiretken, (a)

Gökyüzünü gürleten,

Kızıl sırla kımçılange, (a)

Kızıl ok gibi yıldırımla kamçılanan,

Kıza toglay düjürgenim, (a)

Kısa yağmur indirenim,

Kırlıg dolu çaaskanım, (a)

Köşeli dolu yağdırırım,

Kızıl dıttı kırgıy atkan, (a)

Kızıl melez ağacına çarpan,

Kızıl-şokar ulu mungan, (a)

Kızıl-ala ejderhaya binen,

Kaŋ-na Kurbus ooldarım! (a)

Çelik Kurbus oğullarım!

Kam genelde mısra başı aliterasyon yapmak için bilinçli olarak kelimeleri seçer, mısra sonu kafiyelerini ise tamamen sezgilerine bırakır. Bu yüzden paralel mısraların sonunda aynı seslerin, bazen de kelime ve kelime gruplarının tekrarlarında mısra sonu kafiye görülse de, genel olarak, katı bir uyum söz konusu değildir. Örnekler: (99)

A'ttarınar arazında (a)

Atlarımızın arasında

Aarıınar azazı bar. (b)

Hastalığın ruhu var.

A'dıñarın ıradıpsa, (a)

Atınızı uzaklaştırırsanız,

Aarıınar arlıp bolur. (b)

Hastalığınız kaybolur.

(98)

Çerden, sugdan bujartaan be? (a)

Yerden, sudan mı bulaşmış?

Çevege eezi kileŋneen be? (a)

Mezar iyesi mi öfkelenmiş?

Damuraktıg suglardan be? (a)

Pınarlı sulardan mı?

Dagılgaıg ıyaştan be? (a)

Kutsanmış ağaçtan mı?

(85)

Berge-bile (a)

Zorluklarla

Meskildejiil. (b)

Savaşalım.

Kadıg-bile (a)
Havırlajıl. (b)

Sertlikleri
Yenelim.

(54)

Argalaŋga (a)
Argaŋ ber. (a)
Çovulaŋga (a)
Duzañ ber. (a)

Avutulacağı
Avut.
İhtiyacı olana
Yardım et.

(4)

Höö kara taygalarda
Hörük döjü kakkan ooldar! (a)
Küzüŋgüzün şuutkan ooldar, (a)
Hüler, çester бүдүштүгler.
Çedi çüzün çeleüş salıp, (b)
Çergelejip kırlaan ooldar! (a)
Aldı çüzün çeleüş salıp, (b)
Aralajıp kırlaan ooldar! (a)
Azar deerniŋ aldın ooldar, (a)
Aray-la beer, şala-la beer.

Koyu kara taygalarda
Körük çeken, örsе vuran oğullar!
Küzüŋgüsünü miras bırakan oğullar,
Bronz, bakır yapıllar.
Yedi renkli gök kuşağı kurup,
Dizilip yukarıda yürüyen oğullar!
Altı renkli gök kuşağı kurup,
Sıralanıp yukarıda yürüyen oğullar!
Azar göğün altın oğulları,
Azıcık buraya, birazcık beriye.

III. KAM ALKIŞLARININ KİT'A YAPISI

Alkışlar, Tuva halkının şiir dilinin zirvesidir. Alkışlar, okuma yazması olmayan şamanlar tarafından yazılmıştır. Bazı kamların kör olduğu da bilinir. Fakat onlar, ritim kavramada ustadırlar ve kulaklarıyla dillerindeki seslerin ahengine uyarak raks edebilirler.

Kamlar, bir çeşit ezgici olma özelliği taşırlar, çünkü alkışlardaki şiir dili, büyük oranla ezgi özelliği taşır. Bundan yola çıkarak kam ile kelime ve müziğin bir uyum içinde varlıklarını sürdürdüklerini söylemek mümkündür.

A. İki mısralı alkışlar:

Mezil Hamrıŋ Çaaşkın Çagdırarın
Algangarı
Arjaan suuŋar hayırlaŋar.
Arbay, honak suksunnazın.

Mezil İsimli Kamın Yağış
Yağdırmak İçin Alkışlaması
Şifalı suyunuzdan bağışlayın.
Arpa, honak susuzluğunu gidersin.

Süzük Hamnıñ Aarıg Ooldun
Aalında Buktarnı Korgudup
Alganganı

Çangılañar. Tarap çorgar.
Çaırnuk-bile çirtipter men.

B. Üç mısralı alkış: (31)

Aktar aynıñ egezinde
Artış, kaırğı saırnıñ saldıñ.
A'ttandım iyin, hevendim iyin.

Erik çerden eey kakkan
Ezer, çügen eeleri!
Estediñer, hadıdınar.

Kadıg çerden kıya kakkan
Kızıl sıptıg kımçım eezi!
Kıyıskaıp örşeñerem!

B. Dört mısralı alkışlar: (44)

Saırnıñ salıp çalbardıñ.
Çajıñ çajıp söğırdüñ.
Ağıñ, köğıñ bağladıñ,
Açılıg Han-Deerim!

Süzük İsimli Kamın Hastanın
Çadırdından Kötü Ruhları Korkutup
Alkışlaması

Yanlara dağılıñ.
Yıldırımla vururum.

Ak ayın başlangıcında
Ardıç ve pelinden tütsü yaktıñ.
İyice bindim atıma, güzelce giyindim.

Kıyı yerden dönerek vuran
Eyer, dizgin iyeleri!
Estiniz, savrulduñuz.

Katı yerden keserek vuran
Kızıl saplı kamçımın iyesi!
Merhamet ediniz!

Tütsü tüttürüp dua ettim.
Saçı'mı saçıp yalvardım.
Beyaz, mavi bezlerimi bağladıñ,
Bereketli Han-Gökyüzü'm!

(104)

Urug çaştar! Üre tölder!
Uyan bolbayn, ere bolzun.
Boçurgalap çaştır bolzun.
Bora hektep özer bolzun!

Küçük çocuklar! Evlat, torunlar!
Uyuşuk olmayıp, cesur olsun.
Tomurcuk gibi patlasın.
Boz guguk gibi büyüsin.

(112) Çaa Öglengen Kıstı Yozulap
Alganganı
Murnuu edeen urug-darıg çaza
bassın.

Yeni Evlenen Kızın Selamlanıp
Alkışlanması

Eteğinin önünü çoluk-çocuk bassın.

Artı edeen anay-huragan ça-
za
bassın.
Torgu dorzuunga donnaşsın.
Mañnik baldırınga baglaşsın.

*Eteğinin arkasını oğlak-kuzu bassın.
İpek kalçasına bağlansın.
Pelür baldırına dolansın.*

D. Beş mısralı alkış: (81)

Karağıda çoruktum, ooy-ooy.
Han şuru karaktım, ooy-ooy.
Arıg bajı oluttum, ooy-ooy.
Ak-la toolay çemiştiim, ooy-ooy.
Agbay kızıl Ügüjügüm, ooy-ooy.

*Karanlıkta gezinenim, ooy-ooy.
Kan boncuk gözüm, ooy-ooy.
Çalılık başı meskenlim, ooy-ooy.
Beyaz tavşan yemişlim, ooy-ooy
Ahbap kızıl Puhu kuşum, ooy-ooy.*

E. Altı mısralı alkışlar: (76)

Aylık çerden çıktı kagar
Aştar kara kuskunnarım!
Udur körgeş, hıyırtan,
Utkuy başkaş, bustagılaan,
Han şura karaktıg
Kañ hüler mıyıstıg!

*Bir aylık mesafeden koku alan
Aç kara kuzgunlarım!
Görünce hemen öfkelenen,
Karşıma çıkıp böğüren,
Kan boncuk gözlü
Çelik bronz boynuzlum*

(28)

Çerniñ eezi çedi sarıg,
Çergeleşken diirennerim.
Ektiñerden dayangaştıñ,
Emiñlerden eep alıñ.
Edeñlerden tutungaştıñ,
Ergeledip oşkap alıñ.

*Toprağın sahipleri yedi sarı,
Sırayla yürüyen kötü ruhlarım.
Omuzlarınıza dayanınca,
Memelerinizden emeyim.
Eteklerinizden tutunarak
Sevip okşayayım.*

F. Yedi mısralı alkış: (1)

Kıjıradır dıñmiretken
Kızıl sırıla kımçılğan,
Kıza toglay düjürgenim,
Kırlıg dolu çaaskanım,
Kızıl dıtlı kırgıy atkan,

*Gökyüzünü gürleten
Kızıl ok gibi yıldırımla kamçılanan,
Kısa yağmur indirenim,
Köşeli dolu yağdırarım,
Kırmızı melez ağacına çarpan,*

Kızıl-şokar Ulu mungan,
Kaŋ-na kurbus ooldarım!

Kızıl-ala ejderhaya binen,
Çelik Kurbus oğullarım!

G. Sekiz mısralı alkışlar: (56)

Ot çayaaçı hayırakan!
Aldın-sarıg sorgaktıg,
Sarıg serge hölgeleen sen.
Uja, töştün bajın çooglaar sen.
Kutkan hannıñ düvün çooglaar sen.
Huvu-çoldun eezi bolgan sen.
Ot çayaaçı hayırakan!

Ateşi yaratan Tanrı!
Altın sarı görünüşlü,
Sarı tekeye binen sen.
Kuyruk, göğsün başını yiyen sen.
Dökülen kanın dibini içen sen.
Kaderin sahibi olan sen.
Ateşi yaratan Tanrı!

(86)

İyi karaam odu bolgan
İyi sarıg arılarım.
Ala karaam odu bolgan
Aldın-sarıg arılarım.
Aştaruŋar, çemneniŋer.
Adılagar, kaygaaldagar.
Artın, iştin ovaartıgar.
Ayıl keerin бүдүү bilger.

İki gözümün ışığı olan
İki sarı arılarım.
Ala gözlerimin ateşi olan
Altın-sarı arılarım.
Yiyin, beslenin.
Gözü pek olun,
Arkayı, içi uyarım.
Gelecek tehlikenin tümünü bilin.

H. On mısralı alkışlar: (94)

Ee!
Aalıŋarnı deskindir
Azalap ergip çorup tur.
Haylıg halap dirgelir deeş,
Aldı harlıg tölünerni
Kara düne çorgannap tur.
Astıktırıp alır deeş,
Kargak çaraazın dükpürüp,
Hamçık aarig haldatkan-dır
Daday-daday!

Ee!
Köyünüzün etrafında
Kötü ruhlar dolanıyor.
Belâ, felaketin çoğalması için
Altı yaşındaki çocuğunuzu
Karanlık gecede çağırıyorlar.
Yolundan şaşırtmak için
Kara salyasını tükürüp,
Bulaşıcı hastalık bulaştırmıştır.
Aman-aman!

(54)

Sürüg maldın baştını.
Süttüğ benin kunnı.
Tuñ bolgan ak diştig,
Duran bolgan kara karaktıg,
Tuman bolgan tınıştıg,
Duyuk dıñaar kulaktıg,
Homus bolgan ünnüg,
Hovu kırlaar duyuglug,
Salbak bolgan kuduruktug,
Saglalçıñaan çaagay çeldig!

*Sürü malın başı.
Sütlü kısırağın kulunu.
Deniz kabuğu gibi beyaz dişli,
Dürbün gibi gören kara gözlü,
Duman gibi nefesli,
İyi işiten kulaklı,
Kopuz gibi sesli,
Bozkırda koşturacak toynaklı,
Püskül gibi kuyruklu,
Titreyen güzel yeleli!*

IV. KAM ALKIŞLARININ RİTİMİ

Alkışlarda kullanılan hece sayısı 2 ila 13 arası değişmektedir. En çok 8 ve 12'li hece sayısı kullanılmaktadır. Bir bent içinde yer alan mısralarda hece sayısı eşitliği kaidesi yoktur; arka arkaya sıralanmış mısraların hece sayıları farklılık gösterebilir, bunlar karma heceli alkışlardır. Örnekler:

Dört heceli alkış: (110)

Süzük bolzun,
Südün-ne çaş.
Süme bolzun,
Sözün sögle.

*İnanç olsun,
Sütünü saç.
Öğüt olsun,
Sözünü söyle.*

(71)

Ölübeerge,
Ög-le eeeler
Ösküs eeren,
Çangıs eren.

*Öldükten sonra
Eve sahip çıkar
Öksüz ruh,
Yalnız ruh.*

Çana beerge,
Çadır eeeler.
Çangıs eeren,
Ösküs eeren.

*Göçtükten sonra
Çadıra sahip çıkar.
Yalnız ruh,
Öksüz ruh.*

Altı heceli alkış: (91)

Kaargannar! Beve, bee.
Kayda çorlar? Beve, bee.
Çedi kuskun! Beve, bee.
Şapkınçılıım. Beve, bee.

Çedi börü! Beve, bee.
Kedejiliim. Beve, bee.
Haygıldarım! Beve, bee.
Kañçaldıñar? Beve, bee.

Sekiz heceli alkış: (6)

Kara çerden ködürülgeş,
Ham-na Kurbus üne bereel.
Kara düngür sırnından
Hamçık, baçıt arlıp turzun!

(10)

Ooy!
İñay-ıñay. Badı keldim.
Amır-amır. Mendi-mendi.
Artıñarda amır bardı.
Berıñerde mendi bardı.
Mendi solçup araadañar.

On iki heceli alkış: (8)

Üñüş, düjüt saglannajır çaagay
bolzun
Üyer sugdan, çayık ça'stan
hayırlaanñar.
Agaar boydus arıg-çaagay turar
bolzun.

Kargalar! Beve, bee*.
Neredeler? Beve, bee.
Yedi kuzgun! Beve, bee.
Ulaklarım. Beve, bee.

Yedi kurt! Beve, bee.
Gözcülerim. Beve, bee.
Kâşiflerim. Beve, bee.
Nasılısınız? Beve, bee.

Kara topraktan yükselerek,
Kam Kurbus'a çikalım.
Kara tefin rüzgârıyla
Salgın, günah temizlensin!

Ooy!
Yavaş yavaş inerek geldim.
Huzur mu? Esenlik mi?
Arkanızda huzur olsun,
Önünüzde sağlık olsun.
Selamlaşın, ağırlaşın.

Ekin, ürün çoğalsın, bereketli
olsun.
Su taşkını, sağanak yağmurdan
koruyun.
Hava, doğa temiz ve bereketli
olsun.

* Beve, bee: çağırma, hayret ifade eden ünlem.

Ak-la ça'stan hondur-dündür
hayırlanar.

Gece-gündüz kar yağışından
koruyun.

Karma alkuşlar: (62)

Orj holum (3)
Oktaldırgan (4)
Orba ıyaş, (4)
Çoygan ıyaş. (4)

Sağ elimi
Silahlandıran
Çomak ağaç,
Laden ağacı.

Düngürlüğün (4)
Düvü çağıs. (4)
Çaaraññ (3)
Salımı çağıs. (5)

Tef tutanın
Dibi tek.
Çırak kamın
Kaderi tek.

(44)

Sañım salıp çalbardım. (7)
Çajum çajıp sögürdüm. (7)
Agım, kögüm bağladım, (7)
Açılığ Han-Deerim! (6)

Tütsü tüttürüp dua ettim.
Saçı'mı saçıp yalvardım.
Beyaz, mavi bezlerimi bağladım,
Bereketli Han-Gökyüzü dağım!

(54)

Argalañga (4)
Argala. (3)
Çovulañga (4)
Duzala. (3)

Avutulacağı
Avut.
İhtiyacı olana
Yardım et.

Sürüg maldıñ baştın. (7)
Süttüg benin kunnu. (6)
Tuñ bolgan ak diştig, (6)
Duran bolgan kara karaktig, (9)
Tuman bolgan tınıştig, (7)
Duyuk dıñnaar kulaktig, (7)
Homus bolgan ünnüg, (6)
Hovu kırlaar duyuglug, (7)
Salbak bolgan kuduruktug, (8)

Sürü malın başı.
Sütlü kısırağım kulunu.
Deniz kabuğu gibi beyaz dişli,
Dürbün gibi gören kara gözlü,
Duman gibi nefesli,
İyi işiten kulaklı,
Kopuz gibi sesli,
Bozkırda koşturacak toynaklı,
Püskül gibi kuyruklu,

Saglalçıñnaan çaagay çeldig! (8)

Titreyen güzel yeleli!

(8)

Amıtanrı amırjıdıp, örşeenjerem.

(12)

Ajı-töldü dorukturup, örşeenjerem.

(12)

Azıraan maldı mendijidip,
örşeenjerem. (13)

Açıñarnı, buyanıñarnı hayırlañar.

(13)

Canlıları mutlu edip, bağışlayınız.

*Çoluk-çocuğu doyurup,
bağışlayınız.*

*Evcil hayvanları esenlik içinde
büyütüp, bağışlayınız.*

*Yardım ve ihsanlarınızı
esirgemeyin.*

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

METİNLER

I. DEER UKTUG HAMNARNIÑ ALGIŞTARI SOYU GÖKTEN GELEN KAMLARIN ALKİŞLARI

(1) Azar Deerden Hamnaan

Hamnuñ Ulu Mungan Ooldarın
Alganganı

*Soyu Azar Göğünden Gelen Kamın,
Ejderhaya Binen Oğullarına Alkışı*

Kıjıradır diñmiretken,
Kızıl sırla kımçılangan,
Kıza toglay düjürgenim,
Kırlıg dolu çaaskanım,
Kızıl dıttı kırgıy atkan,
Kızıl-şokar ulu mungan,
Kañ-na Kurbus ooldarım!

*Gökyüzünü gürleten,
Kızıl ok gibi yıldırımla kamçılanan,
Kısa yağmur indirenim,
Köşeli dolu yağdırırım,
Kızıl melez ağacına çarpan,
Kızıl-ala ejderhaya binen,
Çelik Kurbus* oğullarım!*

Kıjıradır diñmiretken,
Kañ-na sırla kımçılangan,
Kıza toglay düjürgenim,
Har-la dolu çaaskanım,
Kara dıttı karbay atkan,
Kara-şokar ulu mungan,
Kañ-na Kurbus ooldarım!

*Gökyüzünü gürleten,
Çelik ok gibi yıldırımla kamçılanan,
Kısa yağmur indirenim,
Karla dolu yağdırırım,
Kara melez ağacına çarpan,
Kara-ala ejderhaya binen,
Çelik Kurbus oğullarım!*

Çajıradır diñmiretken,
Ça'stig dolu çaaskanım,
Çalbuştaldır kımçılangan,
Çaş-la ıyajın savay atkan,
Sarıg-şokar ulu mungan,
Çaırık odun ürüp tıngan,
Çagar deerniñ ooldarı!

*Bilinmeyeni gürleten,
Yağmurla dolu yağdırırım,
Alev gibi kamçılanan,
Fidan ağaca vurup yıkan,
Sarı-ala ejderhaya binen,
Yıldırım ateşi gibi nefes veren,
Çagar* göğün oğulları!*

Kurbus*: gökyüzünde bulunan mitolojik bir ülke.

Çagar*: Tuvaların inanışlarına göre gökyüzü soylu kamların eski boyu, Tuva halkı oluşturan eski boylardan biri.

Kaynak Kişi: Kök-Ool Viktor Şagjapoviç.

(2) Deer Hamııı Ökpe Aarun
Alganganı

*Gök Soylu Kamın Akciğer Veremi
Hastasına Alkışı*

Hakkıladıı
Kakkırtıpaıı.
Hamııı irin
Dükürtpeıı,
Çee-çeeıı.

*Khak-Khak deyip
Balgam çıkartmayın.
Kanlı irin
Tükürtmeyin,
Haydi, haydin.*

Hökküledir
Çödürtpeıı.
Kövuııüg han
Dükpürtüıı,
Çee-çeeıı.

*Khök-khök deyip
Öksürtmeyin.
Köpüklü kan
Kusturun,
Haydi, haydin.*

Aksınaydan
Azırtıpaıı.
Adaanaydan
Ozurıııııı.
Çee-çeeıı.

*Ağzından
Hapşırtmayın.
Altından
Osurtun.
Haydi, haydin.*

Hevertpeıı.
Ondaatıpaıı.
Ozurıııııı.
Çee-çeeıı.

*Şişirmeyin.
İnletmeyin.
Osurtmayın.
Haydi, haydin.*

Kaynak Kişi: Kök-Ool Viktor Şogjapoviç.

(3) Deer Hamııı Arıı Sööktüüıı
Alganganı

*Gök Soylu Kamın Soyunun
Asilliğini Alkışlaması*

Ajig taakpı tırtpayn çor men.
Artış, şaanak çemiştig men.
Araganı işpeyn çor men.
Arjaan sugnu ijip çor men.

*Acı tütün içmiyorum.
Ardıç, Sibir ardıcı yemişliyim.
İçki içmiyorum.
Kaynak suyu içiyorum.*

Ak-la sööktüg, algarıptar.
Aydis, ürüle çıttıg ham men.
Aray-la beer, şala-beer,
Azarımın ooldarı.

*Bilindir, soyluyum.
Buhur, tütsü kokuluyum.
Azıcık buraya, birazcık beriye,
Azar'ımın* oğulları!*

Arıg sööktüg ooldarı!
Aray-la beer, şala-la beer.
Ham-na Kurbus oranınçe
Kadı kakkaş keliilir!

*Temiz soylu oğulları!
Azıcık buraya, birazcık beriye,
Kam Kurbus'un yurduna
Hep birlikte geliniz!*

Azar*: Tuva inancına göre gökyüzünde bir katman.

Kaynak Kişi: Kök-Ool Viktor Şogjapoviç

(4) Deer Hamının Çeleş Mungan
Ooldarın Alganarı

*Gök Soylu Kamın Gökkuşağına Binen
Oğullarına Alkışı*

Höö kara taygalarda
Hörük döjü kakkan ooldar!
Küzüngüzün şuutkan ooldar,
Hüler, çester бүдүштүгler.
Çedi çüzün çeleş salıp,
Çergelejip kırlaan ooldar!
Aldı çüzün çeleş salıp,
Aralajp kırlaan ooldar!
Azar deernin aldın ooldar,
Aray-la beer, şala-la beer.

*Koyu kara taygalarda
Körük çeken, örse vuran oğullar!
Küzüngüsünü* miras bırakan oğullar,
Bronz, bakır yapılar.
Yedi renkli gök kuşağı kurup,
Dizilip yukarıda yürüyen oğullar!
Altı renkli gök kuşağı kurup,
Sıralanıp yukarıda yürüyen oğullar!
Azar göğün altın oğulları,
Azıcık buraya, birazcık beriye.*

Küzüngü*: kamlama âleti, bezlerle süslü metal parça; ayna.

Kaynak Kişi: Kök-Dol Viktor Şogjapoviç

(5) Azar Deerden Hamnaan Hamnıñ
Sıldıs, Şolban Mungan Ooldarın
Alganganı

*Soyu Azar Göğünden Gelen
Kamın Yıldızlara, Çolpan'a Binen
Oğullarına Alkışı*

Sıldıs, şolban munup oynaan,
Sırın, çıvar düjürgenim,
Aylar, şolban munup oynaan
Azar deerniñ ooldarı.
Dünün, hünün düjürgenim,
Tümen sıldıs kadarganım.
Ak-la bulut arjıldangan,
Kök-le bulut köjegeliim.
Kara bulut kandaazınnıg,
Kañ-na şulbus ooldarım!

*Yıldız, Çolpan'a binip oynayan,
Meltem ve soğuk rüzgâr
çıkaranım,
Ay'a, Çolpan'a binip oynayan
Azar göğünün oğulları.
Gündüzü geceyi döndürenim,
Tümen yıldızın bekçisi.
Ak bulutla başını örtünmüş,
Gök bulut perdelim.
Kara bulut süsünüz,
Çelik şulbus* oğullarım!*

Şulbus*: iblis; alnında tek gözü olan kötü yaratık.

Kaynak kişi: Kök-Ool Viktor Şogjapoviç

(6) Deer Hamının Algışı

Gök Soylu Kamın Alkışı

Kara çerden ködürülgeş,
Ham-na Kurbus üne bereel.
Kara düngür sırnından
Hamçık, baçıt arlıp turzun!

*Kara topraktan yükselerek,
Kam Kurbus'a çıkalım.
Kara tefin rüzgârıyla
Salgın, günah temizlensin!*

Kaynak Kişi: Kök-Ool Viktor Şogjapoviç

(7) Deerler Hamının Çarınkı
Alganganı

*Gök Soylu Kamın Yıldırım
Alkışlaması*

Kara bulut

Kara bulutla

Arjıldangan, ooy-ooy.
Kök-le bulut
Köjegeleig, ooy-ooy.
Kıjıradır
Dinmireşken, ooy-ooy.
Kızıl oktuğ
Çassıgbayım, ooy-ooy.

Kara bulut
Haaçalıg, ooy-ooy.
Hajıradır köksettingen,
Kara-şokar ulu mungan, ooy-ooy.

Kajır doşkun sırı çılan
Sırıladır kımçılangan, ooy-ooy.
Sırın-hattı tınuş kılğan,

Kaygal hürtün hölzep keldi, ooy-ooy.

Başını örtünmüş, ooy-ooy.
Gök bulut
Perdeli, ooy-ooy.
Gıcırdayıp
Gürleten, ooy-ooy.
Kızıl oklu
Şefkatlim, ooy-ooy.

Kara bulut
Çadırılı, ooy- ooy.
Amansızca kükreyen,
Kara-ala ejderhaya binen, ooy-ooy.

Sinsi, vahşi, ok yılan
Okarla kamçılanan, ooy-ooy.
Meltemi, rüzgarı nefes eden,
Yaman yıldırım savrulup geldi,
ooy- ooy.

Kaynak Kişi: Kök-Ool Viktor Şogjapoviç

(8) Deerler Uktug Monğuş Targın-
Kara Dep Kaday Hamnuñ Tañdı
Eelerin Algangen Algıjı

Avırladıg aldın Tañdım eeleri!
Anutanrı amırjıdıp bolgaanaram.

Ajı-töldü dorukturup mandıdınar.
Azıraan maldı mendijidip
östüdüner.

Avıraldıg aldın Sayan eeleri!
Kızıl-Taygam, Hör-le Taygam eeleri!

Gök Soylu Monğuş Targın-Kara
İsimli Kadın Kamın Tañdı
Dağının İyelerine Alkış

Merhametli altın Tañdı iyeleri!
Canlıları memnun ediniz.
Çoluk-çocuğu büyüüp refaha
ulaştırdınız
Beslenen hayvanları esenlik içinde
büyüttünüz.

Merhametli altın Sayan iyeleri!
Kızıl Tayga'mın, Hör Tayga'mın
iyeleri!

Möngün-Taygam, Bay-la-Taygam
eeleri!

Hemçik, Alaş hamık hemner eeleri!

Beer moorlap, boje kelip örşeenjerem.

Amıtanrıñ murnunaydan çalap
keldim.

Algap, maktap, yöreel salıp çedip
keldim

Olbuk, şiree kırıñ orta oluttañar.

Amur-şöleen aştanıñar, çemneniñer,
Arjaan sañdan suksun kıldır
çoğlañar.

Nayırlaalgar, Bayırlaalgar,
çolukşaalgar.

Açıñarnı, buyanıñarnı hayırlañar.

Amıtanrı amırjıdıp, örşeenjerem.

Ajı-töldü dorukturup, örşeenjerem.
Azıraan maldı mendijidip,
örşeenjerem.

Açıñarnı, buyanıñarnı hayırlañar.

Ünüş, düjüt saglannajır çaagay
bolzun

Üyer sugdan, çayık ça'stan
hayırlaañar.

Agaar boydus arıg-çaagay turar
bolzun.

*Möngün-Tayga'mın, Bay
Tayga'mın iyeleri!*

*Hemçik, Alaş ve tüm nehirlerin
iyeleri!*

*Bize buyurun, buraya gelip,
bağışlayınız.*

Tüm canlılar adına davet ettim.

*Alkış, övgü ve duayla geldim,
Olbuk*, şiree* kenarına oturun.*

Rahatlık ve huzurla yiyin, için.

Kutsanmış kaynak suyundan için.

*Coşun, kutlayın, selamlaşın,
Yardım ve ihsanlarınızı
esirgemeyin.*

*Canlıları mutlu edip, bağışlayınız.
Çoluk-çocuğu doyurup,
bağışlayınız.*

*Beslenen hayvanları esenlik içinde
büyütüp, bağışlayınız.*

*Yardım ve ihsanlarınızı
esirgemeyin.*

*Ekin, ürün çoğalsın, bereketli
olsun.*

*Su taşkını, sağanak yağmurdan
koruyun.*

*Hava, doğa temiz ve bereketli
olsun.*

Ak-la ça'stan hondur-dündür
hayırlanar.

Gece-gündüz kar yağışından
koruyun.

Doşkun dolu düjürbeyn, örşeenjerem.
Doşkun halap boldurbayn,
örşeenjerem.
Kaaj, halun boldurbayn,
örşeenjerem.

Sert dolu indirmeyin, esirgeyiniz.
Büyük bela göndermeyin,
esirgeyiniz
Kuraklık, yangın çıkartmaym,
esirgeyiniz.
Sert rüzgar estirtmeyin,
esirgeyiniz.

Karjı hattar hadıtpayn, örşeenjerem.

Ajl-herek, nayır-Bayır doozuldu.

İş-güç, şenlik-bayram sona erdi.
Yukarı kesimlerden gelenler yukarı
gittiler.
Aşağı kesimlerden gelenler aşağı
gittiler.
Yurdumuza dönelim, dağılalım.

Örügüvüs örü taylıp çoruy bardı.

Kuduguvus kudu taylıp çoruy bardı.
Aal çurtçe taraalınar, çanaalınar.

Olbuk*: minder, küçük halı.

Şiree*: üzerine Buda heykellerinin koyulduğu küçük masa; saygın
konuğa ikram şiree üstünde sunulur.

Kaynak kişi: Kuular Orus Dongur-Ooloviç.

(9) Deerler Uktug Monğuş Targın-
Kara Dep Kaday Hamnıñ Deerlerden
Çerje Batkanın Algangan Algıjı

Gök Soylu Monğuş Targın-Kara
İsimli Kadın Kamın Gökten Yere
İnmesi Hakkında Alkışı

Ayan hevin kettiniñer.
A'ttanınar. Çoruulınar.
Dayın deerniñ hamı düşken
Targın-Kara men-ne boor men.

Güzel giyimler giyin.
Atlara binin. Yürüyün.
Dayın göğünden* kamlık inen
Kam Targın-Kara'yım ben.

Kara-sarıg kazırğa boop,
Karak çiveş huulup algaş,

Kara-sarı kasırğa olup
Göz açılıp kapanana kadar

Kaptagaynıñ kırı-bile
Hayındırıp çorup oraal.

Dörge turar döngür şilgim,
Töörekteldir halıp olur.
Bagga turar baştak şilgim,
Majaktaldır halıp olur.
Buluttarnıñ kırı-bile,
Burungular oruu-bile.
Tayga sınnar kırı-bile,
Dayın deerler oruu-bile.

Kara çerniñ kırındıva
Kazırgılap çedip keldim.
Avıraldıǵ aldın Tañdıñ!
Amır-dır be? Mendi-dir be?
Amıtanga avıraldıǵ
Aldın Tañdıñ eeleri!
Amır-dır be? Mendi-dir be?
Aray-la beer moogarım.

Dayın deerniñ dargan hamnıñ
Dazıl ugun uktap salgaan,
Dayın deerniñ daşkaçızı
Targın-Kara men-ne boor men.
Tanışkanrıñ demdee kıldır
Taakpılajıp alılıñar.
Körüşkenniñ demdee kıldır
Högleşkilep alılıñar.

Amıtannıñ buyanı dees,
Aji-töldüñ amırı dees,
Azıraan maldıñ mendizi dees,

Evrenin üstünden
Hep birlikte uçalım.

Başköşede duran boynuzsuz kızıl
sarı atım,
Huysuzlanarak koşuyor.
Bağlı duran oynak kızıl sarı atım,
Tökezleyerek koşuyor.
Bulutların üstünden,
Öncekilerin yolunda
Dağların, zirvelerin üstünden,
Dayın göğünün yoluyla.

Kara yerin üstünden
Kasırğa olarak esip geldim.
Merhametli altın Tañdı'm!
Huzurlu musunuz? Esen misiniz?
Bütün canlılara merhametli
Altın Tañdı'mın iyeleri!
Huzur mu? Esenlik mi?
Biraz yaklaş, kötü ruhum.

Dayın göğünün yüce kamının
Soyundan, kökünden gelen,
Dayın göğünün elçisi,
Targın-Kara'yım ben.
Tanışmamızın sembolü olarak
Tütün içelim.
Görüşmemizin sembolü olarak
Neşeyle birbirimize hitap edelim.

Canlıların iyiliği için,
Çoluk-çocuğın huzuru için,
Evcil hayvanların sağlığı için

Avıraldıp çedip keldim.
Amıtarın murnunaydan
Ağım, köğüm örgüp keldim.
Arjaan sanım salıp keldim.
Ak-la boram tudup keldim.

*Merhametle geldim.
Canlıların adına
Süt saçtım, bez bağladım.
Şifalı su ve ardıçla kutsadım.
Boz atımı tutup getirdim*.*

Dayın göğü*: gök soylu kamların yurdu.

'Boz atımı tutup getirdim*' ibaresinde atı kutsama ayini kastedilmektedir. Kutsanacak at için özel bir âyin yapılır. Yelesine beyaz ipek bez bağlanır, alkış söylenir. Kutsanmış at, ayrıcalıklı bir değere sahip olduğundan günah işleyenler (hırsız, içkici) ona katiyen binemez. Kutsanmış at zamanı gelip öldükten sonra yerine başka bir at kutsanır.

Kaynak kişi: Kuular Orus Dongur-Ooloviç.

(10) Kaday Ham Monguş Avidaynın
Deerlerden Düyüp Kelgenin
Alganganı

*Monguş Aviday İsimli Kadın Kamın
Gökten İndiğine Dair Alkışı*

Ooy!
İñay-ıñay. Badı keldim.
Amır-amır. Mendi-mendi.
Artınarda amır bardı.
Bertinlerde mendi bardı.
Mendi solçup araadañar.

*Ooy!
Yavaş yavaş inerek geldim.
Huzurlu musunuz? Esen misiniz?
Arkamızda huzur olsun,
Önünüzde sağlık olsun.
Selamlaşın.*

Ooy!
Kurbustugdan düjüp keldim.
Kuduk çayaap çedip keldim.
Azalarım! Çekterlerim!
Aray-laa beer, şala-beer.

*Ooy!
Kurbustu'dan inerek geldim.
Kuyu kazarak geldim.
Azalarım*! Çetkerlerim*!
Azıcık buraya, birazcık beriye.*

Ooy!
Hadın ıyaş kajaalım.
Kalçañ serge högeliim.

*Ooy!
Kayından çitle çevrili olanım.
Sakar teke binitlim.*

Çavıt aldı çıdınırım.
Çaşpan bajı çemiştigim.

*Alçak yerde yatanım,
Pelin başı yemişlim.*

Ooy!
İnay-ıñay. Badı keldim.
Kızıl hünde kızarıñaşkan
Kızıl çester haaylıglarım.
Sarig hünde şaarañaşkan
Sarig hola dumçuktuglar.

*Ooy!
Ağır ağır inerek geldim.
Kızıl güneşte yıldırım çakan
Kızıl bakır burunlularım.
Sarı güneşte parlayan
Sarı bakır burunlularım.*

Aza*, çetker*: kötü ruh, şeytan.

Kaynak kişi: Norbu Yakov Amırbitoviç.

(11) Övür Kojuunnun Torgalıg
Çurttug Hamnıñ Deer Uktuun
Alganır Algıjı

*Övür Bölgesinin Torgalıg Obasında
Yaşayan Kamın Gök Soylu Olmasını
Alkışlaması*

Aarigga açılıg men.
Çovulanğa çozulug men.
Kırlıg çılan
Kımçılıg men.
Argalıg albıs
Ayıbıçılıg men.
Çaar deerden surgamçılıg men.
Çayaan derden ızıguurlug men.
O't tümenni oguldurgan men.
Muñ tümenni muñçuldurgan men.
Mıyıstıg yanzılıg men
Murnay bilipter men.
İjik-döjek adaanga
İjikpeñer, horuvañar.
Sırtık-döjek adaanga
Sınmañar, çaştırmañar.

*Hastaya faydalıyım.
Kederliye çözüümüm.
Yılan derisi kaplı
Kamçılıyım.
Ormanda yaşayan albıs
Kölem benim.
Yağmur göğünden haberliyim.
Yaratan gökyüzü soyluyum.
Tümen otu geçirdim.
Bin tümen sıkıntıdan geçtim.
Boynuzlu şapkalıyım,
Olaçakları önceden bilirim.
Döşeklerin altına
Saklanmaym.
Yastıkların altına
Sığınmaym, gizlenmeyim.*

Kaynak kişi: Bürbü Kırgıs Oydupoviç.

II. IZIGUUR SALGAAN HAMNARNIŇ ALGIŞTARI SOYLU KAMLARIN ALKIŞLARI

(12) Kara-Sal İjer Hamnuj Ugun-
Dözün Algangarı

Kızıl-Tayga bedik bajın

Kırlay hamnaan, ergiy hamnaan
Çogum adam Buga-la Ham,
Şola adı Çoguş-Sonam.

Kezek arga baarında
Havılatkan, siriletken
Çayaan döştüg daay irem!
Çanuy ogłu. Çanaal. Çanaal.

Çedi hamnuj hartaaçızı.
Çedi deerbek dayanganım!
Alganganı akka çeder
Kazırıkpay kırgan-avay!

*Kara-Sal İjer İsimli Kamın Köklerini
Alkışlaması*

*Kızıl-Tayganın yüksek tepesinin
Üstünden yürüyerek kamlayan,
dönerek kamlayan.
Gerçek babam Boğa Kam.
Takma adı Kavgacı Sonam.*

*Ayrı duran ormanın bağrında
Titreyerek kamlayan
Yeteneği Tanrı'dan olan dayım!
Çanuy'ın ogłu. Dönelim. Dönelim.*

*Yedi kamın elebaşı.
Yedi halkaya dayananım!
Alkışı güzellik getiren
Kazırıkpay ninem.*

Kaynak kişi: Keneş Monguş Horluyeviç.

(13) Monguş Aksak Dep Ham
Kadaynuj Ham Daay-Avazın
Alganganı

Salgan sanjım
Tuñ tuman bolu berdi.
Çaşkan çajıım
Süt dalay bolu berdi.

Adar-Töştü

*Monguş Aksak İsimli Kadın Kamın
Kam Teyzesine Alkışı*

*Yaktığım tütsü
Beyaz duman oluverdi.
Saçtığım saç'm
Süt deniz oluverdi.*

Adar Töş dağımı

Ajır hamnaan
Aksak Dolçun
Daay-avam!

Aşarak kamlayan
Aksak Dolçun isimli
Teyzem!

Kaynak kişi: Kuular Kendençik Sembiloviç.

(14) Kaday Hamnuñ Ham Ugun
Alganganı

Kadın Kamın Kam Soyuna Alkışı

Kara çerge düjerimde,
Hanrug hinim kestirerimde,
Ham-na avam hamı düşken,
Hamnaar bolgan urug boor men.

*Kara toprağa düştüğümde,
Kanlı göbeğim kesildiğinde,
Kam anamdan kamlığı alan,
Kamlayacak kızım ben.*

Kaynak kişi: Dajı Bilbii Hovalıg Balçıy-Ooloviç.

(15) Hamnuñ Ham Ugun Alganganı *Kamın Kam Soyuna Alkışı*

Açam küjür, Delger küjür!
Attıg-çarlıg kırgan-açam
Ada ögbem hamı düşken
Çedi hamnuñ çeeni ham men.

*Aziz babam, aziz Delger!
Şanlı, şöretli dedem.
Atalarımın kamlığı alan,
Yedi kamın küçüğüüm.*

Alızından ham-na uktug
Aldı hamnuñ anıyaa men.
Ada-töögü izin isten
Aldarlıg-la ham-na boor men.

*Soyu eskiden beri kamlığa dayanan
Altı kamın en genciyim.
Atalar izinden giderek
Şöretli kamım ben.*

Möngün çaagay bozaganı
Mögeygeştin, artaalınar.
Aldın çaagay bozaganı
Aldag çokka artaalınar.

*Güzel, gümüş eşikten
Eğilin, geçelim.
Süslü, altın eşikten
Şaşırmadan geçelim.*

Adıg bolup arzayganı,
Börü bolup börzeygenim,
Kuskun bolup huulganım

*Ayı olup, dişlerini gösterenim,
Kurt olup, oynayanım,
Kuzguna dönüşenim].*

Ham-na Delger saldarı-dır.

Kam Delger'in etkisi bunlar.

Adıg kejin düngür kılğan,
Artış sıvın orba kılğan,
Daş-la orba tudup algaş,
Dag-la düngür daalatkan men.

*Ayı derisinden tef yapan,
Ardıç kökünden çomak yapan,
Taş gibi sert çomağı tutarak,
Dağ gibi teften ses çıkartanım ben.*

Kaynak kişi: Şokşuy Sunduyeviç.

(16) Möngün-Tayga İnçaar Çurttap
Çoraan Hamruu Ham Çayaanın,
Baštaan Hamın Algangan Algıjı

*Möngün-Tayga'da Yaşayan Kamın
Kamlık Soyuna, Kamları Yöneten
Kama Alkışı*

Oy-ooy. Oy-ooy. Oy-ooy. Oy-ooy.
Oy-ooy. Oy-ooy. Oy-ooy. Oy-ooy.
Oy-ooy. Oy-ooy. Oy-ooy. Oy-ooy.
Oy-ooy. Oy-ooy. Oy-ooy. Oy-ooy.

Oy-ooy. Oy-ooy. Oy-ooy. Oy-ooy.
Oy-ooy. Oy-ooy. Oy-ooy. Oy-ooy.
Oy-ooy. Oy-ooy. Oy-ooy. Oy-ooy.
Oy-ooy. Oy-ooy. Oy-ooy. Oy-ooy.

Ertenginın, burungunun
Ege hamı, uktug hamı.
Çayaan oruun aytıp bergen,
Çarı monçaan çarpı bergen.

*Öncekinin, evvelkinin
İlk kamı, yüce kamı.
Tanrı yolunu söyleyen,
Geyik çanını yarıveren..*

Erlik-le oruun aytıp bergen
Ege buurul ham-na irem.
Burungunun buurul hamı,
Burğan, haandan çarlıktım aar.

*Şeytan yerini söyleyen
İlk, kır saçlı kam ihtiyar.
Eskinin kır saçlı kamı,
Burkan handan yarlıklım.*

Kar-na bulut tergezinde
Haya körnüp uduy bergen,
Kaygamçıktıg ham-na irem,
Hamı düşken ham-na daayım.

*Çelik tekerlekli arabasında
Arkasını dönüp uyuyan.
Sevimli, cana yakın kam ihtiyar,
Kamlığını aldığım dayım.*

Hüler bulut tergezinde
Hünçe körüp uduy bergen,

*Bronz tekerlekli arabasında
Yüzünü güneşe dönüp uyuyan.*

Oruum baştaan küjür irem,
Orba tuduskan ham-na daayım.

Ak-la sarıg arınçığım,
Ajay-buurul ham-na irem,
Öñnüg torgu bogalaangan
Öle-buurul ham-na daayım.

Sagınmasta saktıp-la keer,
Sarınnalıp çoru-la men.
Bodanmasta bodap-la keep,
Bodantırıp çoru-la men.

Hamı düşken daay irem.
Hayıralıg daay irem.
Açı-duzan körüp çor men.
Avıralın körüp çor men.

*Kılavuzluğumu yapan aziz ihtiyar,
Çomağını aldığım dayım.*

*Ak-sarı yüzlüm,
Kır saçlı kam ihtiyar,
Renkli ipek bağlayan
Kır renkli kam dayım.*

*Düşünülmeyeceği düşündüğüm için
Hüzün bastı beni.
Düşünülmeyeceği düşündüğüm için
Derin düşünce bastı beni.*

*Kamlığını aldığım dayı reisim.
Hayırlı dayı reisim.
Nasihatlerinle yaşıyorum.
Merhametini görüyorum.*

Kaynak kişi: Sambuu Saya Çuvurekoviç.

(17) Burgan Başkınnıñ Alganganı

Burhan Hocanın* Alkışlanması*

Çardam oruum
Çarıp bergen
Açılıg başkınnıñ
Avıralın aldım.

*Mağrur yolumu
Yok eden,
Merhametli hocamın
İhsanını aldım.*

Ulug oruum
Uglap bergen
Ulug başkınnıñ açızında
Aldarlıg çor men, maktaldıg çor
men.

*Ulu yolumu
Gösteren,
Yüce hocamın yardımıyla
Ünlüyüm, övgüye değerim.*

Hambı başkım nomnap bergen

Hambı hocamın esaslarını öğrettiği*

Çardam oruum açızında
Am-daa çaagay çurttap çor men,
Amır ıdık çurttap çor men.

*Mağrur yolumun sayesinde
Bereket içinde yaşıyorum,
Huzur içinde yaşıyorum.*

Burgan başkım nomnap çargan
Nomnalınır açızında
Buktan-daa kortpas çor men,
Azadan-daa kortpas çor men.

*Burhan hocamın esaslarını öğrettiği
Öğretilerin sayesinde
Şeytandan korkmuyorum,
Kötü ruhtan korkmuyorum.*

Açılığ başkımın açızında
Amdıgaa çedir çurttap çor men,
Aldın hün deg,
Aldar-maktaldığ çor men.

*Hayırlı hocamın sayesinde
Hâlâ yaşıyorum ben.
Altın güneş gibi
Ünlü ve övgüye değerim ben.*

Burhan*: semavî bir ilâh.

Hoca*: burada 'dinî bilgisi olan' anlamında

Hambı*: lamanın en büyük ünvanı.

Kaynak kişi: Toju Tejit Lopsanovna.

(18) Ondar Şokar Hamnuñ Aza-
Çetkerge Küş Çetpeyn Bargaş, Ham
Daayı Ham-Oolaktan Süzük Erep
Algangan Algıjı

*Kam Ondar Şokar'ın Kötü
Ruhlara Gücü Yetmeyince Kam
Dayısı Kam-Oolak'tan Yardım
İsteyen Alkışı*

Kara-Çaatı bajınayda seriletkeş,
Kajaalatkan, seriletken daayım siler.
Ham-Oolak daay irem! Örşeeep
körger.

*Kara-Çaatı başında defnedilip,
Çevresini çitleten, üstünü
örttüren dayımsınız.*

Karaktajıp, duzalajıp kelişerem!

*Kam-Oolak dayım! Bağışlayın.
Göz-kulak olup, yardım ediniz
bana!*

Aza-çetker aldırtpayn-dır,
küçüürgep tur.
Amı-tınım alzır çettim, körnüp

*Kötü ruh, şeytan yenilmiyor,
zulüm yapıyor.
Hayatım mağlup düştü, bir bak.*

körger.

Özüm-baarım kada bergen, ölür
çettim.

*Kalbim, bağrım kurudu,
ölüyorum.*

Özen çerniñ çıları deg bolu berdim.

*İnine saklanan yılan gibi
oluverdim.*

Öle-şokar ham-na Börbü men-ne
boor men.

Kır-ala kam Börbü benim..

Ölçeyligden buyan dilep hamnap tur
men.

*Berekettliden ihsan dileyip
kamlıyorum*

Ölüm-çidim tayılzın dep hamnap tur
men.

*Ölüm-yitim geçsin diye
kamlıyorum.*

Örşeeñer dep, bolgaañar dep
hamnap tur men.

Bağışlayın diye kamlıyorum.

Kaynak kişi: Bazır-Taraa Arkadiy Dambayevič.

III. ÇER, SUG EEZİNDEN HAMNAAAN HAMNARNIÑ ALGIŞTARI KAMLIKLARI YER, SU İYELERİNDEN GELEN KAMLARIN ALKIŞLARI

(19) Çer, Sug Eezinden Hamnaan
Hamnıñ Alğı

*Kamlığı Yer, Su İyesinden Gelen
Kamın Alkışı*

Kara sugdan karbañgılap,
Kadırgızın mungannarım.
Balarlarga oraaşkanım,
Baylar munup oynaannarım.

*Kara suda dövüşerek,
Gölge balığına binenlerim.
Yosunlarla sarmanlarım,
Balıklara binip oynayanlarım.*

Hemner, suglar beldirinde
Hey-le düngür ediskenim.
Kara suglar beldirinde
Kagar düngür kañgıratkan.

*Nehir ve pınarların kavşağında
İlhamla teften ses çıkartanlarım.
Kara suların kavşağında
Vurarak teften ses çıkartanlarım.*

Kara hüreñ sıraylumnı,

Kara-kahverengi yüzlülerim,

Kattıranaan karaktımnu,
Çerni, sugnu eeleri,
Çerzi sarıg ugbalarım!

Gülümseyen gözlülerim,
Yerin, suyun iyeleri,
Çürümüş ağaç sarısı ablalarım!

Kaynak kişi: Kök-Ool Viktor Şogjapoviç.

(20) Çer, Sug Hamunun Daglar-
Sınnar Eelerin Alganganı

*Yer, Su Kamının Yüksek Dağların
İyelerini Alkışlaması*

Hiliñ kara taygalarda
Kiñiledip himirengen,
Hiliñ kara kiji baarın
Hirliñ şişte şiştep alğan.

*Kadife kara ormanlarda
Kendi aranızda mırıldanan,
Ölünün kadife bağrını
Kirli şişte şişleyenler.*

Karakterin soolanıp,
Kastıkların kuuranıp,
Bedik tayga bajından beer
Menee manaa çedip kelgen.

*Gözleriniz soğuk rüzgar gibi kesici,
Elmacık kemiklerinizin rengi soluk,
Yüksek ormanın başından buraya,
Bana, buraya ulaşanlar.*

Mendivisti solçup alıl,
Mengivisti sanajılı.
Çedi çüstüg dayanguştım,
Çester, hola бүдүштүүmnü.

*Selamlaşalım,
Benlerimizi yoklayalım.
Yedi eklemli bastonlularım,
Bakır yapıları.*

Çedip kelem, manap tur men.
Çergeleştir turuptaalı.
Öskeer-başkaar çoruy barba,
Ölgen kiji mında kövey!

*Yetişin, bekliyorum.
Bir sıraya geçelim.
Oraya-buraya dağılma,
Ölen kişi çok burada!*

Ökpe, baarlar mında kövey.
Özüñ-baarın çımçadıp al.
Hakta, çaksa torulbayn,
Ham-na ıyaşka honup çıtpayn.

*Akciğer, karaciğer burada çok.
Damarlarımız, ciğerlerinizi tazeleyin.
Rüzgara, yağmura kalmayın,
Kam ağaçta* gecelemeysin.*

Harın dürgen çedip kelem.
Hanrığ bardan sorup algaş,
Katkı höglüg hamnap honaal,
Kara sinnar eeleri.

*Çabuk gelin.
Kanlı bağı yedikten sonra,
Neşeyle geceyi geçirelim,
Kara zirvelerin iyeleri!*

Kam ağacı*: ‘ham ıyaş’, Tuvalarda eskiden beri kam ağacını kutsama âyini var. Özellikle davet edilen kam, kamlayarak ağacı kutsar. Âyin günü insanlar güzel giyinir, lezzetli yemekler yapıp, hem kendileri yerler hem ağaca sunarlar.

Kaynak kişi: Kök-Ool Viktor Şogjapoviç.

(21) Çer, Sug Hamnıñ Hemner
Eelerin Alganganı

*Yer, Su Kamının Irmakların
İyelerini Alkışlaması*

Çinçi, şuru daştıg hemner eeleri!
Çitkennerim dileeliñer, suraalıñar.

*İnci, boncuk taşlı ırmakların iyeleri!
Kaybettiklerimi arayalım, soralım.*

Aldın, möngün daştıg hemner eeleri!

*Altın, gümüş taşlı ırmakların
iyeleri!*

Aarılıgru ajaap köreel, çedip kelem.

Hastayı tedavi edelim, buraya gelin.

Artış, şaanak çıdı dolgan bedik
taygam!

*Ardıç kokusu dolan yüksek dağlık
ormanım!*

Arjaan sugnuñ üner dözü ulug
sınım,
Aji-töldüñ amu-tırın alır deestün,
Artış, şaanak, ağı, kanğı kipsip tur
men.

*Şifalı suyun kaynağı ulu sıradağ,
Çoluk-çocuğın esenliği için*

Ardıç, pelin yakıp, tıttırüyorum.

Kaynak kişi: Kök-Ool Viktor Şogjapoviç.

(22) Çer, Sug Çivezinden
Algangın Hamnıñ Algıñı

*Kamlığı Yer, Su Mahlûkundan Alan
Kamın Alkışı*

Çerniñ çive çerğe çoruur.

*Toprakta yaşamak için yaratılan
toprakta yaşar.*

Sugnuñ çive sugga çoruur.

Adırılбайн турар болза,

Ançığ aksın körgüzeveer.

Hoorulбайн турар болза,
Konçug aksın körgüzeveer.
Ernim-bile düjürbedim.
Edeem-bile çelbivedim.

Eldep eeren çive kılbañar.
E'tten ırap emirliger.
Söökten ırap domurlugar.
Çövün bodap bojuulagar!

Bagın söglep baglaşpayn.
Bajın, barın aartpayn,
Baglaşkanın koşkadıñar,
Doñaşkanın adınğar.

Dozulanmayn, şirilenmeyn
Domurlugar, emirliger.
Dovurakka boravayn,
Uurgayga düjürbeyn bojuulagar.

Suda yaşamak için yaratılan suda yaşar.

*Eğer [hastalığın taşıyıcısı]
yakalanmıyorsa,*

Kötü ağzını gösteriver.

*Eğer [hastalık] yerinden sökülmiyorsa,
Korkutucu ağzını gösteriver.
Dudaklarımla düşürmedim,
Eteğimle savurmadım.*

*Şüpheli işler çevirmeyin.
Etten sıyrılıp uzaklaşın.
Kemikten kopup uzaklaşın.
Akıllıca düşünüp, acele edin!*

*Kötü sözler söyleyip, hakaret etmeyin.
[hastanın] başını, bağrını ağrıtmayın.
Sıkı düşüümü gevşetin,
Ölü düşüümü çözün.*

*Saklanmayın, gizlenmeyin.
Yerinizden sökülüp, kopun.
[hastayı] toprağa vermeyin,
Çukura indirmeyin, acele edin.*

Kaynak kişi: Munzuk Ondar İlginoviç.

IV. AZA UKTUG HAMNARNIÑ ALGIŞTARI SOYU ŞEYTANDAN GELEN KAMLARIN ALKIŞLARI

(23) Aza Hamı Hamnaan Hamnıñ
Azaların Alganganı

*Kamlığı Şeytandan Alan Kamın
Şeytanlarını Alkışlaması*

Azalarım! Çetkerlerim!

Azalarım! Çetkerlerim*!*

Aray-la beer, şala-la beer.
Aştan-çemden çip-le algaş,
Aalınarje cınuptınar.

*Azıcık buraya, birazcık beriye.
Aştan, yemekten yiyince
Yurdunuza dönün.*

Aarıg kiji bodun sadıp,
Astı-barılga tudup olur.
A'ttan-hölden munup algaş,
Aalivışçe çana bergen.

*Hasta, kendini satarak,
Astı* için her şeyini sunuyor.
Atlara, tahta atlara binerek
Yurdumuza dönün.*

Aza*: şeytan, kötü ruh.

Çetker*: şeytan.

Astı*: kamlama için verilen ücret. Burada hasta, iyileşmek için atları dahil her şeyini vermektedir.

Kaynak kişi: Kök-Ool Viktor Şogjapoviç.

(24) Aza Hamının Aza Bolgaş Erlik
Oranın Alganganı

*Soyu Şeytandan Gelen Kamın Şeytan
ve Erlik Ülkesini Alkışlaması*

Aza-la oran amır oran.
Aştavas sen, suksavas sen.
Aıın-çemiñ ında belen,
A'dıñ-hölün baza-la bar.

*Rahat bir ülke, şeytanların ülkesi.
Acıkmazsın, susamazsın.
Aşın, yemin burada bol,
Her cins at bulunur.*

Erlik oran eki-le oran.
Endeves sen, türeves sen.
İjer-çiiriñ ında belen,
İdik-heviñ baza-la bar.

*Güzel bir ülke, Erlik'in ülkesi.
Yoksulluk çekmezsin, yok olmazsın.
İçeceğin, yiyeceğin bol,
Her tarz kıyafet bulunur.*

Kaynak kişi: Kök-Ool Viktor Şogjapoviç.

(25) Aza Hamının Astı-Barılğanı
Hoomayzınup Alganganı

*Soyu Şeytandan Gelen Kamın Kamlama
İçin Verilen Ücreti Az Bulduğunu*
Alkışta Dile Getirmesi*

Hörüm eves, şırı ındıg.
Körgey siler. Dıñaay siler.

*Tahmin değil, gerçek bunlar.
Göreceksiniz, duyacaksınız.*

Hööküy küjür çoruy barza,
Hölzep-düürep kalır siler.

*Bu zavallı giderse,
Telaşa kapılacaksınız.*

Avıyaastaan dives siler.
Aza-çektin aksı indıg.
Megeleveen dives siler.
Bilgenimni söglep or men.

*Sözlerimi riyakârlık saymayın.
Şeytanların ağzından aktarıyorum.
Dediklerimi yalan saymayın.
Bildiklerimi söylüyorum.*

* Bu örnekte kam, hastanın yakınları tarafından verilen kamlama ücretini az bulmakta ve bunu kendine has bir şekilde dile getirerek payını yükseltmeye çalışmaktadır.

Kaynak kişi: Kök-Ool Viktor Şogjapoviç.

(26) Aza Hamrun Aarig Kijinin
Sünezinin Kıygırıp Alganganı

*Soyu Şeytandan Gelen Kamın Alkış
Söyleyerek Hastanın Ruhunu
Çağırması*

Ak öön eenzirey berdi. Bodap körem.
Aji-tölün ösküssürey berdi. Keergep
körem.
Azıraan malın arga-kaskak sanay
berdi.
Adıg, börü doyu bolur çede berdi.
Kuray! Kuray!

*Ak çadırın ıssızlaştı. İyi düşün.
Çoluk-çocuğun öksüz kaldı. Merhamet
et.*

*Beslediğin malın çalılığa dağıldı.
Ayı, kurtlara yem oldu.
Kuray! Kuray!**

Çağlig e'din despi, tavak dola berdi.
Sarıg şayın hoo, dombu dola berdi.
Çaldıg a'dın baglaajında bajın savap,
Çarup kelirin çovagzınıp manap
turu.

*Tepsi, tabak yağlı et dolu.
Çaydanlıklar sarı çay dolu.
Yeleli atın direkte bağlı, başını sallar
Dönüşünü beklemekten yoruldu.*

Çırık-çaagay orarunçe, hünnüg
çurtçe

Aydınlık yurduna, güneşlik ocağma

Çarup kelgeş, çırgap körem, çurttap körem.

Çajın çargan çangıs ejin hiley berdi.
Çaaskaanzıraan. Bagay olur. Hiley berdi.
Kuray! Kuray!

Azar deernin delgem şöleen adaan orta,
Ayrın, hünnün hayaalangan cırın orta
Ajıl-ijin maga handır kılbas sen be?
Aalındıva degiyt doraan çarup kelem.
Kuray! Kuray!

*Dön, mutlu hayatını sürdür.
Saçlarını ayırdığın* yalnız eşin acılar içinde.*

*Yalnız. Mutsuz. Acı çekiyor.
Kuray! Kuray!*

Azar göğünün huzurlu ve geniş altında,

*Aym, güneşin parlayan ışıkları altında
İşini-gücünü keyifle yapmaz mısın?*

*Obana çarçabuk geliver, lütfen.
Kuray! Kuray!*

*Tuvalarda genç kız evlendiğinde eşi, saçlarını ikiye ayırıp örer. İki örgülü saç, evli kadının belirtisi.
Kuray*: çağrı, bağışlama isteyen rica, samimi bir dua.

Kaynak kişi: Kök-Ool Viktor Şogjapoviç.

V. ALBIS UKTUG HAMNARNIÑ ALGIŞTARI SOYU ALBISTAN* GELEN KAMLARIN ALKIŞLARI

(27) Albis Uktug Hamrun Albıstarın
Alganganı

*Soyu Albıstan Gelen Kamların
Albıslarını Alkışlaması*

Kızıl hünde kıybınnaşkan,
Kıpsınçdır kattırışkan,
Kıyañnadır çañnaşkılaan,
Kıybın çajın suybaşkannar.

*Tan vaktinde kıpırdayan,
Kahkahalarla gülüşen,
İşveli, cilveli oynayan,
Nadir saçlarını okşayanlar.*

Kızıl elder herimnengen,

Kızıl yardan duvar yapan,

Kızıl turug hüreelengen,
Kızıl çester çaaktıglar.
Sarig hünde şaarañnaşkan.

*Kızıl kayadan kale yapan,
Kızıl bakır yanaklılar.
Gün batımında rengârenk parlayanlar.*

Sarig elder kajaalangan,
Say-la çajın suyangılaan,
Çalım-haya turlaglangan,
Sarig hola dırgaktıglar.

*Sarı yardan kale yapan,
Kız saçını okşayan,
Sarp kayayı durak yapan
Sarı bakır tırnaklılar.*

Albıs*: kötü ruh. Tuva mitolojisinde albıs, ırmaklara yakın kızıl yar ve sarı kayalı bölgelerde yaşar.

Kaynak kişi: Kök-Ool Viktor Şogjapoviç.

(28) Albıs Hamunun Diirennerin
Alganganı

*Soyu Albıstan Gelen Kamın
Diirenlerini* Alkışlaması*

Çerniñ eezi çedi sarig,
Çergeleşken diirennerim.
Ektiñerden dayangaştıñ,
Emiñlerden eep alıyn.
Edeñlerden tutungaştıñ,
Ergeledip oşkap alıyn.

*Toprağın sahipleri yedi sarı,
Sırayla yürüyen kötü ruhlarım.
Omuzlarınıza dayanınca,
Memelerinizden emeyim.
Eteklerinizden tutunarak
Sevip okşayayım.*

Saynıñ, kumnıñ eeleri.
Sarig hola dırgaktıglar!
Kumnıñ, saynıñ eeleri,
Kuduk çañnaar diirennerim!
Kızıl çestig çaaktıglar,
Kıpsınçig-la kılınmañar.

*Çayın, kumun iyeleri.
Sarı bakır tırnaklılar!
Çayın, kumun iyeleri
Alçak huylu ruhlarım!
Kızıl bakır yanaklılar,
Kahkahayla gülmeyin.*

Arnıñayda kara meñnig,
Aksıñayda azıg dıştıg,
Ertken-düşken edeen tırtkan,

*Yüzünüzde kara benli,
Ağzımızda azı dışlı,
Geçenlerin eteğinden çeken*

Erzek sarıg diirençnerim!
Aydın düne algırganum,
Azargançığ aza ünnüüm.

*Dişi, sarı ruhlarım!
Aydınlık gecede haykırırım,
Şeytanî seslilerim.*

Albıs, şulbus ada-iyem.
Aray-la, şala-la beer.
Amır-mendi ayırtıjılı,
Arjaan sugdan ijeeliñer.
Sagış handır çugaalajıl,
Sarig taakpı tırtıjaalı.

Albıs, şulbus anam, babam.
Azıcık buraya, birazcık beriye.
Selamlaşalım,
Şıfalı sudan içelim.
Gönlümüzce konuşalım,
Sarı tütün içelim.*

Diirenç*: kötü ruh.

Şulbus*: iblis; alında tek gözü olan kötü yaratık.

Kaynak kişi: Kök-Ool Viktor Şogjapoviç.

(29) Albıs Hamnıñ Bodun Alganganı

*Soyu Albıstan Gelen Kamın
Kendisini Alkışlaması*

Alışkanım, berişkenim
Albıs, diirenç kulugur men.
Aksım hannıg kulugur men.
Aray ıñay oluruñar.

*Alıştığım, veriştığım
Albıs, diirenç*, hilekârım ben.
Ağzı kanlı yaramazım ben.
Biraz uzağa oturunuz.*

Hoygaşkanım, birişkenim
Horum, haya eezi çüve.
Hoyunardan ölüргеştin,
Homdu-şiree salıptıñar.

*Koyun koyuna girip birleştığım
Taşım, kayanın iyesidir.
Koyununuzdan keserek
Etinden masaya koyunuz.*

Haldap kelgen aarig küjür.
Hoorlu-la beer, çaştay-la beer.
Kattışkarum, birişkenim
Kara turug eezi çüve.

*Bulaşıcı hastalık
Dağıl, ayrıl buradan.
Katıştığım, birleştığım
Kara kaya iyesidir.*

Kadar çağlıg semis e'tten
Kara paşka dülüptüner.
Haldap kelgen haylıg aarıg
Haylı-la beer, esti-le beer.

Yağlı, semiz etten seçip
Kara kazanda pışırın.
Davetsiz gelen belalı hastalık
Eriyiversin, eziliversin.

Düiren*: kötü ruh.

Kaynak kişi: Kök-Ool Viktor Şogjapoviç.

VI. HAMNIÑ HAMNAP ÜNERİ KAMIN KAMLAMAYA BAŞLAMASI

(30) Mooldun Sengil Sumuzundan
Kelgen Araptan Dep Er Hamnuñ
Hamnaarın Algangarı

Moğolistan'ın Sengil Köyünden
Gelen Araptan İsimli Kamın
Kamlamay Alkışlaması*

Alaas. Alaas. Ooy. Ooy. Ooy. Ooy.
Aza çayaan sagızınnar!
Ayım, hünüm çaazında
A'ttandımay, tonandımay.

*Alaas. Alaas. Ooy. Ooy. Ooy. Ooy.
Ooy.
Şeytan yaradılışlı tılsımlar!
Aym, güneşin yenisinde
Atlandım, giyindim.*

Ektim, moynum evir baskan
Egin mançaam eeleri!
Orba tutkan optuglarım!
Düngür tutkan tümen hamım!

*Omzuma, boynuma ağırlık veren
Omuz mançağımın* iyeleri!
Kam çomağını tutan ecdadım!
Kam tefini tutan tümen kamım!*

Çarın, bajın şılagzıdır
Çaya baskan eeren mançaam!
Çarın mançaam eeleri!
Çayaan döstüg çüvelerim!

*Enseme, başıma ağırlık çöktüren
Sallanan ongon mançağım!
Ense mançağımın iyeleri!
Yetenekli yaratıklarım!*

Kara-Höldün kaygaldarı,

Aldın-Höldün çekterleri!
Barın alday çurttuğlarım,

*Kara Göl'ün gözü pekleri,
Altın Göl'ün birbirini yiyen
kamları!
Batı Altay yurtlularım,*

Baar düngür tutkannarım!

Kara tef tutanlarım!

Egli şilgim tudup aldım.
Eeren alam kedip aldım.

*Kızıl-sarı atımı yakaladım.
Ala elbisemi giydim.*

Aza oruun argıy hamnaal.

*Şeytan yolunda giderek
kamlayalım.*

Erlik oruun ergiy hamnaal.

*Erlik yolunda dolaşarak
kamlayalım.*

Senğil*: Moğolistan'da Tuvaların yaşadığı bir bölge.

Mançak*: şaman elbisesinde şarkan bez parçaları.

Kaynak kişi: Sambuu Saya Çuvurekoviç.

(31) Börüden Hamnaan İrgit Kalzan
Hamnuñ Alganıp Üneri

*Soyu Kurda Dayanan İrgit Kalzan İsimli
Kamın Alkış Söylemeye Başlaması*

Aktar aynuñ egezinde
Artış, kanğı sanım saldım.
A'ttandım iyin, hevendim iyin.

*Beyaz bir gecenin başlangıcında
Ardıç ve pelinden tütsü yaktım.
İyice bindim atıma, güzelce giyindim.*

Erik çerden eey kakkan
Ezer, çügen eeleri!
Estediñer, hadıdınar.

*Kıyı yerden dönerek vuran
Eyer, dizgin iyeleri!
Estiniz, savruldunuz.*

Kadıg çerden kıya kakkan
Kızıl sıptıg kımçım eezi!
Kıyıskalıp örşeñerem!

*Katı yerden keserek vuran
Kızıl saplı kamçımın iyesi!
Merhamet ediniz!*

Kaynak kişi: İrgit Seren-Ool Çeçey-Ooloviç.

(32) Küjüget Seren Hamnuñ Hamnap
Ünerin Alganganı

*Küjüget Seren İsimli Kamın Kamlamanın
Söylediği Alkış*

Şiree daşka sanım salgaş,

Yassı taştta tütsü yaktım,

Şiruk hevım hevendım am.
Düngürlüğün düvü mındıg
Düpke teyleer salım mındıg.

Güzel elbisemi giyindim.
Tef tutanın akıbeti böyle
Eskiye dua geleneği böyle.

Orbalıgnın oruu mındıg,
Oranga teyleer salım mındıg.
Amır çoruur arga dilep.
Mendi çoruur belek dilep.

Çomak tutanın yolu böyle,
Evrene dua edenin kaderi böyle.
Huzur olması için yol arıyorum
Esen olmak için hediye arıyorum.

Kaynak kişi: Balgan Kujuget Lençayeviç.

VII. HAMNİŇ ÇAYAAN DÖSTÜŦN ALGANGAN ALGIŞTARI KAMLIK YETENEĞİ ÜZERİNE ALKIŞLAR

(33) Monguş Daa Dep Er Hamnıñ
Bodunun Küçülüün Alganganı

*Monguş Daa İsimli Erkek Kamın Kendi
Gücünü Alkışlaması*

Kök dagnı köjee tırtkan,
Ala dagnı aymak tırtkan,
Hovujuktu kodan kılğan,
Kojagarnı haraal kılğan.

*Gök dağ balbal yapan,
Ala dağı ulus yapan,
Bozkırı çiftlik yapan,
Zirveyi nişangâh yapan.*

Çiñge dagnı çire hamnaan,
Çiñge hemni kadır hamnaan,
Çıjıradı çañçavadım,
Çıkkıladı ettevedim!

*İnce dağı yarararak kamlayan,
İnce suyu kurutarak kamlayan,
Cızırdayana* sövmedim,
Çatırdayanı* dövmedim.*

Hee hevım kedip aldım,
Heyler a'dım munup aldım!
Düngürlügge tüveşpeñer,
Orbalıgga oraaşpañar!

*Süslü giysimi giyindim,
İlham dolu atımı bindim.
Tef tutanla yarışmayın,
Çomak tutana karışmayın.*

Çedi kудay şavızı men,
Çedi hamnıñ çeeni men!

Yedi kудay öğrencisiyim
Yedi kamın yeğeniyim!*

Aldı kудay şavızı men,
Aldı hamnı anıyaa men!

*Altı kудay öğrencisiyim,
Altı kamin küçüğüüm.*

Köksü hannug kök-le öörüm,
Höy-le malga haldavañar!
Aksı hannug arı börü,
Arbın malga haldavañar!

*Göğsü kanlı dostlarım,
Fazla mala saldırmayın!
Ağzı kanlı arı kurt,
Fazla mala saldırmayın!*

Cızırdayan*: gök gürlemesi.

Çatırdayan*: yıldırım.

Kудay*: (mit.) gök soylu kamların yaşadığına inanılan gök.

Kaynak kişi: Kuular Kendençik Kembeloviç.

(34) Hamnı Çüge-Daa Aldırbazın
Algangarı

*Kamin, Kimseye Yakalanmayacağını
Alkışlaması*

Şenektigge
Şeldirbes men.
Mıyıtıgga
Bastırbas men.

*Dirsekiye
Çeldirmem.
Boynuzluya
Bastırmam.*

Çergeleşken
Çedi börüm.
Adalaşkan
Aldı börüm.

*Sıraya dizilen
Yedi kurdum.
Sırayla beni koruyan
Altı kurdum*.*

Kurt*: kurt, şaman mitolojisinde önemli rol oynar. Tuva inancına göre güçlü bir şaman öldükten sonra bir kurda dönüşür ve eski otakları ziyaret eder.

Yedi kurt, altı kurt * derken şaman yedi ve altı kuşak atalarını veya torunlarını kastediyor.

Kaynak kişi: Kuular Kendençik Sembiloviç.

(35) Küçü Küştüün Hamnuñ Alganı

Kamın, Güçlü Olduğunu Alkışlaması

Ala mançak astıp algan, çuktep algan,
Aksım hanrıg, arıum kara kulugur men.
Albıs, şulbus, diiren, buktar, kuskun,
saaskan,
Aza, çetker, erlik-daa bol, arlı berger!

Ala mançak asmış, yüklenmişim.
Ağzım kanlı, yüzüm kara hilekârım ben.
Albıs*, şulbus*, diiren*, buklar*, kuzgun
saksağan,
Aza*, çetker*, erlik*! Defolun!*

Mançak*: şaman elbisesinde şarkan bez parçaları.

Albıs: kötü ruh; bozkır, kum, nehirlerde yaşayan kız.

Şulbus: iblis; alnında tek gözü olan kötü yaratık.

Diiren: kötü ruh.

Buk: kötü ruh.

Aza: şeytan.

Çetker: iblis.

Erlik: iblis.

Kaynak kişi: Kök-Ool Viktor Şogjapoviç.

**VIII. ÇİŞKEN HAMNARNIÑ ALGIŞTARI
BİRBİRİNİ YİYEN KAMLARIN ALKIŞLARI**

(36) Malın Oorladıpkan Hamnuñ Kargış
Algıjı

Malını Çaldıran Kamın Kargışı

Algaş bardı, kulugurnu. Halak-halak.
Azaların aldın şalba aña kirzin.
Azıraan malı kırılı berzin. Halak-halak.
Artkan malı arga-ezim argur bolzun.

*Alıp gitti, şerefsiz. Helak, helak!
Şeytanların altın urganı ona girsin.
Güttüğü malı kırılın. Helak, helak!
Kalan malı orman-taygaya dağılsın.*

Adıg, börü doyu bolzun, halak-halak.
Aji-tölü ölür bolzun, halak-halak.
Aş-la kuskun doyu bolzun, halak-halak.
Ak-la söögü kurgaar bolzun, halak-halak.

*Ayı, kurt doysun. Helak, helak!
Çoluk-çocuğu helak olsun, yazıklar olsun!
Aç kuzgunlar toyu olsun, Helak, helak!
Ak kemiği kurusun, Helak, helak!*

Urug-darı ölür bolzun, kulugurnuñ.

Çoluk-çocuğu helak olsun, şerefsizin!

Uya-çaglaa bustur bolzun, kulugurnu.
Aji-tölü kırılıp kalzın, kulugurnu.
Aalı-çurtu een-na kılzın, kulugurnu.

Evi-barkı yıkılsın, şerefsizin.
Çoluğu-çocuğu yok olsun, şerefsizi
Obası-köyü, şerefsizin.

Karak-kulaa sogur bolzun, kulugurnu.
Hanı-damırı kadar bolzun, kulugurnu.
Erlik çerge türeg körzün, kulugurnu.
İzig tama düjüp ölzün, kulugurnu.

Gözleri- kulakları kör-sağır olsun,
şerefsizin.
Kanı-damarı kurusun, şerefsizin.
Erlik yerinde sefalet görsün, şerefsi.
Sıcak cehenneme düşüp ölsün, şerefsi.

Kaynak kişi: Kök-Ool Viktor Şogjapoviç.

(37) Çimekey Dep Er Hamnıñ Çiji Bergende
Alğanır Algıjı

Çimekey İsimli Erkek Kamın Düşmü,
Şamanla Birbirini Yeme Sırasında
Söylediği Alkış

Çerden, sugdan uktalgannar!
Çeek çeçen çayaaçılar!
Kara deerniñ hayırazı,
Karjı-doşkun sagızınнар!

Yerden, sudan yaratılanlar!
Korkmaz, şaşmaz, ateş taşıyanlar!
Kara göğün ihsanları,
Gaddar, azgın tılsımlar!

Karañgıda çoruktuglar,
Kara-şokar düngürlüglер!
Dünegide çoruktuglar,
Düktüg orba dayangannar!

Karanlıkta gezenler,
Kara-ala tef tutanlar!
Geceleyin gezenler,
Tüylü çomak taşıyanlar!

Çeekterim, çeçennerim!
Şejektigge şeldirbeeli.
Çemeligge çettirbeeli.
Şenektigge attırbaalı.

Korkmazlarım, şaşmazlarım!
Okulara deldirmeyelim.
Sitemlilere yakalanmayalım.
Dirsekliye vurulmayalım.

Öştüglерden öjeen negeel.
Hıktıglарdan hın negeel.
Sırıg oktu kezeniil,

Öcü olanlar öcünü almalı.
Kin besleyenler hıncını çıkartmalı.
Sırıg Ok'u* nişan alalım,

Sırı çılan kımçılarul.

Sırı Çılan'ı kamçılalım.*

Taygavıstıñ eelerin saktıl.
Dalay sugnuñ eezin saktıl.
Kejig sugga kedeeliñer.
Kezim arkta manaalıñar.

*Taygamızın iyelerini analım.
Irmak suyunun iyesini analım.
Geçit suya gidelim.
Geçitte bekleyelim.*

Aşka-çemge holuttunup,
Aksı-köksünge kireeliñer.
Oruk çerge manaalıñar,
Oñgar çerge kedeeliñer!

*Aşa-yeme karışıp,
Ağız-bağıra girelim.
Yolda bekleyelim.
Delik yere girelim.*

Hıktıglarını saktırınga,
Kılıım haynır, öjeem haynır.
Öştüglerni saktırınga,
Ökpe-çüreem haynır kelir.

*Öctüm olanları hatırladığımda
Öfkem kaynar, öcüm kaynar.
Öcüm olanları hatırladığımda
Ciğerim-kalbim kaynar.*

Halap haynuñ kazırgızı,
Kara holum karjıları!
Aldın hölüm çekteri!
Artı-ıştivis ajılıñar.

*Felâketin, belânın kasırgası,
Kara kolumun elebaşları!
Altın gölümün korkmazları!
Arkadan, önden yaklaşın.*

Çetkerlig-le çek hamnar
Çedip keerin kaçap bilir.
Dotkarlıg-la doşkun hamnar

*İblis ile kötü kamların
Geleceğini nasıl bileceğiz.
Engel olan azgın kamların
Yolumuzu kesmeyeceğini nereden
bileceğiz.*

Dozup keerin kaçap bilir.

Sırg Ok*: dikilmiş ok; burada 'Sırg Ok ruhu' kastedilmektedir.
Sırı Çılan*: ok yılanı; burada 'Sırı Çılan ruhu' kastedilmektedir.

Kaynak kişi: Sambuu Saya Çuvurekoviç.

IX. HAMNIN SERİİRİN ALGANGANI KAMLAMANIN SONUNDA SÖYLENEN ALKIŞLAR

(38) Çıranday Hamnın Seriirin Alganrı

Çıranday Kamın Kamlamanın Söylelediği Alkış

Torgu tondan çarlulıñar.

İpek elbiseyi çıkartalım.

Dolday tonu kedeeliñer.

Post elbiseyi giyelim.

Çaraş tondan çarlulıñar.

Güzel elbiseyi çıkartalım.

Çargaş tondu kedeeliñer.

Tüyü dökülmüş elbiseyi giyelim.*

*Kam, kamlamayı bitirdikten sonra, kamlama için giydiği özel elbiseyi çıkartıp, günlük elbisesini giyer.

Kaynak kişi: Kuular Sengil Davındayoviç.

(39) Hamnın Seriirin Alganrı

Kamın Kamlama Sonunda Söylelediği Alkış

Çoruy hamnap çoruulıñar.

Kamlayarak yürüyelim.

Çook arttap ajaalıñar.

Yakın geçide doğru yürüyelim.

Çana hamnap çoruulıñar.

Dönerek kamlayalım.

Çavıs arttap ajaalıñar.

Kısa geçide doğru gidelim.

Köktüg dañı adıp keldi.

Gök tan atıverdi.

Hökpeş hööküy ede berdi.

Serçe ses çıkarmaya başladı.

Taragılap çanaalıñar.

Dağılarak dönelim.

Tamçıktanıp sergeeliñer.

Huzur içinde yaşayalım.

Kaynak kişi: Kuular Dorju Sengiloviç.

(40) Seriir Çoogunda Hamnın Alganrı Algıjı

Kamın Kamlama Sonunda Söylelediği Alkış

Adar dañı adıp keldi,

Atacak tan attı,

Aalivısçe çanaalıñar.
Ak-la kara kuskunnarım!
Am-na bolzun, çedip keliñer.

Obamuza dönelim.
Ak ile kara kuzgunlarım*,
Yeter artık, dönünüz.

Ay-daa, şolban aja berdi,
Aalivısçe çanaalıñar.
Aştan-çemden iñip algaş,
Am-na taptıg uduulñar.

Ay ve Çolpan kayboldular,
Köyümüze dönelim.
Aştan yemekten yiyip,
Güzelce uyuyalım.

ak kuzgun*: iyilik ve esenlik kuşudur.

kara kuzgun*: bilgi ve ihbar kuşudur.

Kaynak kişi: Kök-Ool Viktor Şogjapoviç.

X. DEERGE ÇÜDÜP ALGANGAN ALGIŞTAR GÖĞE (ÜST DÜNYAYA) İNANMAYLA İLGİLİ ALKIŞLAR

(41) Ondar Aldın-Hereldiñ Deerlerden
Aarig Ekirtirin Dilep Alganganı

Ondar Aldın-Herel İsimli Kamın Üst
Dünyadan Hastanın İyileşmesini İstediği
Alkışı

Çugaa-soottuñ aayı ındıg!
Çugaalajıp, taakpıajıp,
Borta kelgen ujur hereen
Bolçur-çoгуur evin körger.

Yârenliğin usulü şu:
Konuşmak, tütün içmek.
Buraya gelme sebebiniz
Olacağı, en uygunu bulmak.

Ak-la çemniñ deejizin
Amzadıñar, çemnendiñer.
Ak-la bulut arjıldangaş
Arlı beerin bodavañar.

Sütün, aşın en iyisini
Tattınız, yediniz.
Ak bulutla örtünerek
Çözüm bulunuz.

Aarıgñıñ dülgeezinin
Adırñar, taylatçñar!
Höy-le çemniñ deejizin
Hölçök eki çettirdiñer.

Hastanın kötü ruhunu
Ayırın, hayırlı sona erdirin.
Çok yemeğin en iyisini
Sayısızca yediniz.

Kök-le deerge haraaldandır

Mavi göge yönelip

Közöldür-le ıravañar!
Karakatıp bolgaajıñar,
Hayırañar körgüzünër.

Gözden uzaklaşmayın.
Bakın, dikkat edin,
Merhamet edin.

Hörek, çürek dıkpıjatkan
Kögeezinnig aarıñıñ
Şiriin-doşkun halavından
Çiigeş kıldır çidirjıner.

Göğsü, yüreği sıkıştıran
Güvercinli kötü hastalığı
Şiddetli, kötü zorluğu
Hafifletin, yok edin.

Argazı çül? Sümezi çül?
Aytıp berger, söglep berger.
Kayda dep çe? Kandığ dep çe?
Kayızınñ talazında?

Usulü ne? Yardımı ne?
Söyleyin, anlatın.
Nerede? Nasıl?
Ne tarafta?

Çüden dep çe? Çülüğ dep çe?
Çüzü bolgan? Kaңçangan çe?
Aarıg-halap, baçıt hayın
Arıdınar. Öřseep körger.

Nedendir? Nelidir?
Neyi var? Ne yapmalı?
Hastalık, zorluk, günah, belâyı
Temizleyin. Merhamet edin.

Kaynak kişi: Ondar Aldan-Herel Orbakanoviç.

(42) Ayga, Hünge Çalbaraanın Alanganı Aya, Güneşe Dua Edenin Alkışı

Ayın, hünñün çaazında,
Hünüvüstün egezinde,
Dalay bolgan çajım çajıp,
Tañdı bolgan sañım saldım.

Ayın, güneşin yenisinde,
Günümüzün başında,
Deniz gibi saçat' mı saçıp,
Yüksek dağ gibi tütümü yaktım.

Üye bolgan ulug dörgün eeleri,
Haya bolgan kadir dörgün eeleri!
Orbalıñnıñ ülüü çanğıs,
Oktargaynıñ oruu çanğıs.

Büyük derenin iyeleri,
Kayalık yerden çıkan suyun iyeleri!
Çomak tutanın yolu tek,
Kâinatın yolu tek.

Düngürlügnün düvü çanğıs,

Tef tutanın dibi tek,

Tümen sıldıs oruu çağıs.
Çüg le mançaan çüktendirgen,
Çüg le töögüm arıglaanum!

Tümen yıldızın yolu tek.
Bir tutam mançak takıyorum,
Geçmişime değer veriyorum.

Kaynak kişi: Salçak Şokşuy Sunduyeviç.

(43) Hamnı Dolu, Çaaşkın Çayladırın
Alganganı

*Kamın Dolu ve Yağmuru Dindirmek İçin
Söylediği Duası*

Dolu, şuurgan çorup orda,
Doza kaaptar otçu hamı!
Çaaşkın, bulut kelir deende
Çaya kaaptar çatçı hamı!

*Dolu, boran olacakken
Engelleyecek otçu kam*!
Yağmur, bulut gelecekken
Dağıtacak çatçı kam*!*

Damdıladıp badırbañar.
Daş-la dolu düjürbeğer.
Kızaa toglap buzavañar,
Kızarıyandır şırbanmañar.

*Damlatıp akıtmayın.
Taş gibi dolu indirmeyin.
Dar yere döküp dağıtmayın.
Yıldırıma özenmeyin.*

Otçu kam*: sihirli bir güce sahip otun yardımıyla yağmur, fırtına, doğal
âfet başlatabilecek kam.

Çatçı kam*: yardımıyla yağmur yağdırıldığına inanılan 'çat' isminde
bir taş a sahip kam.

Kaynak kişi: Salçak Şokşuy Sunduyeviç.

XI. ÇERGE ÇÜDÜP ALGANGAN ALGIŞTAR YERYÜZÜNE İNANMAYLA İLGİLİ ALKIŞLAR

(44) Hamnı Han-Deer Taygazına
Çalbarıp Alganganı

*Kamın, Han-Gökyüzü Dağına Dua Edip
Alkışlaması*

Sanım salıp çalbardım.
Çajım çajıp söğürdüm.
Agım, kögüm bağladım,

*Tütsü tüttürüp dua ettim.
Saçı'mı saçıp yalvardım.
Beyaz, mavi bezlerimi bağladım,*

Açılığ Han-Deerim!

Bereketli Han-Gökyüzü dağım!

Beerini

Vereceklerini

Beletke.

Hazırla.

Alırımını

Alacaklarını

Aayla, bay Han-Deerim!

Düzenle, zengin Han-Gökyüzü!

Dalaşkanga

Acele edenin

Tavarışpa.

Yoluna çıkma.

Bılaaşkanga

Kavga çıkartma

Murnatpa, bay Han-Deerim!

Galip getirme, zengin Han-Gökyüzü.

Pagın aldinga çajırba.

Avurduna saklama.

Buduun aldinga buzutpa.

Dallarının altında çürütme.

Çernin ortuzunga örşeep körger.

Yeryüzüne başışla.

Iyaştın çarajinga örşeep körger.

Ağaçların güzeline başışla.

Mun kara ıyaştıg,

Bin kara ağaçlı,

Çüs çürektig,

Yüz yürekli,

Tos konguldug

Dokuz kovuklu

Buurul kara tañdım!

Kır renkli kara yüksek dağım!

Saglagar kuduruktugdan,

Gür tüylü kuyrukludan,

Halagar sırgalıgdan

Titrek küpeliden

Hayırla, tañdım!

Esirge, dağ başım!

Örşee, tañdım!

Bağışla, yüksek dağım!

Çoraan botka

Yürüyen bedene

Çovag çok kıldır örşee, tañdım.

Yormadan bağışla, yüksek dağım.

Mungan a'tka

Binek ata

Soodug çok kıldır, örşee, tañdım!

Dinlendirmeden bağışla, yüksek dağım!

Kaynak kişi: Bayır Aleksey Şirinmeyerçiç.

(45) Hertek Lamajık Hamunı Tanđı-Sın
Eelerin Alganganı

*Hertek Lamajık Kamın Yüksek Sıraduğ
İyelerine Alkış*

Çalamalıg kızıl arttıp
Arta bazıp üneeliner.
Modaganuğ bedii artap
Bolgaaradıp ajaalınar.

Çalamalı eşikten
Geçip çıkalım.
Yüksek modaganı* geçip
Yavaşça aşalım.*

Irak çerje
Idıp oraal.

*Irak yere
Gönderip yoralım.*

Tayga-tanđı eeleri
Dariygiler, dangınalar!
Darıy-dürgen duzalanar,
Taalıñ doldur hayırlanar.

*Tayga, dağ iyeleri
Tanrıçalar, dağ krallarının kızları!
Çabuk yardım edin,
Heybeyi doldurun, merhamet edin.*

Havırlınar.
Karaktanar.

*Sürüyle getirin.
Bakın.*

Hüren torgu hürümelig
Tanđı-tayga eeleri!
Kara torgu kandaazalıg
Hayıralıg dangınalar!

*Kahverengi ipek elbiseli
Dağ, tayga iyeleri!
Siyah ipek elbiseli
Merhametli prensesler!*

Avıranar.
Azıranar.

*Acıyın.
Besleyin.*

Çalama*: ağaca bağlanan bez. Burada keçe evin içinde aile fertlerini koruyan ruh.

Modagan*: keçe evin kapısının beş delikli üst kısmı, bu deliklere beş tane sırk saplanır.

Kaynak kişi: Salçak Lündüp Şirindeyeviç.

(46) Küjüget Seren Hamnıñ Tañdıların
Algıp Alganganı

Akı-dunıma çonuvustıñ
Aas-kejiı bodaraar boop,
Ajıl-iji бүдүңгүр boop
Aldın Tañdı örşeer bolzun.

Artış, şaanak бүргеп şıpkan
Avıraldıg Tañdılarım.
Mengi harlar бүргеп şıpkan
Bedik ala taygalarım.

Açılıg boop çayaattingan
Aldın baştıg taygalarım.
Buyanrıg boop çayaattingan
Buurul baştıg Tañdılarım.

Kara tuman köjegelig
Kaas-çaraş taygalarım.
Ak-la tuman köjegelig
Aldın heelig Tañdılarım.

*Küjüget Seren İsimli Kamın Yüksek
Dağları Ululayarak Alkışlaması*

*Kardeşlerimizin, ulusumuzun
Mutluluğu çoğalıp,
İşi çabucak gerçekteşip
Altın dağ bağışlar olsun.*

*Ardıç, Sibir ardıcı kaplayan
Merhametli dağlarım.
Bengü karlar kaplayan
Yüksek ala taygalarım.*

*Faydalı olarak yaratılan
Altın başlı taygalarım.
Merhametli olarak yaratılan
Kır başlı dağlarım.*

*Kara duman başörtülü
Güzel taygalarım.
Beyaz duman başörtülü
Altın nurlu dağlarım.*

Kaynak kişi: Balgan Küjüget Lençayeviç.

XII. KARAŃGI ÖRTEMÇEYGE ÇÜDÜP ALGANGAN ALGIŞTAR YERALTINA İNANMAYLA İLGİLİ ALKIŞLAR

(47) DoŃgak Kaygal Hamnıñ Albıs Irızın
Irlap Alganganı

Sınnar bajı çaap kelgen,
Sımurajır şöleen-ne çok.
Dağlar bajı çaap kelgen,

*DoŃgak Kaygal İsimli Kamın Albısı
Şarkısını Söylemesi*

*Sıradağın başına yağmur yağıyor,
Fısıldaşmaya vakit yok.
Dağların başına yağmur yağıyor,*

Taakpılajır şöleen-ne çok.

Tütün içmeye vakit yok.

Kaynak kişi: Monguş Bora-Hoo Keldegeyoviç.

(48) Hamnuñ Azarlar-Bile Çugaalajip
Algangaŕu

Kamın Kötü Ruhlarla Konuşması

Azalarım! Sürtüglerim!
Aksı-boskum kada berdi.
Holım, budum turup keldi.
Hondur-dündür hamnap keldim.

Şeytanlarım! Gaddarlarım!
Ağzım, boğazım kurudu.
Elim, ayağım uyuştı.
Gece-gündüz kamladım.

Dileenimni albayn körger.
Dileenimni berip körger.
Aji-tölü baldır-beejek.
Nazi-harı çalı-dır on.

İstediğimi almayın.
İstediğimi verin.
Çoluk-çocuğu küçük.
Yaşı gençtir henüz.

Azargançığ, bajı keppeen,
Aji-töldüg amıtan-dır.
Öyü keerge, kelgey siler.
Öyü keerge algay siler.

Bıngıladağı kurumamış,
Çoluk-çocuğu vardır.
Zamanı gelince gelesiniz.
Zamanı gelince alasınız.

Astırbas-tır, çaylavas-tır.
Am-daa biçe manap körger.
Anıyak-çaş amıtan-dır,
Amı-tının üspeyn körger.

Yanıltmayacak, uzaklaşmayacak.
Birazcık daha bekleyin.
Genç bir kimsedir,
Canını almayın.

Nazın hemçee çetkelek-tir,
Nazın çalı salımrıg-dır,
Doorattıñ çüvezi-dir,
Dongun çannap hürteveñer.

Yaşı henüz olgunlaşmadı,
Genç yaşta olması kaderdir,
Öteki taraftın kişisidir,
Kabaca kavga etmeyin.

Omın soluur çüve bereyn,
Oojurgap körüñerem.

Onun yerine başka bir şey vereyim,
Sakinleşin.

Ança dıka şoglavañar,
Ança dıka bılaaşpañar.

Nazın hemçee çetkeş şagda,
Aji-tölü ösken şagda,
Alırınar kay-la baarıl,
Adır-adır, manap körger.

Ujur çövün söglep tur men,
Ulug dıka daldavañar.
Hööküynüñ ornun soluur
Kök-le boram örgüp tur men.

*Bu kadar öfkelenmeyin,
Bu kadar kavgaya etmeyin.*

*Yaşı olgunlaştığı zaman
Çoluk-çocuğu büyüdüğü zaman,
Alinız nereye gideceksiniz
Şimdi ise bekleyin.*

*Sebepleri söylüyorum,
Bu kadar beğenmeyin.
Zavallımın yerine
Kır atımı veriyorum.*

Kaynak kişi: Bayır Aleksey Şirinmeyeviç.

(49) Çula Dep Er Hamnıñ Buktug Aalga
Alganur Algıjı

Kara deerim hayırızı,
Haan deerden çarlıktım.
Kadıg-bile kavırlajır
Kadıg-doşkun çayaaçılar.

Taygalar deg daygılarım.

Möngülek deg börülerim.
Buktugların bugun sürer
Burgan kögüm, buurul kögüm.

Tos maga şeriglig
Doşkun kara magaçınıñ.
Çedi kara şeriglig
Çeçen kara magaçınıñ.

Çula İsimli Kamın Obadan Kötü Rı
Çıkartmak İçin Söylediği Alkış

Kara göğümün ihsanı,
Han göğünden fermanlım.
Sert güçlerle savaşıp,
Acımasız, azgın ateşler.

Tayga gibi muhteşem ayı ruhlarım,
Möngülek zirvesi gibi keskin kurt
ruhlarım.

İnsanlara girmiş kötü ruhu kovacak
Gök Tanrım, kır renkli göğüm.

Dokuz bahadır askerli
Gaddar kara yamyamım.
Yedi kara askerli
Güzel kara yamyamım.

Artı, iştivis ajıglañar.
Soo, murnuvus doskuuldañar.
Sürer çüvee süldeligler.
Aydaar çüvee attaşkannar.

Arkadan, önden arayın.
Arkamızdan, önümüzden gözetleyin.
Sürülecek şeylere işaret koyun.
Kötü ruhun avcıları.

Aldırbayn barzın!
Çettirbeyn barzın!
Aksın-sözün alıñar.
Aal-oranga çediriñer.

Ele geçirilmeden gitsin!
Yakalanmadan gitsin!
Ağzından sözünü alın.
Obasına ulaştırın.

Kaynak kişi: Sambu Saya Çuvurekoviç.

(50) Hirligbey Dep Er Hamnıñ Erlik Uruun
Maktap Alganı

Hirligbey İsimli Kamın Erlik'in Kızına
Alkışı*

Erlik uruu hoort-hoort,
Ejım turda hoort-hoort,
Egiir şagda hoort-hoort,
Ölbes-le men hoort-hoort.

*Erlik'in kızı, hoort-hoort,
Arkadaşım iken, hoort-hoort.
Hiçbir zaman, hoort-hoort,
Ölmeyeceğim, hoort-hoort.*

Haan uruu hoort-hoort,
Karam turda hoort-hoort.
Kajanda-daa hoort-hoort,
Kalbas-la men hoort-hoort.

*Kağanın kızı, hoort-hoort,
Sevgilim iken, hoort-hoort.
Hiçbir zaman, hoort-hoort,
Yitmeyeceğim, hoort-hoort.*

Erlik*: iblis.

Kaynak kişi: Sambu Saya Çuvurekoviç.

XIII. AÑ-ARAATANNI ALGANGAN ALGIŞTAR VAHŞİ HAYVANLAR DÜNYASIYLA İLGİLİ ALKIŞLAR

(51) Monğuş Karañmay Dep Er
Hamnıñ Şartılaanı Alganı

*Monğuş Karañmay İsimli Erkek Kamın
Çekirgeye Alkışı*

Bodun köörge - bogaalıg,

Kendisine bakınca, sanki yün eşarplı,

Bora hartıga ışkaş.
Udur köörge - eldeptig,
Ulug mıyıstıg buga-daa ışkaş.

Hajızından köörge - höktüg,
Kalıp çadap çoraanzıg.
Hana çüdürüp kaan
Kara-ala şarı-daa ışkaş.

Danğaar erten
Dalıp uduur,
Dal dü'ste
Davıp oynaar.

Çaşpan sigen arazınga
Çaştıp çoruur şartılaam.
Şarıgayındır etkileeş,
Çarlık bolğaar şartılaam.

Eder düngür sırınınga
Estep olur, hadıp olur.
Kagar düngür sırınınga
Halıp olur, estep olur.

Boz şahine benziyor.
Karşıdan bakınca, acayip
Boynuzlu boğaya benziyor.

Yandan bakınca, komik,
Zar zor yürüyor gibi.
Keregeyi yüklenen
Kara-ala öküze benziyor.

Tan vaktinde
Dalarak uyuyor,
Tam öğleyin
Tepinip oynuyor.

Pelin, ot arasına
Sıçrayarak ilerleyen çekirgem.
Şarıl-şurul ses çıkartıp
Ferman okuyan çekirgem.

Tefin meltem gibi esen sesiyle
Uçar gibi gidiyor, esiyor.
Teften çıkan ritmik sesle
Zıplıyor, uçar gibi gidiyor.

Kaynak kişi: Kuular Kendençik Sembiloviç.

(52) Hemçik Bajınır Bay-Tal Hamırın
Kaday Kijini Düne Kada Kedep Kelir
Eeremçikti Algangan Algıjı

Hereejokka düne kada
Kedep kelir eeremçik bar.
Uspa dalay eezi bolur,
Uruun, oglun itpaan boldu.

Hemçik Nehri Başında Yaşayan Bay-Tal
İsminde Kamun, Geceleyin Sessizce Kadın
Gelen Örümceğe Alkış

Geceleyin kadının yanına
Sessizce gelen örümcek var.
Uspa gölünün iyesidir,
Kızımı, oğlunu göndermez oldu.

Ançalbas dep ugaat deeştin,
Ayıbızın itkan boldu.
Arjaan sugnu bujartatkaş,
Aaraan urug dijir-dirler.

Bujarınar arıglañar.
Buluk sugnu dagıdınar.
Ajıp hööreen kundagadan
Aragarı ıdamnañar.

Kirletilmez olduğunu anlatsın diye
Ulağını gönderdi.
Şifalı suyu idrarıyla kirletince
Hastalanan kız derler.

Pisliğini temizleyin.
Kenarı buz tutmuş suyu kutsayın.
Ekşimiş, fokurdayan kadehten
İçki ikram edin.

Kaynak kişi: Hertek Seree Burulbayevič.

XIV. MAL-MAGANNI ALGANGAN ALGIŞTAR EVCİL HAYVANLARLA İLGİLİ ALKIŞLAR

(53) Tülüş Ak Hamnıñ Çitken Şarını Tıwar
Deeş Algaganı

Çedi sarıg ügülerim.
Aş kara kuskunnarım.
Bedik çerden baraan harañar,
Beldir çerden is keziñer.

Tülüş Ak İsimli Kamın Kaybolan
Öküzüñün Bulunması İçin Söylediği Alkış

Yedi sarı baykuşum.
Aç, kara kuzgunlarım.
Yüksek yere gidip bakınız,
Kavşakta iz bulunuz.

Kaynak kişi: Kırgıs Maadır Dospanoviç.

(54) Hamnıñ Idık A't* Artıjap Alganrı

Argalaŋga
Argala.
Çovulaŋga
Duzala.

Sürüg maldın baştını.
Süttüg benin kunnu.

Kamın Kutsal Atı Ardıçla Tütsüleyerek
Alkışlaması

Avutulacağı
Avut.
İhtiyacı olana
Yardım et.

Sürü malın başı.
Sütlü kısrağın kulunu.

Tuñ bolgan ak diştig,
Duran bolgan kara karaktıg,
Tuman bolgan tıuşıg,
Duyuk dıñnaar kulaktıg,
Homus bolgan ünnüg,
Hovu kırlaar duyuglug,
Salbak bolgan kuduruktug,
Saglaçınnaan çaagay çeldig!

Argalaŋa
Argaŋ ber.
Çovulaŋa
Duzañ ber.

Ajarava, bujarava,
Aldayımın, kaŋgayımın
Aldı kırlıg artıŋ saŋın
Algay salgaŋ, artıjadım.

Ezer kaarga
Epçoksunma.
Kolun tırtarga,
Horadava.

Kımçı kagarga,
Kılıktanma.
Çügenneerge,
Çütküveyn kör.
Sugluk sugarga,
Sularavayn kör.
Sulazında o'ttaar sen.
Suun ijip, suksaanıñ hanar.

Kokay kelze,

Deniz kabuğu gibi beyaz dişli,
Dürbün gibi gören kara gözlü,
Duman gibi nefesli,
İyi işiten kulaklı,
Kopuz gibi sesli,
Bozkırda koşturacak toynaklı,
Püskül gibi kuyruklu,
Titreyen güzel yeleli!

Avutulacağı
Avut.
İhtiyacı olana
Yardım et.

Kımıldama, kıpırdama,
Altay'ın, Kaŋgay'ın*
Altı zirvesini ardıç tütsüsüyle
Ululayarak tütsüyorum.

Eyer konulunca
Huzursuz olma.
Kolan çekince
Hiddetlenme.

Kamçı vurunca
Huysuzlanma,
Dizginleyince
Öne atılma.
Gem vurunca
Zayıf düşme.
Yulaf arasında otla.
Suyunu iç, susuzluğunu gider.

Kurt gelirse,

Holuñ-bile kagar sen.
Börü kelze,
Budun-bile tever sen.
Eşpi* kiji bujar,
Ezenğige teptirbes sen.
Hayıralıg eerñi
Kajanda-da kagbas sen.

Aktıg sözün söglep tur.
Aldın buylar şöyüp tur men.
Buukanıñ
Bustalıp tayılzın.
Şıjkanıñ
Çastıp arızlın.
Bujaraanıñ arıldırdım.
Buyan kılıp algangan men.

Kodan-çurttu hay-halaptan
Hoptalagar.
Aal-çurttu
Aza, buktan kamgalañar.

Ön ayaklarınla vurursun.
Börü gelirse
Arka ayaklarınla tepersin.
Kepaze insan gelirse
Üzenğiye bastırmazsın.
Kıymetli sahibini
Hiçbir zaman bırakmazsın.

Haklı sözünü söyle.
Altın şamandıra uzatıyorum.
Azapların
Buhar olup dağlısun.
Öfken
Çözülüp arılsın.
Günahtan temizledim.
İhsan eyleyerek alkışladım.

Ahırları belâlardan
Koruyunuz.
Obayı
Kötü ruhlardan koruyunuz.

Idık a't*: kutsal at. Atı kutsama âyini, geleneksel kültürün en eski unsurlarını içerir. Kutsama kam tarafından gerçekleştirilir. Âyin sırasında kam, atın yelesine beyaz, mavi bezler bağlar.

Kaңgay*: folk. masalda bir dağ.

Eşpi*: kadın; Eski Türkçede bu kelime 'eş' anlamındadır. Çağdaş Tuvacada ise bu kelime olumsuz bir manaya sahiptir. Geleneğe göre kadın kutsal ata binemez, çünkü kadının kötülük taşıyıcısı olduğuna inanılmıştır.

Kaynak kişi: Bayır Aleksey Şirinmeyeviç.

XV. DAGILGANIÑ ALGIŞTARI KUTSAMA ALKIŞLARI

(55) Çimekey Dep Er Hamnıñ Ot Dagaan
Çerge Kejik Kıygırıp Algangarı

*Çimekey İsimli Erkek Kamın Ateşin
Kutsandığı Yere Mutluluk Çağırması*

Dagılğanı kılıp keldim.
Dadalğanı kıygırıp keldim.
Aynıñ, hünñün çaazında
Aldın çulam örgüp keldim.

*Kutsamayı yapıp geldim.
Mutluluğu davet edip geldim.
Aydın, günün yenisinde
Altın mumu Tanrı'ya sunup geldim.*

Arat çonum aybızınga
A'ttandımıy, tonandımıy.
Ottulğanı otçug bolzun,
Ovaakayı çige bolzun.

*Halkın ricası üzerine
Atlandım, giyindim.
Yakılan ot parlak olsun,
Aydın yeri düzgün olsun.*

Kaynak kişi: Sambuu Saaya Çüvürekoviç.

(56) Çimekey Hamnıñ Otka Çüdüp
Hamnaan Alğıjı

*Çimekey İsimli Kamın Ateşe İnalarak
Kamlayan Alkışı*

Ot çayaaçı hayırakan!
Aldın-sarıg sorgaktıg,
Sarıg serge hölgeleen sen.
Saar kadak ıdıktıg sen.
Uja, töştün bajın çooglaar sen.
Kutkan hannıñ düvün çooglaar sen.
Huvu-çoldıñ eezi bolgan sen.
Ot çayaaçı hayırakan!

*Ateşi yaratan Tanrı!
Altın sarı görünüşlü,
Sarı tekeye binen sen.
Hediyelik ipek kumaşla kutsanan sen.
Kuyruk, göğsün başını yiyen sen.
Konan kanın hepsini içen sen.
Kaderin sahibi olan sen.
Ateşi yaratan Tanrı!*

Ölçeyiñ ber. Ölçeyiñ ber.
Buyarıñ ber. Buyarıñ ber.
Hagba boor. Hagba boor.

*Mutluluk ver. Mutluluk ver.
İyilik ver. İyilik ver.
Huzur olur. Huzur olur.*

Haaça boor. Haaça boor.

Ottulganı otçug bolzun,
Ovaakayı çiçe turzun.
Çetker oruu muňaş bolzun.
Dotkar oruun dozar bolzun.
Aji-tölder mendi össün.
Azıraan maldar özüp turzun,
Dagıl çulam örgüp tur men.
Dadalgamrı kıygırıp tur men.

Ölçeyiñ ber. Ölçeyiñ ber.
Buyanıñ ber. Buyanıñ ber.
Hagba boor. Hagba boor.
Haaça boor. Haaça boor.

Doñ-na çerni domura bazar.
Kadıg çerni kadıra bazar.
Haya-daştı çuura bazar.
Kañ bolgan duyuglug,
Çındıñnadır çelip orar,
Çıraalaptar, sayaktaptar
Çılgı sürüg kejik çolun
Çalbargılap kıygırıp tur men.

Ölçeyiñ ber. Ölçeyiñ ber.
Buyanıñ ber. Buyanıñ ber.
Hagba boor. Hagba boor.
Haaça boor. Haaça boor.

Çarba çeli haya düşken
Çaraş-çaraş çavaaların,
Kudurugun çayıp oynaan
Kula-kula kulunnarın,

Bariş olur. Bariş olur.

*Yakılan ateş parlak olsun,
Ayın yeri düzgün dursun.
Şeytanın yolu kapalı olsun,
Kötülüğün yolu kesilsin.
Çoluk-çocuk selamette büyüsin.
Beslenen mal büyüsin,
Kase, kandilimi sunuyorum.
Mutluluğu davet ediyorum.*

*Mutluluk ver. Mutluluk ver.
İyilik ver. İyilik ver.
Huzur olur. Huzur olur.
Bariş olur. Bariş olur.*

*Donmuş yeri basarak parçalayan.
Katı yeri basarak yaran.
Kayayı, taşı basarak ufalayan.
Çelik toynaklı,
Sallanarak tırıs giden,
Sallanarak rahvan giden.
Yılkı sürüsünün mutlu yolunu
Dua ederek çağırıyorum.*

*Mutluluk ver. Mutluluk ver.
İyilik ver. İyilik ver.
Huzur olur. Huzur olur.
Bariş olur. Bariş olur.*

*İkiye bölünmüş yelesi karişan
Güzel güzel tayların,
Kuyruğunu sallayarak oynayan
Kula kula kulunların,*

Moynunayga monçar baglaar,
Bajınayga çügen sugar
Höglep oynan kulunnarın
Kudu kejiı çaagay bolzun.

Ölçeyiı ber. Ölçeyiı ber.
Buyarıı ber. Buyarıı ber.
Hagba boor. Hagba boor.
Haaça boor. Haaça boor.

Hölder ıškaş ak-la süttüı,
Hovu çerge çatıp o'ttaar,
Hoorzun çerge deşkelejiı
Hoynıı kudun kıygırıp tur men.
İlçirbeley kılaştajır
İnekterniı, şarılarnıı,
Buluı öttür bustajıp keer
Buga kudun kıygırıp tur men.

Ölçeyiı ber. Ölçeyiı ber.
Buyarıı ber. Buyarıı ber.
Hagba boor. Hagba boor.
Haaça boor. Haaça boor.

Kadıı çerge tayıp çuulbas,
Karaıgıda ödeen kagbas,
Hayalarga kazırajır,
Horumnarga kozurajır,
Ölen-sigen çeçeen o'ttaar,
Öl-le haaktıı bajın o'ttaar,
Öörünüı oruun baştaar
Öşkü kudun kıygırıp tur men.

Ölçeyiı ber. Ölçeyiı ber.

Boynuna tasma bağlanan,
Başına dizgin takılan
Neşeli oynayan kulunların
Ruhlarının mutluluğu bol olsun.

Mutluluk ver. Mutluluk ver.
İyilik ver. İyilik ver.
Huzur olur. Huzur olur.
Barış olur. Barış olur.

Göllere benzeyen ak sütlü,
Bozkırda yayılıp otlayan,
Anız yerde zıplayan
Koyunların ruhlarını çağırıyorum.
Sıralanıı yürüyen
İneklerin, öküzlerin,
Köşelerde böğüren
Boğanın ruhunu çağırıyorum.

Mutluluk ver. Mutluluk ver.
İyilik ver. İyilik ver.
Huzur olur. Huzur olur.
Barış olur. Barış olur.

Sarp yerde kayıp yuvarlanmayan,
Karanlıkta çiti yıkmayan,
Kayaları gıcırdatan,
Taş yığımlarını homurdatan,
Ot-çiçek otlayan,
Yaş söğüt başını otlayan,
Sürüye yolunu gösteren
Keçinin ruhunu çağırıyorum.

Mutluluk ver. Mutluluk ver.

Buyanır ber. Buyanır ber.
Hagba boor. Hagba boor.
Haaça boor. Haaça boor.

Eezinge ergelig,
Ejik aksın eelep cıdar.
Kodarunga hoptalıg,
Kodan maldır eezi bolgan,
Börü kelir oruun kedeer,
Mögeygeştir eerip cıdar,
Dotkar oruun doza çıtkan
İttır kudun kıygırır tur men.

Ölçeyir ber. Ölçeyir ber.
Buyanır ber. Buyanır ber.
Hagba boor. Hagba boor.
Haaça boor. Haaça boor.

Karaanayda köstüktüg,
Haynı bilir dumçuktug,
Ulay-ulay ulupkaştir,
Uja-tura halıp şuraar,
Kuduruunda uyalıg,
Kulagında sırgalıg
Kaldar ittır buyan kejiin
Adap-surap kıygırır tur men.

Ölçeyir ber. Ölçeyir ber.
Buyanır ber. Buyanır ber.
Hagba boor. Hagba boor.
Haaça boor. Haaça boor.

Baldırında horlangılıg,
Baştarında konguraalig

İyilik ver. İyilik ver.
Huzur olur. Huzur olur.
Barış olur. Barış olur.

Sahibine sadık,
Kapının önünü sahiplenip yatan.
Ahır koruyan,
Sürü mala sahip çıkan,
Kurdun geleceği yolu takip eden,
Başını sallayarak havlayan,
Kötülüğün yolunu kesen
Köpeğin ruhunu çağırıyorum.

Mutluluk ver. Mutluluk ver.
İyilik ver. İyilik ver.
Huzur olur. Huzur olur.
Barış olur. Barış olur.

Karanlıkta gözliüklü,
Belâyı sezen burunlu,
Arka arkaya uluyan,
Sıçrayarak atlayan,
Kuyruğunda yuvah,
Kulağında küpeli
Koyu renkli köpeğin mutluluğunu
Adını söyleyerek çağırıyorum.

Mutluluk ver. Mutluluk ver.
İyilik ver. İyilik ver.
Huzur olur. Huzur olur.
Barış olur. Barış olur.

Baldırında yaralı,
Başlarında zilli

Baldır-beejek urugların
Buyan-kejiin kıygırıp tur men.
Ujuk sıptaar urugların,
Ottuk astır ooldarın,
Sıdım tudar ooldarın
Kudu-kejiin kıygırıp tur men.

Ölçeyiñ ber. Ölçeyiñ ber.
Buyarın ber. Buyarın ber.
Hagba boor. Hagba boor.
Haaça boor. Haaça boor.

Kız çocukların
İyilik, mutlululuğunu çağırıyorum.
İğne saplayacak kız çocukların,
Çakmak demirini asan oğulların,
Kendir tutacak oğulların
Ruhlarını çağırıyorum.

Mutluluk ver. Mutluluk ver.
İyilik ver. İyilik ver.
Huzur olur. Huzur olur.
Barış olur. Barış olur.

Kaynak kişi: Sambuu Saaya Çüvürekoviç.

(57) Möngün Taygarın Şaandaki
Hamurun Kiji Aaraanda Dolaan
Burgarı İdiktap Hamnaarı

Tos deerden çarlıktıg,
Dooralanıp hajulangaş,
Doktaay düşken sıldıstarım,
Dolaan burgan hayırakan.

Çedi haarnın çarlı-bile
Çedi burgan bodaradı.
Çergeleşken sıldıstarım!
Çedi çükçe örgüp tur men.

Çedi kadak azıp tur men.
Çedi kadak salıp tur men.
Amaçılap teylep tur men.

Agım-kögüm çajıp tur men.

Möngün Tayga'nın Eski Kamının, İnsan
Hastalandığında Yedigir İlahını Kutsayın
Kamlaması

Dokuz gökten yarlıklı,
Dolambaçlı yollardan
Duraklayarak düşen yıldızlarım,
Yedigir Tanrı!

Yedi kağanın yarlığıyla
Yedi tanrı yayıldı.
Dizilip yukarıda yürüyen yıldızlarım!
Yedi yöne kurban sunuyorum.

Yedi ipek asıyorum.
Yedi ipek koyuyorum.
Yüksek sesle dua ediyorum.
Ak sütümü saçtım, mavi bezimi
bağladım.

Aji-töldün amır-mendi çoruu dees
Muñ ak hoynuñ baştını boor,
Muñgaş mıyıstıg kara hoyum
Idıktap tur men. Örşeezinde!

Çoluk-çocuk selamette olsun diye
Bin ak koyunun reisi olan
Çatal boynuzlu kara koyunum
Kutsuyorum. Merhametinde!

Kaynak kişi: Sambuu Saaya Çüvürekoviç.

(58) Küjüget Seren Dep Ham Kadaynıñ
Ham İyaştı Maktap Alganganı

Küjüget Seren İsimli Kadın Kamın
Kam Ağacı* Öven Alkış

Süzüktügnüñ bireezi men.
Süldee teylep baraalğadım.
Dagıkçıruñ bireezi men,
Taygalarga baraal boldum.

İnançlının birisiyim ben.
Tanrıya dua edip hizmet ettim.
Kutsayanın birisiyim,
Taygalara gidecek oldum.

Dagılgalıg ıyaş eezi!
Tavaarlar. Oojurğar.
Tançık serjim beleem sunup,
Silerlerge baraalğadım.

Kutsanmış ağaç iyesi!
Yavaş olun. Sakin olun!
Tançık*, serjim* hediye mi sunup,
Sizlere hizmet ettim.

Damıraktıg özen çerden
Dagılgağa çayattırıp,
Tanđı edee despeldirden
Saglañnadır bodaraan sen.

Pınarlı çukurluk yerden
Kutsanmak için yaratılan,
Zirve eteğinde fidandan
Gür yapraklı büyüyen sen.

Kaas-çaraş çaglak-çokpuy
Buduktarın azañga
Bora-hirilee, aylañ-kuşkaş
Törüp, özüp turar bolzun.

Güzel sığınmak olan
Budaklarının arasında
Serçe, bülbül
Çoğalıp, büyüsün.

Moçurgalap çastıp ündün.
Silerlernin albatıga
Açı-duza, buyanar
Ulug-dur dep alğap or men.

Filizlenip, patlayıp çıktın.
Sizin yurttaşlara
Yardımanız, iyiliğiniz
Uludur diye alkışlıyorum.

Albatı çon bögüdege
Avıraldıg buyanırar
Algap yöreep teylep tur men,
Albatınçe körnüp körem.

Aastıgga alıspadım.
Erinnigge emzetpedim.
Ajım-çemim deejizin
Tançık serjim örgüp keldim.

Bögüde çon albatınrın,
Aji-tölün çiledi,
Ezim-kaskak çağılandır
Edertipkeş, çedip keldim.

Emder-samdar aji-töldüg
Eveeş tıva albatınçe,
Ertineldig Bay-la-Taygam,
ee-le körüp örşeenjerem!

Erte-burun çonum çurtu,
Edeem adaa toglaan çurtum,
Ertinelig Bay-la-Taygam,
Elbek baylaan çonnuu bolzun!

Adam-iyem alıs çurtu
Alaş hemnıñ bajı çedir,
Kastıg-Höldün, Kızıl Tayga,
Kalbak-Dagnıñ Erik-Tayga!

Buyan kejik doktaazın dep,
Burungaar körüp teylep or men.
Aji-tölder mandızın dep

*Tüm yurttaşlara, ulusa
Merhametli ihsanınız
Alkıslayıp, dua ediyorum,
Tebaanıza bakmız.*

*Ağızlıya yenilmedim.
Dudaklıya emzirtmedim.
Aş-yemeğin en iyisini
Tançık, serjimi sunup geldim.*

*Tüm ulusun, yurttaşlarının
Çoluk-çocuğu inledi,
Ormanlarda yankılarını
Kendimle birlikte getirdim.*

*Paralanmış çoluk çocuklu
Az Tuva ulusuna,
Cevherli Bay Tayga'm,
İyi bakıp, bağışla!*

*Atalarımın yurdu,
Eteğimin ucu paralanan yurdum.
Cevherli Bay Tayga'm,
Bol zenginliğin ulusu olsun!*

*Ailemin eski yurdu
Alaş nehrinin başına kadar,
Kastıg Göl, Kızıl Tayga,
Kalbak Dağı, Erik Tayga!*

*İyilik, mutluluk daim olsun diye,
Doğuya bakarak dua ediyorum.
Çoluk-çocuk refah içinde olsun diye*

Algış-yörel salıp or men.

Alkış, dua söylüyorum.

Dagılgalıg ham-na ıyaş!
Ektin aşkan ertinelig
Bay-la-Taygam amır turzun,
Dagıp keldim, örşep körem!
Kuray! Kuray! Kuray! Kuray!*

*Kutsanmış kam ağaç!
Omzu aşan mücevherli
Bay Tayga'm esen dursun,
Kutsayıp geldim, bağışlayın!
Kuray! Kuray! Kuray! Kuray!*

Kam ağaç*: burada melez ağacı.

Tançık*: Tuva yemeği.

Serjim*: süt şarabından saçı.

Kaynak kişi: Balgan Küjüget Lençaeyeviç.

(59) Bay-Tal Hamının Sug Bajırın
Bujartaanın Algangan Algıjı

*Bay-Tal Kamının Su Başımı Kirletene
Alkış*

Aaldarda algırışkan
Aaktıg hamın kargıjı be?
Ala-haakta algırışkan
Angır kuştın kargıjı be?

*Köylerde bağırışan
Kaprıslı kamın kargışı mı?
Ala söğütte bağırışan
Su kuşunun kargışı mı?*

Çerden, sugdan bolgan dep çee?
Çeskingen be? Kortkanı ol be?
Ooraş sugnıñ bajı çerge
Olutpakcan didir sen be?

*Yerden, sudan olan diye mi?
Tiksinmiş mi? Korkmuş mu?
Küçük suyun baş yerine
Oturmuş mu diyorsun?*

Harın şının barıp körem.
Kajan, kaya çünü kılğan?
Körgeñni ayıtkap ber.
Dıñaarınñnı çugaalap ber.

*Tam doğruyu gidip öğren.
Ne zaman, nerede ne yapmış?
Gördüğünü anlat.
Duyduğunu söyle.*

Eşpi kiji çudun körüp,
Eçigeyin baza körgeş,
Kara sugnıñ bajı çüdeen,
Hamçık aarig ortan bolgan.

Eşpi kişinin mahrem yerini görünce,
Ayıbını da görünce,
Kara suyun başı kirlendi,
Bulaşıcı hastalık oradan çıktı.*

Eşpi*: kadın; Eski Türkçede bu kelime 'eş' anlamındadır. Çağdaş Tuvacada ise bu kelime olumsuz bir manaya sahiptir.

Kaynak kişi: Hertek Seree Burulbayevič.

XVI. HAMNİŇ DERİG-DÜŇGÜRÜN ALGANGAN ALGIŞTARI KAMIN EŞYALARIYLA İLGİLİ ALKIŞLAR

(60) Ondar Çöpene HamnuŇ
Hamnaar Börttün Mıyıstarın Idıktaar
Üyede Alganır Algıjı

*Ondar Çöpene İsimli Kamın Börkünün
Boynuzlarını Kutsama Sırasında Söylediği
Alkışı*

1
Kök-le öñnüg dalay eezi!
Hölzeen ünün sürtençig iyin.
Mööp çalgaan höldün eezi!
Mööreen ünün hölzençig iyin.

1
*Gök renkli deniz iyesi!
Endişeli sesin korkutucu değil mi?
Şahlanıp dalgalanan gölün iyesi!
Böğüren sesin telaşlı değil mi?*

Aldın mıyıs edileenin
Avıralı menee çorzun.
Halın mıyıs edileenin
Hayırazı menee düşsün.

*Altın boynuza sahip olanın
Merhameti bana gelsin.
Kalın boynuza sahip olanın
Merhameti bana düşsün.*

Kök-le buga, Ak-la buga!
Körnüp çorgar, saktıp çorgar.
Mıyızınar düjülgezi
Mında bolgay, mende bolgay.

*Gök Boğa, Ak Boğa!
Bakın, hatırlayın.
Boynuzunuzun çıkıntısı
Burada olacak, bende olacak.*

Mıyızınar hayırazın
Mınçaar örgüp, otka çajıp,
OoŇ-bile damçıdır beeyn,
Oktargaylap çajıplattayn.

*Boynuzunuzun ihsanını
Böyle hediye sunup, ateşe saçıp,
Onunla yayılayım,
Evrene yayılayım.*

Bedik çerde bektettirgen,
Berge dirtken ejeşterim!

*Yüksek yerde zincire vurdurulan,
Zor, ürkütücü dostlarım!*

Kadır çerçe kaınattırgan,
Karşı dırtken mıyısıtarım!

Ak-la buga, Kök-le buga!
Adır mıyıs mende bolgay.
Aralajıp ederjir bis.
Arga barda demnejir bis!

2

Ulug başka suurga bolgan,
Ulug küştüg kıları mıyıs!
Madar başka payza bolgan,
Manap çoruur belen mıyıs!

Turug haya bolgan kastım!
Turlagzıngan mıyısıtarım!
Büzürelدیg bütken mıyıs,
Bugalaştır şeler mıyıs.

Udur köörge -sürlüg mıyıs.
Üzüpterge - çidig mıyıs.
Şala köörge - sarıg mıyıs.
Şaıçıptarga - aldın mıyıs.

Çetçe köörge - çes-le mıyıs.
Şilipterge - kızıl mıyıs.
Sürlüg küştüg süür-le mıyıs,
Sürüp barıp üzer mıyıs!

Çaptap, kaygap çayganırğa,
Çangıs çastır çalarlayın!
Şoglap dögep üsküleerge-
Çidig bistig sogunnayın!

3

Katı yere kaynakla yapıştırılan,
Sert, ürkütücü boynuzlarım!

Ak Boğa, Gök Boğa!
Ayrı boynuz bendedir.
Kaynaşıp arkadaş oluruz biz!
Fırsat varken yardımlaşalım!

2

Büyük başa kale olan,
Büyük güce sahip parlak boynuz!
Etli başa sütun olan,
Bekleyen hazır boynuz!

Sarp kaya olan çerçevem!
Sığınağım boynuzlarım!
Güven sağlayan boynuz,
Boğa gibi çelen boynuz.

Karşıdan bakınca - korkunç boynuz.
Tosladığında - keskin boynuz.
Bir bakınca - sarı boynuz.
Vurduğunda - altın boynuz.

Yandan bakınca - bakır boynuz.
Çekip atınca - için kızıl boynuz.
Sert güçlü sivri boynuz.
Toslayıp sürükleyen boynuz!

Hayranlıkla izleyip, şaşırıp sallanınca,
Bir silah gibi patlayayım!
Öfkelenip, dayatıp saldırmınca -
Keskin, ucu sivri ok gibi atılayım!

3

Munğaştannın kara şoruzu.
Murnay üskeş, şelipter men.
Şaptıktaannın kara şoruzu,
Şançıp algaş, silgipter men.

Moondaktaannın kara şoruzu,
Moñnap üskeş, şelipter men!
Udurlanıp kelip bolza,
Udur şişteş, azıptar men!

Çörçüp çedip kelir bolza,
Sö-le şaşkaş, söörtüpter men!
Çedi üttüg borbak başka
Çetkerlerni çağdatpas men.

Mındıg konçug sürlüg boorga,
Mıyıstarnı salbaktap kaan!
Izır küştüg çidig boorga,
Idıktaaştnı, mançaktap kaan!

4
Aldınnalğan arıg mıyıs!
Azalarnı haygaraap tur!
Çayınnalğan köskü mıyıs!
Çatkarlarnı ovaarıp tur!

Doorazından dokpañnatpayn,
Dozup-la tur, sürlüg mıyıs!
Hajuzından karañnatpayn,
Haygaraap tur, halın mıyıs!

Murnunaydan bürgeldirbeyn,
Bustap-möörep dürbün, mıyıs!
Soonaydan çokşulatpayn,

*Karşıma çıkanın kabahati.
Vurunca fırlatır atarım.
Yoluma çıkanın kabahati
Yumruk atarak sallarım.*

*Güçlük çıkaranın kabahati,
Başımla vurarak çekip atarım!
Karşıma çıkacak olursa,
Karşıdan şişleyerek asarım!*

*İnatla gelecek olursa
Döverek sürüklerim!
Yedi delikli yuvarlak başa
Kötü ruhları yaklaştırmam.*

*Bu kadar gaddar olmak için
Boynuzlara püskül takan!
Isırgan, güçlü, sivri olmak için
Kutsayıp, mançak* takan!*

4
*Altın gibi parlayan temiz boynuz!
Kötü ruhlara nezaret et!
Pırıldayan keskin boynuz
Şeytanlara dikkat et!*

*Çaprazdan tokmaklatmadan,
Yakala, gaddar boynuz!
Kenardan, gözden kaybetmeden,
Gözetle, ateşli boynuz!*

*Önümü kapattırmadan,
Böğürerek coş, boynuz!
Arkadan yaklaştırmadan*

Solangılay çaarga, mıyıs!

Tan yeri gibi parla, boynuz!

Iraktan beer kulak salıp,
İtkır bustap, harı dıjna!
Talıgırdan taptıg dıjna!
Dakpır-dakpır bustagıla!

*Uzaktan beri kulak salıp,
Tonlu sesle cevabı dinle!
Uzakları iyice dinle!
Tekrar tekrar böğür!*

Darıy dürgen kıygırsımza,
Dalaş-bile duzalaar sen.
Bojuu dürgen çalbarzımza,
Bolçup keer sen, çaargap keer sen.

*Acele çağırırsam,
Derhal yardım et.
Çabucak dua edersem,
Koruyarak gel, sezerek gel!*

Mançak*: şaman elbisesinde şarkan bez parçaları.

Kaynak kişi: Ondar Çöpeni.

(61) Maadının Ulug-Ham Dep Er
Hamının Düngürün Algangarı

*Maadı'nın Ulu Kam İsimli Erkek Kamının
Tefini Alkışlaması*

Dörge turar döngür şilgim
Töörekteldir çelip olur.
Bagda turar baştak şilgim.
Majaktaldır çelip olur.

*Başköşede duran boynuzsuz kızıl sarım**
Keyifle tırıs gidiyor.
Bağlı duran sakar kızıl sarım
Tökezleyerek tırıs gidiyor.

Ektim, moynum çaygandırğan
Eder hüler konguraalar.
Çarnım, moynum çaygandırğan
Ça'star, hüler konguraalar.

Omzumu, boynumu sallandıran
Ses çıkartan bronz çıngıraklar.
Kürek kemiğimi, boynumu sallandıran
Tombak, bronz çıngıraklar.

Boynuzsuz kızıl sarı*: kamın tefi kasedilmektedir. Kam, tefine 'atım' demektedir.

Kaynak kişi: Tülüş Şarap Sandıyoviç.

(62) Hamrun Orbazın Alganarı

Kamın Çomağını Alkışlaması

On holum
Oktaldırgan
Orba ıyaş,
Çoygan ıyaş.

*Sağ elimi
Silahlandıran
Çomak ağaç,
Laden ağacı.*

Düngürlüğün
Düvü çağıs.
Çaarañnı
Salımı çağıs.

*Tef tutanın
Dibi tek.
Çırak kamın
Kaderi tek.*

Kaynak kişi: Bayır Eleksey Şirinmeyeroviç.

(63) Kırgız Sedip Hamrun Adıg Azı
Börü Bajın Tulutpay Soygaş, Bört Kılıp
Alganın Alganarı

*Kırgız Sedip İsimli Kamın Ayı ve Kurdını
Baş Derisini Yüzerek Börk Yapmasını
Alkışlaması*

Adıglarım, börülerim!
Aalımga kelişerem.
Aaldar işti kayda siler?
Adıg irem aaldap keldi.

*Ayılarım, kurtlarım!
Köyüme geliniz.
Köy sakinleri neredesiniz?
Ayı dedem misafirliğe geldi.*

Kaynak kişi: Kök-Ool Viktor Şogjapoviç.

(64) Deer Hamrun Düngür, Orba,
Mançaan Alganarı

*Soyu Gökten Gelen Kamın Tef, Çomak,
Mançaklarını* Alkışlaması*

Kagar düngür sırnından
Kañ-na Kurbus üner çoor.
Eder düngür ezininden
Edir deerje üner çoor.

*Teften çıkan ritmik sesle
Çelik Kurbus'a* çıkılır.
Teften çıkan esintiyle
Bulutlu gökyüzüne çıkılır.*

Orbalıgga oraaşpañar.

Çomaklıya karışmayın.

Ozal-ondak bolduna beer.
Mançaktıgga bağlaşpañar,
Bagay çüve bolduna beer.

Kaza, kötülük oluverir.
Mançaklıya bağlanmayın
Fena şeyler oluverir.

Mançak*: şaman elbisesinde şarkan bez parçaları.

Kurbus*: mit. gökyüzünde bir ülke.

Kaynak kişi: Kök-Ool Viktor Şogjapoviç.

(65) Er Hamnuñ Eldik Daaraan Kıstı
Alganganı

Erkek Kamın Eldik Diken Kızı
Alkışlaması*

Enğiske deg kızıl çaaktıg,
Emişkeek deg salaaların
Elbiñnedir soluy tudup,
Erinneri haajılangan.

*Yabanî pancar gibi kızıl yanaklı,
Deve dikenini gibi parmakların
Ustaca iş yapan,
Dudaklarını şerit gibi büken.*

Kara-kara karaktarı
Kattırañnaan, odu çaynaan,
Onza çaraş kıska serjee
Orba töörek salıp beer men.

*Kapkara gözleri
Arada bir gülen, ateş gibi yanan,
Olağanüstü güzel kız sana
Çomak vurarak oynarım.*

Sıytladıır kattırılıp,
Sırınaldır ırlagılıp,
Suuk kara kejegezin
Suybay tudup orbadıñ be.

*Saksağan gibi gülerek,
İç karartıcı türküyü söyleyerek,
Düz ve parlak kara saç örgünü
Okşayarak ayırmadın mı?*

Sıvırındak demir ıškaş
Sıvır sınnıg kızıjakka.
Serge keji dadaazınga
Seni solup bolgay-daa men.

*Demir çubuğa benzer
Kıvrak endamlı kızcağıza.
Teke derisi dadaazınını*
Sana değışebilirim.*

Öñnüg çaraş kızıl çaagın
Oşkay tırtıp kagay-daa men.
Öşkü keji dadaazınnu
Serjee bodap algay-daa men.

*Renkli güzel kızıl yanağın
Okşayarak vurayım.
Keçi derisi dadaazınına
Seni düşünüp kurtarayım.*

Eldik*: kam elbisesinin bir parçası olan kese.

Dadaazın*: şerit, kurdela. Kam bu şeritle ruhlarla değiş-tokuş yapabilir. Mesela, dadaazını vererek yerine ruhlardan bir insanın canını isteyebilir, hayatını kurtarabilir.

Kaynak kişi: Balgan Küjüget Lençayeviç.

XVII. HAMNIŇ EERENNERİN ALGANGAN ALGIŞTARI KAMIN YARDIMCI RUHLARINA ALKIŞLARI

(66) Dülüş Donduk Hamnı Solanğı *Dülüş Donduk İsimli Kamın Solanğı**
Eerenni Alganganı *Ruhunu Alkışlaması*

Azaların hayırazı *Kötü ruhların ihsanı*
Aldın-sarı Solanğım aar. *Altın sarı Solanğı'm.*
Aarına dolugluum aar, *Hastalığa rehin,*
Amıtanga ölçeyliim aar. *Canlıya merhametli.*

Solanğı*: tan; Tuva mitolojisine göre Solanğı ruhunun yardımıyla kam en tehlikeli bulaşıcı hastalıkları bile tedavi edebilir.

Kaynak kişi: Monguş Bora-Höö Keldegeyoviç.

(67) Dülüş Donduk Hamnı Morzuk *Dülüş Donduk İsimli Kamın Porsuk*
Eerenni Alganganı *Ruhunu* Alkışlaması*

Kavaylının *Beşiktekinin*
Harun dilen *Kanını arayan*
Kalçaŋ kögüm, *Sakar mavim,*
Öle kögüm. *Kır bozum.*

Öpeylignin *Bebeklinin*
Öön dileen *Çadırını arayan*
Öle kögüm, *Kır bozum,*
Kalçaŋ kögüm. *Sakar mavim.*

Porsuk ruhu*: kamın evini korur, çok seyahat eder ve eskiden yerinde çadır olan yerlere gider.

Kaynak kişi: Moṅğuş Bora-Höö Keldegeyoviç.

(68) Dülüş Donduk Hamnıñ Adıg Eerenni Alganganı	<i>Dülüş Donduk İsimli Kamın Ayı Ruhunu Alkışlaması</i>
--	---

Hıyıjıñnaan Kılaştım aar. Şoyujañnaan Çoruktuum aar.	<i>Yana yatık Adımlım. Kırıtın Yürüyüşlüm.</i>
---	--

Kızıl-kattar Çoogluum aar. Çoduraalar Çoogluum aar.	<i>Kızıl Frenküzüümü Yemişlim. Kuş kirazı Yemişlim.</i>
--	---

Büdüü dıñnaar Kulaktım aar. Aray-la beer, Oon-na beer!	<i>Sırları dinleyen Kulaklım. Birazcık beriye, Oradan buraya!</i>
---	---

Kaynak kişi: Moṅğuş Bora-Höö Keldegeyoviç.

(69) Deerler Uktug Dongak Kaygal Hamnıñ Ak Eerenni Algangan Algıjı	<i>Gök Soylu Dongak Kaygal İsimli Kamın Tavşan Ruhunu* Alkışlaması</i>
---	--

Hooraydan Hoydukanım. Hoor askır kokpazınga Hona düjüp kelgenim aar.	<i>Şehirden Ürkenim. Konur aygır patikasını İzleyerek gelenim.</i>
---	--

Bergen kıstıñ	<i>Veren kızın</i>
---------------	--------------------

Ençizinge kelgenim aar.
Kejee düne çoruktuum aar.
Kejig aksı odarlum aar.

*Hediyesine gelenim.
Gece yürüyüşlüm.
Geçit ağzı otlaklım.*

Dangaar erten çoruktuum aar.
Daglar bajı odarlum aar.
Hökpelçinnee çoruktuum aar.
Ağı-kangı odarlum aar.

*Tan vakti yürüyüşlüm.
Dağlar başı otlaklım.
Eğlenerek yürüyüşlüm.
Ak pelin otlaklım.*

Karaktarı dazırarñaan.
Kulaktarı delbiñneşken.
Tot-tot. Tot-tot. Tot-tot. Tot-tot.

*Gözleri parlayan.
Kulakları sallanan.
Tot-tot. Tot-tot. Tot-tot. Tot-tot.*

Top-top. Top-top. Top-top. Top-top.

*Top-top. Top-top. Top-top. Top-top.**

Ak ruh*: tavşan; insanın kollarına, ayaklarına yapışıp, romatizmaya sebep olan ruh.

Tot-tot, top-top*: tavşanların ilkbaharda çiftleşme mevsiminde çıkardıkları ses.

Kaynak kişi: Monguş Bora-Höö Keldegeyoviç.

(70) Deerler Uktug Dongak Kaygal
Hamnıñ Küzüngünü Alganarı

*Gök Soylu Dongak Kaygal İsimli Kamın
Küzüngüsünü* Alkışlaması*

Azaların hayırazı
Aldın hüler küzüngüm bar.
Deerlernıñ hayırazı
Demir hüler küzüngüm bar.

*Kötü ruhların ihsanı
Altın, bronz küzüngüm var.
Göklerin ihsanı
Demir, bronz küzüngüm var.*

Küzüngü*: kamlama âleti, bezlerle süslü metal parça; ayna.

Kaynak kişi: Monguş Bora-Höö Keldegeyoviç.

(71) Sat Sevilbaa Hamnıñ Ösküs
Eerenni Algan Alğıı

*Sat Sevilbaa İsimli Kamın Ösküs Ruhunu
Alkışlaması*

Ölübeerge,
Ög-le eeleer

*Öldükten sonra
Eve sahip çıkar*

Ösküs eeren,
Çaŋgıs eren.

Öksüz ruh,
Yalnız ruh.

Çana beerge,
Çadır eeeler.
Çaŋgıs eeren,
Ösküs eeren.

Göçtükten sonra
Çadıra sahip çıkar.
Yalnız ruh,
Öksüz ruh.

Ösküs ruh*: kamın evini koruyan ruh. Kam öldükten sonra evden tüm kam eşyaları çıkartılır, Ösküs ruh hariç. O, kamın evini korumaya devam eder.

Kaynak kişi: Moŋğuş Sendinmaa Şiijekovna.

(72) Sat Bala Hamruŋ Eerenin
Maktap Alganganı

*Sat Bala İsimli Kamın Koruyucu Ruhunu
Alkışlaması*

Tuŋ, Büree dumçuktug,
Duran bolgan avay karaktıg!
Öökter, maaktar bogaalıg,
Hipter, kadak çaŋgaalıg!

Deniz kabuğu, büree burunlu,
Dürbün gibi keskin gözlü!
Düğme, renkli kurdela halkalı,
Çin ipek bezli!*

Oran eezi kalçaŋ kögüm!
Olça hayar sürlüg bugam!
Aldın bıylan şöyüp olur,
Aldın çarlın ajıp olur.

*Yerin sahibi sakar mavim!
Av savuran gaddar boğam!
Altın burunluğu geriyor.
Altın yarlığın açıyor.*

Büree*: Budist tapınaklarında kullanılan bir müzik aleti; böğürme sesi çıkartır.

Kaynak kişi: Keneş Moŋğuş Horluuyeviç.

(73) Sat Bala Hamruŋ Amurğa-Moos
Eerenni Algangı Algıjı

*Sat Bala İsimli Kamın Amurğa Moos
Ruhuna* Alkışı*

Odum adaan odura manaan!

Ocağımın altında oturup bekleyen!

Oojurgaldın Amırğa-Moos!
Kezeem adaan keze manaan!
Kedileldin Amırğa-Moos!

*Rahatlığın ruhu, Amırğa Moos!
Ateşimin altında gezerek bekleyen
Güvenliğin ruhu, Amırğa Moos!*

Kızıl çuŋguu bottuglarım!
Kızıl şuru karaktıgılar.
Aldın-sarala amırgalar!
Attıg türlüğ amırgalar!

*Kızıl renkli gövdelilerim!
Kızıl boncuk gözölülerim!
Altın sarı amırgalar!
Belalı, korkunç amırgalar!*

Amırğa Moos*: gece gündüz uyumayan yedi başlı, yedi ağızlı ruh;
ejder.

Kaynak kişi: Tülüş Şarap Sandıyoviç.

(74) Tülüş Ak Hamnıñ Çılan Eeren
Çigen Kijige Alganın

*Tülüş Ak İsimli Kamın Yılan Eereninin'
Yediği Kişiye Alkış*

Bagay kijiniñ, haylıg kijiniñ
Baarınga bağlaşpañar.
Şöyündüzünge oraaşpañar,
Södürgündür şöyülbeñer.

*Kötü kişinin, belalı kişinin
Bağrına bağlanmayın.
Bağırsağına sarılmayın,
Sürükleyip uzatmayın.*

Aksınaydan ezediñer.
Adaanaydan öttürüñer.
Teyineyden dejildirger.
Deşken çerden ündürüñer.

*Ağızdan esneyin.
Arkanızdan çıkarın.
Tepeden deşin.
Deşilen yerden çıkarın.*

Kaynak kişi: Kırgız Maadır Dospanoviç.

(75) Deerler Uktug Kara-Moŋguş Çaşpay
Dep Er Hamnıñ Eeren Dözünüñ Eelerin
Alganga Algıjı

*Gök Soylu Kara Moŋguş Çaşpay İsimli
Kamın Koruyucu Ruhlarının İyelerini
Alkış*

Azar deerden uktalga men.
Arg sööktüğ ham-na boor men.
Artıjangaş, anglandım.

*Azar göğü asıllıyım.
Soylu kamım ben.
Ardıçla tütsülenerek, arındım.*

A'ttanupkaş, çoruum kıldım.

Sıgı-bile medeelig,
Sınnar baji çoruktug,
Sın, mıygaan hölgeleen,
Sıng ogun kezengen.

Sööm çetpes hüler boozun
Sölengen, dayangan.
Karış çetpes kara boozun
Kara bodap tudup algan.

Çüdüürümge,- burғанım boor,
Çükteerimge,- boom bolған,
Azıraarga,- malım bolған,
Aadarga,- tölüm bolған.

Ezimnerniñ edee bolған
Eeren dözüм eeleri!
Argalarnıñ adaa bolған
Aar dözüм eeleri!

Tudum çetpes bilektig,
Tuñnar şagaan dıstıg,
Emişkeek deg salaalıg,
Enğiske deg kızıl çaaktıg!

Hoor kıstar öör çergem!
Holujınar, kattıjınar.
Hola, çestar konguraanı
Hoogayndır çayғанuılı.

Atlanarak, gezdim.

*Işıkla haber salan
Dağbaşında gezen,
Marala binen,
Yılan okuyla nişan alan.*

*Süyümden kısa bronz tüfeğine
Dayanan, yaslanan.
Karıştan kısa kara tüfeğini
Kara kara düşünüp tutan.*

*İnandığımda Tanrı'm olur,
Yüklendiğim, tüfeğim oldu,
Beslediğim, malım oldu,
Avuttuğum, çocuğum oldu.*

*Ormanların eteği olan
Koruyucu ruhlarımın iyeleri!
Ormanların altı olan
Kıymetli kökümün iyeleri!*

*Avuca gelmez bilekli,
Deniz kabuğu kaplı dişli,
Deve dikenı gibi parmaklı
Yabanî pancar gibi kızıl yanaklı.*

*Sevgili kızlar, akranlarım!
Konuşunuz, gülünüz.
Bakır çingırağı
Etrafta sallayalım.*

Kaynak kişi: Kuular Kendençik Sembiloviç.

(76) Monğuş Askak Dep Kaday Hamrın
Kuskunnarın, Bugazın Alganganı

*Monğuş Aksak İsimli Kadın Kamın
Kuzgunlarını*, Boğasını Alkışlaması*

Alas. Alas. Alas. Alas.
Arın. Arın. Arın. Arın.
Alas. Alas. Alas. Alas.
Arın. Arın. Arın. Arın.

Alas. Alas. Alas. Alas.
Arın*. Arın. Arın. Arın.
Alas. Alas. Alas. Alas.
Arın. Arın. Arın. Arın.*

Aylık çerden çıttı kagar
Aştar kara kuskunnarım!
Udur körgeş, huyırtaan,
Utkuy baskaş, bustagılaan,
Han şuru karaktıg,
Kañ hüler mıyıtıg!

*Bir aylık mesafeden koku alan
Aç kara kuzgunlarım!
Karşıdan bakınca, kötü bakan,
Karşına çıkınca, böğüren,
Kan boncuk gözülü,
Çelik, bronz boynuzlu!*

Kuzgunlar*: hastalık hakkında en gizli bilgilere ulaşabilen kamın yardımcı ruhları.

Alas*: ruhları çağırmak için kullanılan bir kelime.

Arın*: harfi harfine 'yüz'; burada kam yardımcı ruhlarıyla yüz yüze görüşmek istediğini belirtir.

Kaynak kişi: Kuular Kendençik Sembiloviç.

(77) Eerennerin Alganganı

Ogonların Alkışlanması

Edim bolgan, malım bolgan
Eeren-şokar eeren dözüm.
Ektim, moynum çaygandırğan
Eeren-şokar eeren dözüm.

*Mülküm olan, malım olan
Süslü ongot köküm.
Omzumu, boynumu sallandırğan
Alaca ongon köküm.*

Çarnım, moynum çaygandırğan
Çayaan bolgan eeren dözüm.
Katkannarım, singannarım,

*Kürek kemiğimi, boynumu sallandırğan
Kabiliyetli ongon köküm.
Kuruyanlarım, kırılanlarım,*

Katap dirilip kelgennerim.

Tekrar dirilip gelenlerim.

Ölgennerim, çitkennerim,
Öşken odu kıpkannarım.
Keşpes hemni kejeeliñer,
Kezenektep ajaalıñar.

*Ölenlerim, yitenlerim,
Sönen ateşi yakanlarım.
Geçilmez nehri geçelim,
Kezeneği* aşalım.*

Aşpas arttan ajaalıñar,
Aldın hölge düjeeliñer.

*Aşılmaz geçitten geçelim,
Altın göle düşelim.*

Kezenek*: burada çadırın eşiği kastedilmektedir.

Kaynak kişi: Dajı-Bilbii Hovalıg Balçıy-Ooloviç.

(78) Hamnıñ Kuskunu Alğanı

Kamın Kuzgunu Alkışlaması

Kara haya düjettiim,
Kuu sıra şalıştım.
Añdarlıñnaan, dündeñliñneen
Ala karak süüzünnüüm.

*Kara kaya konuşlum,
Kuru ağaç meskenlim.
Devrilen, yuvarlanan
Ala göz besinlim.*

Hamnıg sekti büdüü bilir
Kara kuskun avıgaym.
Halap keerin baştay bilir
Haygaaraldıg kara kujum.

*Kanlı leşin yerini bilir
Kara kuzgun arkadaşım.
Gelecek belayı önceden bilir
Gözlemci kara kuşum.*

Kaynak kişi: Kuular Badat Davındayoviç.

(79) Hamnıñ Hayırakannı Alğanı

Kamın Ayıyı Alkışlaması*

Hıyırjañnaan kılaştım,
Kızıl-kattar çoogluum,
Ezim-arga kedettiim,
Ezirekter çemiştiim.

*Yana yatık adımlım,
Kızıl frenküzümü yemişlim,
Orman giyimlim,
Oğlak yemişlim.*

Sığıraŋnaaŋ karaktım,
Sıytılaŋnaaŋ dumçuktuum.
Atpaŋgırılaaŋ çoruktuum,
Adıg karam, çazıy karam.

Çekik gözlüm,
Sağaŋ burunlüm.
Çevik yürüyüşlüm,
Kara ayım, doymaz karam.

Kimiskayaan kıyıratkan,
Doos kurtun doyratkan,
Ama kara arjıldım,
Adıg karam, çazıy karam.

Karıncayı çatırdatan,
Böcek-kurtla ziyafet yapan,
Kare kara kumaş örtülüm,
Kara ayım, aç göz karam.

Ayıyı alkışlamak*: kam, canlı ayıyı alkışlarken, yanında Ayı ruhunun da bulunduğuna inanılır.

Kaynak kişi: Kuular Badat Davındayoviç.

(80) Hamnıŋ Ügek Eerenni Algangaŋı

Kamın Ügek Ruhunu Alkışlaması*

Ür-le çurttaar, kırğaŋ bolur, ooy-ooy.
Üye-çerge sünezinnig, ooy-ooy,
Ügeeneyde berip kagdıŋ, ooy-ooy.
Ügeeneyde siŋe bergen, ooy-ooy.

*Uzun yaşayacak, ihtiyar olacak, ooy-ooy
Akran ruhunu, ooy-ooy,
Çadırda verdim, ooy-ooy.
Çadırda siniverdi, ooy-ooy.*

Özünerem, ooy-ooy.
Mandıŋaram, ooy-ooy.

*Büyüyünüz, ooy-ooy.
Selamette olunuz, ooy-ooy.*

İjer-çiiri itpek-hoytpak, ooy-ooy,
İyeziniŋ emig südü, ooy-ooy.
Kadıŋ-la eves kadık-tır moŋ, ooy-ooy.
Kara baarga hala-la çok, ooy-ooy.

*Yiyecek-içeceğı kaymak-ayran, ooy-ooy,
Annesinin meme sütü, ooy-ooy.
Sağlıklıdan da sağlıklıdır bu, ooy-ooy,
Karaciğere zararı yok, ooy-ooy.*

Çemneniŋer, ooy-ooy.
Çooglaŋar, ooy-ooy.

*Besleniniz, ooy-ooy.
Tadına bakınız, ooy-ooy.*

Ügek ruhu*: çocukları koruyan ruh.

(81) Araptan Dep Er Hamnun Ügü
Eerenni Alganganı

*Araptan İsimli Erkek Kamın Puhu
Kuşu Ruhunu Alkışlaması*

Karanlıkta çoruktuum, ooy-ooy.
Han şuru karaktım, ooy-ooy.
Arığ baji oluttum, ooy-ooy.
Ak-la toolay çemiştiim, ooy-ooy.
Agbay kızıl Ügüjügüm, ooy-ooy.

*Karanlıkta gezinenim, ooy-ooy.
Kan boncuk gözlüm, ooy-ooy.
Çalılık başı meskenlim, ooy-ooy.
Beyaz tavşan yemişlim, ooy-ooy
Ahhap kızıl Puhu kuşum, ooy-ooy.*

Daş-la kırın şiree kılğan, ooy-ooy.
Daglar bajın deskingen, ooy-ooy.
Daş-la bilektig kulugurum, ooy-ooy.
Daadı düne çoruktuum, ooy-ooy.
Dapşıl sang Ügüjügüm, ooy-ooy.

*Taş kenarını masa yapan, ooy-ooy.
Dağ başında gezinenim, ooy-ooy.
Taş bilekli yaramazım, ooy-ooy.
Sadece gece gezinenim, ooy-ooy.
Biraz sarı Puhu kuşum, ooy-ooy.*

Kaynak kişi: Sambuu Saya Çüvürekoviç.

(82) Hirlibey Hamnun Eldik Eerenni
Alganganı

Hirlibey İsimli Kamın Eldik Ruhunu
Alkışlaması*

Eldik eeren, şalır-şalır,
Mançak eeren, şalır-şalır.
Esteveende, şalır-şalır,
Hadıvaanda, şalır-şalır.

Eldik ruhu, şalır-şalır,
Mançak* ruhu, şalır-şalır,
Esmediğinde, şalır-şalır,
Rüzgarda uçmadığında, şalır-şalır.*

Kadak eeren, şalır-şalır,
Mançak eeren, şalır-şalır.
Hadıvaanda, şalır-şalır,
Esteveende, şalır-şalır.

Kadak ruhu, şalır-şalır,
Mançak ruhu, şalır-şalır.
Rüzgarda uçmadığında, şalır-şalır,
Esmediğinde, şalır-şalır.*

Eldik*: kam elbisesinin bir parçası olan kap.

Şalır-şalır*: sevinç, hayret ifade eden ünlem.

Mançak*: şaman elbisesinde sarkan bez parçaları.

Kadak*: Çin veya Hint yapımı ipek.

(83) Mngün-Tayga Hamurun Moos
Eerenni Algangenı

Ergin bajın, ooy-ooy,
Eeleenim, ooy-ooy.
Hrekeyi, ooy-ooy,
Hndeygenim, ooy-ooy.

Algıg aksın, ooy-ooy,
Aazatkan, ooy-ooy.
Azıg dijin, ooy-ooy,
Saarartkan, ooy-ooy.

etker oruun, ooy-ooy,
Doza turgan, ooy-ooy.
edi karış, ooy-ooy,
Ala-moozum, ooy-ooy.

Dotkar oruun, ooy-ooy,
Doza turgan, ooy-ooy.
Tos-la karış, ooy-ooy,
Doşkun alam, ooy-ooy.

Kskü hannıg, ooy-ooy,
Kk-le Moozum, ooy-ooy.
Aksı hannıg, ooy-ooy,
Ala-Moozum, ooy-ooy.

Ajar, aşpas, ooy-ooy,
Amırgalar, ooy-ooy.
ılar, ılbas, ooy-ooy,
ılbıgalar, ooy-ooy.

*Mngün Tayga'lı Kamın Moos Ruhunu**
Alkışlaması

*Eřik başını, ooy-ooy,
Sahiplenenim, ooy-ooy.
Gğsünün, ooy-ooy
İi boş olanım, ooy-ooy.*

*Geniş ağızını, ooy-ooy,
Aanım, ooy-ooy.
Azı diřini, ooy-ooy,
Azaltanım, ooy-ooy.*

*şeytanın yolunu, ooy-ooy.
Kapatın, ooy-ooy.
Yedi karış, ooy-ooy,
Ala Moos'um, ooy-ooy.*

*Ktlğn yolunu, ooy-ooy,
Kapatın, ooy-ooy.
Dokuz karış, ooy-ooy,
Gaddar alam, ooy-ooy.*

*Gğs kanlı, ooy-ooy,
Gk Moos'um, ooy-ooy.
Ağız kanlı, ooy-ooy,
Ala Moos'um, ooy-ooy.*

*Ařar, ařmaz, ooy-ooy,
Ejderhalar, ooy-ooy.
Hareket eder, etmez, ooy-ooy,
Ucubeler, ooy-ooy.*

Moos*: Amırğa Moos olarak da geçen bu ruh, Tuva mitolojisinde en korkunç yaratıktır.

Kaynak kişi: Sambuu Saya Çüvürekoviç.

(84) Mönğün-Tayga Hamının Hek
Çayaannı Alganı

*Mönğün Taygalı Kamın Guguk Yaratıcısı*ı
Alkışlaması*

Alday Tanjaa ayan tutkan
A't-la başıg bora Hegim.
Borbak arga sanay eder
Bora Hegim, aldın Hegim.

*Altay ormanına zevk veren
At kafalı boz Guguk'um.
Ormanda sayarak öten
Boz Guguk'um, altın Guguk'um.*

Ertineden artık ünnüg,
Eder Hegim, bora Hegim.
Haaladır kattırғанım.
Hiiledir kılırganım.

*Mücevherden güzel sesli,
Öten Guguk'um, boz Guguk'um.
Haa-haa diye kahkaha atanım.
Hii-hii diye hızlıca uçanım.*

Boom çerge honup eder,
Mozaganı damçıp eder,
Kemi-le çok, şımı-la çok.
Keergençig bora Hegim.

*Uçurum yere konup ses çıkartan,
Sivri kayaları geçen,
Kabahati yok, suçu yok
Zavalhı boz Guguk'um.*

Uguk yaratıcı*: guguk ruhu, kamın yardımcı ruhlarından biri.

Kaynak kişi: Sambuu Saya Çüvürekoviç.

(85) Mönğün Tayğanın Kargı Hemge
Çurttap Turgan Hamının Tümen
Çayaanın Alganı Alğı

*Mönğün Tayga'nın Kargı Nehri Civarında
Yaşayan Kamın Sayısız Yaratıcısını
Alkışlaması*

Hamık çayaan
Havırлар.
Tümen çayaan

*Yaratıcıların hepsi
Toplanınız.
Sayısız yaratıcı*

Düşpürlüner.

Gücünüzü gösterin.

Berge-bile
Meskildejiil.
Kadıg-bile
Havırlajıl.

*Zorluklarla
Savaşalım.
Sertlikleri
Yenelim.*

Buktug hayın
Buzaalıñar.
Buyan kejiin
Kıygıraalı.

*Şeytanın belasını
Bozalım.
Mutluluğu, iyiliği
Çağıralım.*

Soovustan
Doskuuldañar.
Artıvıstan
Ajglañar.

*Arkamızdan
Gözetleyin.
Arkamızdan
Yardım edin.*

Andıg-la dır.
Mındıg-la dır.
Andaagılar,
Mındaagılar.

*Öyledir.
Böyledir.
Oradakiler.
Buradakiler.*

Keşpes çerden
Keşken-dir sen.
Kelbes çerge
Kelgen-dir sen.

*Geçilmez yerden
Geçmişsin.
Gelmeyecek yere
Gelmişsin.*

Askan-dir sen.
Teneen-dir sen.
Alırırnı
Algan-dir sen.

*Yolunu şaşırmışsındır.
Yaramazlık yapmışsındır.
Alacağını
Almışsın.*

Am-na doraan
Çoruur-la sen.

*Hemen şimdi
Gidiyorsun.*

Ayga dömey
A'dım ertken.

*Aya benzer
Atım geçmiş.*

Çoraan çerimge
Çorbas-la sen.
Baskan çerimge
Baspas-la sen.

*Yürüdüğüm yerde
Yürüyemezsin.
Bastığım yere
Basamazsın.*

Süreringe
Süldeğig men.
Çargızına
Çayaanrug men.

*Sürmek için
Güçlüyüm.
Yargılamak için
Yaratıcıyım.*

Tümen hamnı
Düvütküzü!
Düktüg Tümet
Men-ne boor men.

*Sayırsız kamın
Başkanı!
Tüylü Tümet
Benim, ben.*

Erlik haanga
Ulaam çetken.
Ejen haanga
A'dım çetken.

*Erlik hana
Ulağım ulaşmış.
Mançur hanına
Atım ulaşmış.*

Kakkan düngür
Havızına
Hadıy-la ber,
Haylıp-la örşee.

*Teften çıkan
Ritmik sesle
Esiver,
Eriyerek bağışla.*

Eder düngür
Ezininge
Estey-le ber,
Çuglu-la ber.

*Teften çıkan
Esintiyle
Kabarıver,
Yuvarlanıver.*

Eder düngür

Ses çıkartan tefi

Tudup algan
Eldepeylik
İren boor men.

Tutan
Acayip
İhtiyarım ben.

Kagar düngür
Tudup algan
Kaygamçıktıg
İren boor men.

Vurmalı tef
Tutan
Sevimli
İhtiyarım ben.

Haya-dajın
Körgüspener.
Haylıg dajın
Bastırbañar.

Kaya-taşı
Göstermeyin.
Belalı taş
Bastırmayın.

Möngülek deg
Börülerim!
Dongulak deg
Taygılarım!

Möngülek* gibi
Kurtlarım!
Dongulak* gibi
Ayılarım!

Buktug çernin
Bugun süreen
Burgan höögüm,
Buurul höögüm!

Şeytanlı yerin
Şeytanını süren
Porsuk Tanrı'm,
Kır porsuğum!

Möngülek*: Bay-Tayga bölgesinde buzul zirve, 'Gümüş Dağ'.

Dongulak*: Biy-Hem bölgesinde bulunan ve günümüzde Akademik Obruçev adını alan sıradağın eski adı Ulug Dongul, Biçe Dongul ve Sarıg Dongul'dur.

Kaynak kişi: Sambuu Sayaa Çüvürekoviç.

(86) Oorjak Çaş-Ool Hamıuı Arılarını
Alganganı

Oorjak Çaş-Ool İsimli Kamın Arılarını
Alkışlaması

İyi karaam odu bolgan

İki gözümün ışığı olan

İyi sarıg arılarım.
Ala karaam odu bolgan
Aldın-sarıg arılarım.
Aştanırar, çemnenirer.
Adılagar, kaygaaldagar.
Artın, iştin ovaartıgar.
Ayul keerin büdüü bilger.

Şivegeyden çidig bistig,
Şivişkinden dıngırlarım.
Adır bistig şivegey deg,
Adır dıldıg çaşkaaday deg.
İyi bistig şivegey deg.
İyi dıldıg çaşkaaday deg.
Çernın çive çerger çoruur.
Sugnuñ çive sugga çoruur.

İki sarı arılarım.
Ala gözlerimin ateşi olan
Altın-sarı arılarım.
Yiyin, beslenin.
Gözü pek olun,
Arkayı, içpi uyarın.
Gelecek tehlikenin tümünü bilin.

Çuvaldızdan ince biz gibi,
İspiyondan keskin kulaklılarım.
Çatal bizli çuvaldız gibi,
Çatal dilli su kuşu gibi,
İki uçlu çuvaldız gibi.
İki dilli su kuşu gibi.
Yerde yaşamak için yaratılan yerde yaşar.
Suda yaşamak için yaratılan suda yaşar.

Kaynak kişi: Munzuk Ondar İlginoviç.

(87) Kara Höldün Kalzan Hamının
Şıvar-Dayak Bile Çılan-Kara Eerenni
Algangan Algıjı

Kara Gölün Kalzan İsimli Kamının Şıvar-
Dayak* ile Çılan-Kara* Ruhlarını Alkışlaması

Hee!
Döjeñer adaanda Şıvar-Dayaam
Dört möçünjer kamgalalı.

Hee!
Döşeğinizin altında Şıvar-Dayak'ım
Eller ve ayaklarınızı koruyun.

Hee!
Döjeñer bajında Çılan-Karam
Töl dözünjer haygaaralı.

Hee!
Döşeğinizin başında Çılan-Kara'm
Çoluk çoçuğunuzu koruyun.

Şıvar-Dayak*: eller ve ayakların tedavisinde etkili ruh.

Çılan-Kara*: 'kara yılan' anlamına gelen bu yardımcı ruh aynı zamanda kamın ayın kostümünün (hamnaar ton) bir parçasıdır.

Kaynak kişi: Sagan-Ool Viktor Biçe-Ooloviç.

XVIII. HAMNİŇ HÖRÜMNEP ALGANGAN ALGIŞTARI KAMIN TEŞHİS MAHİYETLİ ALKIŞLARI

(88) Monguş Hörlepey Hamnuň
Hörümnep Alanı

*Monguş Hörlepey İsimli Kamın Kehanette
Bulunarak Alkışlaması*

Oray kejee çoraan-dır sen.
Oruun azıp çoraan-dır sen.
Orlan aza kedep kelgeş,
Oorlapkaş barganı ol-dur.

*Akşam geç vakit yürümüşsündür.
Yolunu da şaşırılmışsındır.
Çevik şeytan gelerek,
Seni çalarak gitmiştir.*

Çerle kejee çoraan-dır sen.
Çeveg çerge duşkan-dır sen.
Çetker, aza çedip kelgeş,
Çedip algaş barganı ol-dur

*Tüm akşam yürümüşsündür.
Mezarlığa rastgelmişsindir.
Şeytan, kötü ruh gelerek,
Sana ulaşınca alıp gitmiştir.*

Harık şineň üzülgen-dir,
Kara tamı kirgen-dir sen.
Sargı bolup çıdar-dır sen,
Sargı bürü çetpes-tir sen.

*Yenilmez gücün kesilmiştir,
Kara uçuruma düşmüşsündür.
Sakırğa olarak yatıyorsundur,
Sarı yapağa* ulaşmazsın sen.*

Sarı yaprak*: burada sonbahar kastedilmektedir.

Kaynak kişi: Kuular Çamzan-Ool Bulunmayeviç.

(89) Kuskun Hamnuň Hörümnep
Algangan Algıjı

*Kuzgun İsimli Kamın Teşhis Koyarak
Alkışlaması*

Kara sugnuň tereňinden
Balık izin tıppas-tır men.
Kadayınnuň tamızından
Tokpak izin tıppas-tır men.

*Kara suyun derininde
Balık izi bulamadım.
Karının uçurumunda*
Kütük* izi bulamadım.*

Uçurum*: burada: kadın cinsel organı.

Kütük*: burada: erkek cinsel organı.

Tuva geleneğine göre evlenmekte olan kızın bakire olması lazım. Hem kız, hem erkek cinsel organlarıyla ilgili bu tür alkışlar Tuva masallarında da yer alır.

Kaynak kişi: Kök-Ool Viktor Şogjapoviç.

(90) Araptan Hamnuñ Hörumnep
Alganır Algıjı

*Araptan İsimli Kamın Teşhis Koyarak
Alkışlaması*

Alımnug bis. Örelig bis.
Arat çonum aybızı bar.
Ak-la kadaan askan, tutkan,
Ajıg taakpızın sunup kelgen.

*Alacaklıyız. Borcunuz var.
Halkımın, ulusumun ricası var.
Beyaz ipeğini asmış, tutmuş
Acı tütününü sunarak gelmiş.*

Ajı-tölün, ak-la malın
Ajıglañar, onçalañar.
Maşpak kara majaalayım
Barıp körem, bolgaap körem.

*Çoluk-çocuğunu, malını
Koruyun, sayısını kontrol edin.
Tombul kara ayıcığım
Gidip görünüz, buyrun.*

Idın-kujun eertpeñer.
Kodan malın hoyuspañar.
Urugların, ulugların
Ulaaratpañar, düüretpeñer.

*Köpeği havlatıp, kuşu öttürmeyin.
Ahırda malını ürkütmeyin.
Çocuklarını, büyüklerini
Rüyada endişelendirmeyin.*

Okulganı otçuğ-dur be?
Ovaakayı çige-dir be?
Üngeni çül? Kirgeni çül?
Üngeennen çül? Soygannan çül?

*Sobası yanıyor mu?
Kurganı düz mü?
Çıkan ne? Giren ne?
Sürünen ne? Yuvarlanan ne?*

Çer kulaktıg dıngır çüvem,
Çer turlağlğ sürlüğ çüvem!
Maşpak kara majaalayım!
Bargaş kelem. Körgeş kelem.

*Keskin kulağıyla dinleyenim,
Yer sığmaklı gaddar şeyim!
Tombul kara ayıcığım!
Gidiniz. Görünüz.*

Çünü kördün? Çünü bildin?
Çüden kortun? Çüden hoydun?
Dedir çarın deskiy manaan
Delgem höreen hiriletken!

Doos kurtun doyuratkan,
Doşkun kara sagızırım!
Kara kurtun kayıratkan
Karjı kara hayırakarım!

Amdıızında anaa-la-dır.
Amır-mendi turar-la-dır.
Aal kodan karaŋı-dır.
Alızında ayınçığ-dır.

Çıdın-şirik bolur bolza,
Kiçeeniŋer. Bodanıŋar!
Hanaa-bile kattıja beer,
Dumaa-bile tutçu-la beer.

Aza oruu ajiy bergen.
Çevge höörnüŋ imzak-çeksee,
Çerniŋ-sugnuŋ kileni be?
Kiçeeniŋer. Bodanıŋar.

Neyi gördün? Ne anladın?
Neden korktun? Neden ürktün?
Batı tarafta dolanarak bekleyen
Geniş göğsünü hırlatan!

Böcek-kurtla ziyafet yapan,
Gaddar kara tılsımım!
Kara böceği gıcırdatan
Hırçın kara ayım!

Şimdilik herşey yolundadır.
Selamettedirler.
Yurt oba karanlıktır.
Uzağında ise tehlikelidir.

Yatacak yer çimen olsa,
Dikkatli olun. Düşünün!
Hastalıkla birleşiverir,
Hastalık yapışıverir.

Şeytan yolu geçiverdi.
Mezarlığın kötü güçleri,
Yerin-suyun öfkesi mi?
Dikkatli olun. Düşünün.

Kaynak kişi: Sambuu Sayaa Çüvürekoviç.

(91) Oorjak Örten Hamnıŋ Segittip
Alganrı

Kaargannar! Beve, bee.
Kayda çorlar? Beve, bee.
Çedi kuskun! Beve, bee.
Şapkınçılıım. Beve, bee.

Oorjak Örten İsimli Kamın İyileştirerik
Alkışlaması

Kargalar! Beve, bee*.
Neredeler? Beve, bee.
Yedi kuzgun! Beve, bee.
Ulaklarım. Beve, bee.

Çedi börü! Beve, bee.
Kedejiliim. Beve, bee.
Haygıldanım! Beve, bee.
Kañçaldınar? Beve, bee.

*Yedi kurt! Beve, bee.
Gözcülerim. Beve, bee.
Kaşiflerim. Beve, bee.
Nasılsınız? Beve, bee.*

Beve, bee*: çağırk, hayret ifade eden ünlem.

Kaynak kişi: Moñuş Hürgül-Ool Sazıg Hunayeviç.

(92) Oorjak Örten Hamnuñ Aazap
Alganganı

*Oorjak Örten İsimli Kamın Söz Vererek
Alkışlaması*

Haajikı
Kaktap bereyn.
Ölejikti
Örtep bereyn.

Haajik'ı
Dövüp vereyim.
Ölejek'i*
Örkleyerek vereyim.*

Dilgijekti
Dizip bereyn.
Aazaanımru
Alır siler.

Dilgijek'i
Dizerek vereyim.
Sözümü
Alın.*

Haajik*, Ölejek*: oğullarının isimleri.
Dilgijek*: kızının ismi.

(93) Hamnuñ Aarg Kijiniñ Ölürün
Alganganı

Kamın Hasta Kişinin Öleceğini Alkışlaması

Kamgalap aar arga çok-tur.
Kajı çerden ıyaş kesken.
Haylıg baçıt oon kirgen,
Kıştın ayı tönerden beer.

*Kurtarmak için çare yok
Yasak yerden ağaç kesmiş.
Bela, günah oradan girmiş
Kış ayı bittiğinden beri.*

Çastın ayı ünlerden beer
Çige songu çügüvüste,
Çinge çooga aksınayda
Çevgeglengeş, turupkan-dır.

Sünezinin sürüp-dilep,
Süzüglenip teyledim-daa.
Sümber-Uula artından beer
Sürüşkeştin, çadap kagdı.

Duzalavaan dives siler.
Turjup-şenep horjok-tur men.
Beerletpeen dives siler.
Bektig kinçi salbas-la-dır.

Erlik çerden kıygırtkanda
Ejen haan-da duzalavas.
Ergim ınak törel çondan
Eep kelbes çarılğanı ol.

*Bahar ayı başladığından beri
Doğrudan kuzey tarafımıza,
Yüksek tepenin üzerinde
Konmuş duruyor.*

*Ruhunu takip edip, arayıp,
İmanla dua ettim.
Sümber-Uula* arkasından beri
Peşinden gittim, yakalayamadım.*

*Yardım etmedi demeyiniz
Savundum, denedim, başaramadım.
Geri alamadı demeyiniz.
Zincir kelepçe bırakmadı.*

*Cehennemden çağırdığımda
Mançur hanı da yardım edemez.
Sevgili akraba, ulusuna
Dönmeyecek, harcanmıştır o.*

Sümber-Uula*: mitolojik bir dağ.

Kaynak kişi: Balgan Küjüget Lençayeviç.

(94) Kara-Höldün Kalzan Hamının
Hörümnep Algangan Algıjı

*Kara Göllü Kalzan Kamın Teşhis Koyarak
Alkışlaması*

Ee!
Aalınarnı deskindir
Azalap ergip çorup tur.
Haylıg halap dirgelir dees,
Aldı harlıg tölünjerni
Kara düne çorgannap tur.
Astıktırıp alır dees,
Kargak çaraazın dükpürüp,

*Ee!
Köyünüzün etrafında
Kötü ruhlar dolanıyor.
Belâ, felaketin çoğalması için
Altı yaşındaki çocuğunuzu
Karanlık gecede çağırıyorlar.
Yolundan şaşırtmak için
Kara salyasını tükürüp,*

Hamçık aarig haldatkan-dır
Daday-daday!

Oo!
Odujarnın adaanga düne
Odap sımıranıp olurgaş;
Uruuñarnıñ sünezinin
Uşta tarbıdap turar-dır.
Indıg-dır dees ırma sınıp,
Iğlaşpañar, hölzeveneñ.
Idık eerenimni ıdamnadım.
Indı, betiñerni kamgaladım.
Kiçeen-kiçeen.

Azalarını aalıñardan
Atkaarladıp, ıradır dees,
Sarıg-sarıg çayaannarım
Çagıp-çagıp ıdalaptım.
Çoruptular.

*Bulaşıcı hastalık bulaştırmıştır.
Aman-aman!*

Oo!
*Ocağınızın altında geceleyin
Küfrederek, fısıldanarak oturup
Kızınızın ruhunu
Köşede büyülyüyordur.
Durum böyle diye halsiz düşüp,
Ağlamayın, telaşlanmayın.
Kutsal yardımcı ruhumu gönderdim.
Arkanızı, önünüzü korumaya aldım.
Dikkatli olun!*

*Kötü ruhları köyünüzden
Geri gönderip, uzaklaştırmak için
Sarı-sarı yaratıcılarımı
Talimat verip, gönderdim.
Yürüyüp gittiler.*

Kaynak kişi: Sagan-Ool Viktor Biçe-Ooloviç.

(95) Hamnıñ Aarig Çıldagaanın
Algangan Algıjı

Aşpas artı çüge aşkan?
Keşpes hemni çüge keşken?
İşpes hemni çüge işken?
Ketpes hepti çüge ketken?

*Kamın Hastalığın Sebebini Tespit Edip
Alkışlaması*

*Aşılmaz geçidi niye aşmış?
Geçilmez ırmağı niye geçmiş?
İçilmez ırmaktan niye içmiş?
Giyilmez giyimi niye giymiş?*

Kaynak kişi: Bürbü Kırgıs Oydupoviç.

XIX. AARIG KİJİLERGE HAMNİŇ ALGANGAN ALGIŞTARI KAMIN HASTALARI ALKIŞLAMASI

(96) Kalzaŋ Dep Er Hamruŋ Aarig
Kadayga Algangen Algijı

*Kalzaŋ İsimli Erkek Kamın Hasta Kadını
Alkışlaması*

Taŋdılar dep daaylarım!
Taygalar dep küüylerim!
Şaalaŋ dep kara suglug,
Şakkılaaş dep kara daştıg.

Taŋdı isimli dayılarım!
Tayga isimli yengelerim!
Şarıldayan kara sulu,
Şakırdayan kara taşlı.*

Eki hamnuŋ ektin kagar,
Bagay hamnuŋ bajın azar,
Çoorat dep oran çurttuŋ
Hanıg kızıl oduruglar!

*İyi kamın omzuna vurur,
Adi kamın başını asar,
Çoorat* isimli yerin-yurdun
Kanlı kızıl patikaları!*

Adivıstı adajılı,
A'dıvıska uşkajılı.
Ulug, biçe ugba-duŋmaŋ!
Ulug-biçe akı-duŋmaŋ!

*İsmimizle hitap edelim,
Atımıza ikişer binelim.
Büyük-küçük abla-kız kardeşin!
Büyük-küçük ağabey-erkek kardeşin!*

Uyguzundan tudaş kılıp,
Uyaraldan tudaş kınıp,
Aal işti ha-duŋmaŋ
Ajılından tudaş kılıp!

*Uykusundan uyandırılım,
Kederinden sıyrılım,
İşi-gücü ağabey-erkek kardeş
İşinden tutup*

Algan aşaaŋ ööneide,
Avıratı çuday berdi.
Askaruŋ ol-dur, teneeriŋ ol-dur,
Kiji çorbas oran bo-dur.

*Kocan hüngür hüngür ağlamakta,
Saçları dağıldı, zayıfladı.
Yolunu şaşırman, sapman odur,
İnsan yürümez yer orası.*

Am-na dürgen çanaalı çe!
Am-na doraan çoruulu çe!
Aal-öörüŋ işti bolza,

*Hemencecik dönelim, haydi!
Hemencecik yürüyelim, haydi!
Köyün, arkadaşların ise içerde*

Am-na keer dep manap turdu.

Şimdi gelir diye bekliyorlar.

Taңdı*: yüksek ormanlık dağ.

Çoorat*: şeytanların ülkesi.

Kaynak kişi: Kuular Kendençik.

(97) Çimekey Dep Er Hamrın Buktu
Sürerde Börü, Kuskun, Ügü, Hek,
Kaargan Öttünüp Algangarı

*Çimekey İsimli Erkek Kamın Şeytanı
Kovalarken Kurt, Kuzgun, Puhu Kuşu,
Guguk, Karga Seslerini Taklit Ederek
Alkışlaması*

U. U. U. U. U. U. Uu. Uu. Uu. Uu.
Uu!

U. U. U. U. U. U. Uu. Uu. Uu. Uu.
Uu!

O. O. O. O. O. O. Oo. Oo. Oo. Oo!

O. O. O. O. O. O. Oo. Oo. Oo. Oo!

U. U. U. U. U. U. Uu. Uu. Uu. Uu.
Uu!

U. U. U. U. U. U. Uu. Uu. Uu. Uu.
Uu!

O. O. O. O. O. O. Oo. Oo. Oo. Oo!

O. O. O. O. O. O. Oo. Oo. Oo. Oo!

Kelbes çerge çüge keldin?
Çoruvaz çerge çoraan-dır sen.
Öjeen huñnı alğan-dır sen.
Alırınñı alğan-dır sen.

*Gelinmez yere niye geldin?
Gidilmez yere gitmişsin.
Öcünü, hıncını almışsin.
Alacağımı almışsin.*

Kırık. Kırık. Kırık. Kırık.
Kırık. Kırık. Kırık. Kırık.
Çeeninñi çeen-dir sen.
Aştaan bolza totkan-dır sen.
Argan bolza semireen-dir sen.
Am-na doraan a'ttarır sen.

*Kırık. Kırık. Kırık. Kırık.
Kırık. Kırık. Kırık. Kırık.
Yiyeceğini yemişsin.
Acıktıysan doymuşsun.
Zayıfladıysan semirmişsin.
Derhal gideceksin.*

Ügük. Ügük. Ügük. Ügük.
Ügük. Ügük. Ügük. Ügük.
Baar çerin kayda çüvel?
Baar çeringe çedirip kaayn.
Bazar çerin kayda çüvel?

*Ügük. Ügük. Ügük. Ügük.
Ügük. Ügük. Ügük. Ügük.
Gideceğin yer neresi?
Gideceğin yere ulaştırayım.
Basacağın yer neresi?*

Bazar çerin aytıp bereyn.

Basacağın yeri göstereyim.

Kuk! Kuk! Kuk! Kuk! Kuk! Kuk!
Kuk! Kuk! Kuk! Kuk! Kuk! Kuk!
Sürer çüvee süldelig
Süren hamnuñ ugu boor men.
Aydaan çüvee adım çetken
Alday hamnuñ ugu boor men.

*Kuk! Kuk! Kuk! Kuk! Kuk! Kuk!
Kuk! Kuk! Kuk! Kuk! Kuk! Kuk!
Sürülecek şeye karşı güçlü
Sert kamın soyundanım.
Süren şeye adım ulaşmış
Altay kamının soyundanım.*

Hırık! Hırık! Hırık! Hırık!
Hırık! Hırık! Hırık! Hırık!
Erlik haanga uram çetken,
Ejen haanga adım çetken!
Çoraan çerimge çoruvas sen.
Baskan çerimge baspas sen.

*Hırık! Hırık! Hırık! Hırık!
Hırık! Hırık! Hırık! Hırık!
Erlik hana ruhum ulaşmış,
Mançur hana adım ulaşmış!
Yürüdüğüm yerde yürümeyeceksin.
Bastığım yere basmayacaksın.*

Kaynak kişi: Sambuu Saaya Çüvürekoviç.

(98) Hamnuñ Aarığ Kijige Algangan Algıjı *Kamın Hastaya Alkış*

Aarığnıñ bujar çüülü
A'ştan-çemden kirgeni ol be?
Tañdı eezi kileñneen be?
Dalay, sugdan bujartaan be?

*Hastalığım iğrenç bulaştırıcısı
Aştan-yemekten mi girmiş?
Tañdı* iyesi mi öfkelenmiş?
Denizden, ırmaktan mı bulaşmış?*

Dünekiniñ çetkeri be?
Düñgürlügnüñ kargıjı be?
Karañgınuñ azazı be?
Hamnuñ-kattıñ kargıjı be?

*Gecenin şeytanı mı?
Kamın kargışı mı?
Karanlığın kötü ruhu mu?
Kamın-şamanın kargışı mı?*

Çerden, sugdan bujartaan be?
Çeveg eezi kileñneen be?
Damıraktıg suglardan be?
Dagılgağ ıyaştan be?

*Yerden, sudan mı bulaşmış?
Mezar iyesi mi öfkelenmiş?
Pınarlı sulardan mı?
Kutsanmış ağaçtan mı?*

A'stıg-çemniğ aalçıdan
Ajar-bujar kirgeni ol be?
Dağılgalıg suglardan be?
Daştan bütken köjeeden be?

Öl-le ıyaş keskinden be?

Ölürbes an ölürgeninden be?
Ödek-honaş eezinden be?
Ögler ornundan haldaanı be?

Azalardan kilenj kirgen be?
Aldın çañnık düşkeninden be?
Aldı oran, erlik çerden
Alır bis dep kelgeni ol be?

Dizigligden sırbaktanıp,

Tikken ögden çarlır deen be?
Ejenniinden ünüp çorutkaş,
Erlik haanga baarı ol be?

Kargış, soğuş, aas-dıldan
Haylıg baçıt kirgeni ol be?
Hıyraktın eezi men dep
Haylıg çetker kelgeni ol be?

Ergi heptin eezi men dep
Erlik çetker sıñnikken be?
Ayak, sava, dañza damçıp
Ajar-bujar kirgeni ol be?

Haldavırlıg aarığdan be?

Aşlı-yemekli misafirden
Bulaşıcı hastalık mı girmiş?
Kutsanmış sulardan mı?
Taştan yapılmış balbalıdan mı?

Yaş ağaç kestiğinden mi?
Öldürülmez avı öldürdüğünden
mi?
Ağıl-yurtlak iyesinden mi?
Çadır yerinden mi bulaşmış?

Şeytanların öfkesi mi girmiş?
Altın yıldırım mı düşmüş?
Alt dünya, Erlik'in yerinden
Alacağız diye mi gelmişler?

İpliğe tutunarak,
Kurduğu çadırdan uzaklaşayım mı
demiş?
Tanrısından ayrılarak,
Erlik hana mı gidecekmiş?

Kargış, dövüş, küfürden
Belalı kötülük mü girmiş?
Kılıcın iyesi* benim diye
Belalı şeytan mı gelmiş?

Eski elbisenin iyesi benim diye
Erlik, şeytan mı kılıfa girmiş?
Kâse, kapkacak, pipoya yayılıp
Bulaşıcı hastalık mı girmiş?

Bulaşıcı hastalıktan mı?

Haylıg çetker kirgeni ol be?
Haraganıug hovularga
Kazırgılar tavaaraan be?

*Belalı şeytan mı girmiş?
Çalıklı bozkırlarda
Kasırgalar mı esmiş?*

Albas çüve alğanından
Aarıgu boldurgan be?
Aza, çetker turlagların
A'tıg çoraaş, tavaaraan be?

*Alınmaz şeyi aldığından
Hasta mı olmuş?
Kötü ruh, şeytan sığınaklarını
Atlıyken mi karıştırmış?*

Taıdı*: yüksek ormanlık dağ.

Kılıcın iyesi*: Tuva mitolojisine göre dokunulmaması gereken eski bir eşyayı bulan kimse onu alırsa, ileride muhakkak hastalanır ve ölür.

Kaynak kişi: Balgan Küjüget Lençayeviç.

(99) Oorjak Şokar Hamnıu Aarıguı
Aagin Algangan Algıı

*Oorjak Şokar Kamın Ağır Hastalık
Hakkında Alkışı*

Aarıguı alıs dözü
Aalııarnıı kodanıda.
Ala-şokar malııarnıı
Arazında sinıen-ne-dir.

*Hastalığın kökü
Ağıldaki sürünüzde.
Ala karışık hayvanlarımızın
Arasına sinmiştir.*

Çetkerııer çilbi dözü
Çeleıerde, höneıerde.
Çelip maıınaar çılınarda,
Çedi kara hoyunarda.

*Kötü ruhun bencil kökü
Buzağı ve kuzuların bağlandığı yerde.
Tırıs giden yılmızda,
Yedi kara koyununuzda.*

Çedi kara hoyum deerin
Çetkerııer bottarı-dır.
Çedeldirzin şırbidipse,
Çetkerııer arlıp bolur.

*Yedi kara koyunum deyin siz
Kötü ruhun ta kendisidir onlar.
Yedisini öldürünce,
Kötü ruhunuz kaybolur.*

A'ttarııar arazında
Aarııar azazı bar.
A'dııarnı ıradıpsa,

*Atlarımızın arasında
Hastalığın ruhu var.
Atınızı uzaklaştırırsanız,*

Aarınar arlıp bolur.

Hastalığınız kaybolur.

Bulun çerge bolgan-na-dır.

Köşe yerde olmuştur bu.

Burgarunga çüdüveen-dir.

Tanrısına inanmamış.

Erlik haanı endeeven-dir,

Erlik han bunu fırsat bilmiştir,

Erttirbeyn barganu ol-dur.

Hastalığı iyileştirmemesi ondandır.

Kaynak kişi: Dongak Şaktar Badiyeviç.

XX. KİJİNİŇ SÜNEZİNİNGE HAMNIŇ ALGANGAN ALGIŞTARI KAMIN İNSAN RUHUNA YÖNELİK ALKIŞLARI

(100) Sangıtay Hamnıñ Ölgem Kijiniñ
Kara-Bora Sünezinin Aji-Tölünden
Adırıp Alganganı

*Sangıtay İsimli Kamın Ölen Kişinin
Boz Ruhunu Çoluk-Çocuğundan
Ayrırıp Alkışlaması*

Aza çayaan sagızınnar!

Şeytan yaradılışlı ruhlar!

Andaagılar, mundaagılar!

Oradakiler, buradakiler!

Düdürlügnüñ burgan çayaan!

Teflinin tanrı yaradılışlıları!

Dürgedeşer. A'ttanınar.

Hızlanın. Atlanın.

Ertenginñ eeleri!

Eskinin iyeleri!

Eeren dözüñ eeleri!

Eeren özüñün iyeleri!*

Evirlinçer, havırlınar.

Sakin olun,

Evin-çövün negep tur-men.

Nezaket bekliyorum.

Kajan bargan? Kaynaar bargan?

Ne zaman gitti? Nereye gitti?

Amıtannıñ kara-bora setkili-sünezi

Adamın boz ruhu

Aji-tölge artıp kalza, bagay bolur.

Çoluk-çocuğuna kalırsa, kötü olur.

A'tkarınar, tonandırınar.

Ata bindirin, giyindirin.

Baar çerinçe inaar-la

Gideceği yere kadar

Bargızınar, ıradınar.

Götürün, uzaklaştırın.

Çeder çerinçe inaar-la

Ulaşacağı yere kadar

Çediriñer, dozattanar.

Ulaştırın, göz-kulak olun.

Çerineyden çedirirer.
Çemin-ajın çemgerirer.
Çoraannay-la oranınga* çorup körem.
Bargannay-la baar çoor, barıp körem.

*Doyasıya yediriniz.
Yemeğini-aşını veriniz.
Yolunla yurduna yürü.
Varacağın yere git, lütfen.*

Çambı-dipti keziy körüp,
Çaa çalbak çedip keldi.
Çalar odu hıp-la keldi.
Çalbıuş közü köstüp keldi.

*Tüm evreni dolaşarak bakıp,
Yeni savaşın sırası geldi.
Parlayan ateşi alevlendi.
Tutuşan közü göründü.*

Daaş-dinmit çağılanıp keldi,
Darı, kügür çıttalıp keldi.
Çoraan çerimge çorbas-la sen.
Baskan çerimge baspas la-sen.

*Patırtı-kütürtü yankılanıp geldi,
Barut, kükürt kokusu geldi.
Gittiğim yere gitmeyeceksin.
Bastığım yere basmayacaksın.*

Çoraanın bo, barganın bo.
Çoraan soonda, katap kelbe.
Eder düngür ezininge
Estey-le ber, hadıy-la ber.

*Yürüdüğün budur, gittiğin budur.
Gittikten sonra dönüp gelme.
Teften çıkan esintiyle
Uçuver, esiver.*

Sırık.
Sırık.
Sırık.
Sırık.

Sırık.
Sırık.
Sırık.
Sırık.*

Eeren*: ongon, yardımcı ruh.

Oran*: ülke, yurt, bölge. Tuva mitolojisinde her ruhun kendi yurdu olduğuna inanılır.

Sırık*: kamın ölen kişinin boz ruhuyla gizli konuşması. Kamlamanın sonunda ölünün yakınları kamdan 'Boz ruhun akıbeti ne oldu?' diye sorarlar. Kam 'İyi. Boz ruh gitti. Artık başınıza bir kötülük gelmeyecek' diye cevap verir.

Kaynak kişi: Sambuu Saaya Çüvürekoviç.

(101) Aarig Kijiniñ Sünezinin
Tudarıñ Alganarın

Azalarım, çetkerlerim!
Aldı kara kuskunnarım!
Çelip mañnaar çüvelerim!
Çedi sarıg ügülerim!

Sürlüg, küştüg çüvelerim,
Çüglüg kuştar öñnükterim.
Süree teyge çetkelekte,
Sünezinin ekkeliñer.

Tıppas, körbes çüvezi çok
Tınım bolgan çüvelerim!
Dıvaajanga çetkelekte,
Tıvıjañnap ekkeliñer.

Eger, Kazar iyi ıdım!
Eergileñer, tutkulañar.
Erlik oran çetkelekte,
Eeldirgilep ekkeliñer.

Ak-la süttin çaşkılañar.
Arjaan sugdan çaşkılañar.
Salım artıñ örttediñer.
Sanđan çajıp baraalgañar.

Kudu-çamı egliip kelzin,
Kuçulañnap kuskunnañar.
Desken kudu egliip kelzin,
Demnig-höglüg kuraylañar.

*Hastanın Ruhunu Tutmak İçin Söylenilen
Alkış*

*Şeytanlarım, kötü ruhlarım!
Altı kara kuzgunlarım!
Tırıs giden hızlı yaratıklarım!
Yedi sarı puhu kuşlarım!*

*Gaddar, güçlü yaratıklarım!
Tüylü kuşlarım, dostlarım.
Süree tepesine* ulaşmadan
Ruhunu geri getiriniz.*

*Bulamaz, göremez şeyi olmayan
Nefesim olan yaratıklarım!
Cennete ulaşmadan
Yakalayıp geri getiriniz.*

*Eger, Kazar iki köpeğim!
Dolaşınız, havlayınız.
Cehenneme ulaşmadan
Döndürüp geri getiriniz.*

*Ak süttin saçımız.
Şıfalı sudan saçımız.
Bir tutam ardıc yakınız.
Tütsü tüttürüp takdim ediniz.*

*Ruhu dönüp gelsin,
Hep birlikte bağırın, çağırın.
Kaçan ruhu dönüp gelsin
Birlikte 'kuray!'* diye bağırın.*

Süree tepesi*: mitolojik bir dağ, ölümler ülkesinin sınırı.

Kuray*: çağrı, bağışlama isteyen rica, samimi bir dua.

Kaynak kişi: Çelbiir Sambuu.

XXI. BİÇİİ ÇAŞTARGA HAMNIÑ ALGANGAN ALGIŞTARI KAMIN KÜÇÜK ÇOCUKLARA ALKIŞLARI

(102) Monğuş Hörlepey Hamnıñ Aarıg
Kijiniñ Amı-Tınun Ak Ençek-Bile Solup
Hamnaaş, Azalardan Çarıp Alganın
Alganganı

*Monğuş Hörlepey İsimli Kamın Hastanını
Canını Kötü Ruhlardan Beyaz Ençeğe*
Değiştirip Almasını Alkışlaması*

Kaas, çaraş hoylar düğün
Kañ bistig haçı-bile
Kadayları kırıgıp algaş,
Kamnı-bile bölüp algaş;

*Güzel koyunların yününiñ
Keskin makasla
Kadımlar kırarak,
Dikkatle ayırarak;*

Salaa bile dırap turgaş,
Savaaş-bile savap turgaş,
Şalbaa-bile şaptap turgaş,
Şarı-bile söörtüp turgaş.

*Parmakla tarayıp,
Dövecek ile dövüp,
Sıcak suyu süpürgeyle serpip,
Öküze bağlayıp sürüyorlar.*

Büdürüp kaan ençee-dir oñ,
Büdüñ heveer ençee-dir oñ.
Erlikterim! Azalarım!
Edileñer, amırañar!

*Hazırlanmış ençeğidir onun,
Tamamlanmış ençeğidir onun.
Şeytanlarım! Kötü ruhlarım!
Kabul ediniz, bağışlayınız!*

Ençek*: keçeden yapılmış örtü.

Kaynak kişi: Kuular Çazan-Ool Bulunmayoviç.

(103) Hamnıñ Urug Kudun Kıyırğanı

*Kamın Kız Çocuğunun Ruhunu
Çağırması*

Kandıg aaylıg urugul moñ?
Kañchap bargan urugul moñ?
Oñgaar-deskeer oortulañnaan?

*Nasıl huysuz kız bu?
Nasıl gitti bu kız?
Öne-arkaya dönen*

Onĝaar-deskeer dırjaŋnaan?

Ona-buna küsen?

Aaŋı-çaŋı bak çüvel moŋ?
Adaŋ-iyen çedip keldi moŋ.
Aŋın-çemin salıp alĝan,
Adaŋ-iyen manap olur.

Kötü huylu biri mi bu?
Annen-baban buradalar.
Aşını-yemeğini koyup,
Annen-baban bekliyor.

Kaynak kişi: Taktaj Saja Telikoviç.

(104) Küjüĝet Seren Hamruŋ Çaştaru
Alganganı

Küjüĝet Seren İsimli Kamın Çocuklara
Alkışı

Urug çaştar! Üre tölder!
Uyan bolbayn, ere bolzun.
Boçurgalap çastır bolzun.
Bora hektep özer bolzun!

Küçük çocuklar! Evlat, torunlar!
Uyuşuk olmayıp, cesur olsun.
Tomurcuk gibi patlasın.
Boz guguk gibi büyüsun.

Boçurganun çeçee-le ışkaş,
Bora hektiŋ çalgını deg,
Bügü çonnun çaş-la tölü
Bürün mendi özer bolzun!

Tomurcuğun çiçeği gibi,
Boz gugugun kanadı gibi,
Ulusun mirasçısı çocuklar
Selamette büyüsun!

Kaynak kişi: Balĝan Küjüĝet Lençayeviç.

(105) Salçak Lamaŋık Hamruŋ Çaş Urug
Aarıy Beerge, Alĝanır Alĝıŋı

Salçak Lamaŋık İsimli Kamın Hasta
Küçük Çocuk İçin Söylediği Alkışı

Körem monu hööküynü.
Körnüp örşEEP bolĝaap körĝer.
Çaş-la çüve çarŋıŋĝ-dır,
Salĝadaanın edip körĝer.

Bakın şu bîçâreye.
Bakıp, baĝışlayınız.
Minik bebek saftır,
Derdine derman olunuz.

Kakpak hadıŋ haraaçadan*
Havırılŋar, evirliŋer.
Eŋmek hadıŋ haraaçadan

Kertik akaĝaç kasnaĝından
İniniz*, merhamet gösteriniz.
Eĝik akaĝaç kasnaĝından

Eskeriñer, çavırlınar.

Fark ediniz, sakinleştiriniz.

Haraaça*: keçe çadır kafesinin üst kısmında değneklerin saplandığı kasnak.

Kertik akağaç kasnaktan inin*: burada kam, Bay-Tayga iyesi 'dangına'ya seslenmektedir.

Kaynak kişi: Toybuhaa Hertek Koştayoviç.

XXII. HAMNİŇ AAS-KEJİKTİ ALGAP ALGANGANI KAMIN MUTLULUĞU ALKIŞLAMASI

(106) Sat Sevilbaa Hamnıñ Duştuun
Alganganı

*Sat Sevilbaa İsimli Kadın Kamın
Yavuklusunu Alkışlaması*

Tenek menee ujurajır
Demirelin indıg hey sen.
Akaarøj.
Akaarøj.

*Çılgın bana rastlayan
Çevikliğin öyle senin.
Öyle olsun!
Öyle olsun!*

Bagay menee ujurajır
Barıldaazın indıg hey sen.
Akaarøj.
Akaarøj.

*Kötü bana rastlayan
Güvenirliğın öyle senin.
Öyle olsun!
Öyle olsun!*

Kaynak kişi: Keneş Monguş Horluyeviç.

(107) Çıranday Hamnıñ Kejik
Kıygırıp Alganganı

*Çıranday İsimli Kamın Mutluluğu Çağırarak
Alkışlaması*

Ortun-kara* ooldarnıñ
Olça kejiı, kuray-kuray*!
Anay-kara* urugların
Aas-kejiı, kuray-kuray.

*Delikanlı oğulların
Ganimet dolu mutluluğu, kuray-kuray!
Gencecik kızların
Güzellik dolu mutluluğu, kuray-kuray!*

Ortun-kara*: erkeklerin delikanlılık çağı.

Kuray*: çağrı, bağışlama isteyen rica, samimi bir dua.

Anay-kara*: genç kızlık çağı. Anay 'oğlak' demek. Kayadan kayaya, taştan taşta zıplayıp oynayan oğlak ile oynak ve çevik genç kızın hareketleri arasında benzetme söz konusudur.

Kaynak kişi: Kuular Sengil Davındayoviç.

(108) Anıyak Kaday Hamnı Inak
Aşaan Humagalap Algangan Algıjı

*Genç Kadın Kamın Sevgilisini Koruyarak
Alkışlaması**

Albıs, şulbus arazınga
Aldın çaygan kijilig men.
Aldıkkıñrı aña berbe,
Aarıy beer sen, küjür ejim.

Albıs, şulbus arasına
Altını sallayan kocalıyım.
Onunla ilişkiye girme,
Hastalanırsın, zavallı dostum.*

Birikkenim, kattışkanım
Belin ugbas aarıy çüve.
Menden çaştıp aña berbe,
Bilinmestep aarıy beer sen.

*Birleştiğim, ilişki kurduğum
Belini kaldıramayan hasta erkek.
Benden saklayıp ona verme,
Farkına varmadan hastalanırsın.*

Kattışkanım, birişkenim
Kara paştan aaraan çüve.
Karak ajıt aña berbe,
Kara paştan aarıy beer sen.

*İlişki kurduğum, birleştiğim
Kara paş* taşıyan erkek.
Gözlerden gizli ona verme,
Kara paş bulaşır sana.*

Genç kadın kamın eşini koruyarak alkışlaması*: genç kadın aslında genç, yakışıklı ve sağlıklı olan kocasından başka kadınları ve kötü ruhları uzaklaştırmak için onu hastaymış gibi gösterip, diğerlerin gözlerini korkutmaktadır.

Albıs, şulbus*: kötü ruh.

Kara paş*: sifilis.

Kaynak kişi: Kök-Ool Viktor Şogjapoviç.

(109) Anıyak Ool Hamnıñ Inakşaan *Genç Erkek Kamın Aşık Olduğu Kıza*
Uruun Sarınnap Algangen Algıjı *Hüzünlenererek Alkış Söylenmesi*

Albatılar arazında
Arınayda kara meñniim.
Ajit çerde kara saldıg,
Anay kara meen-ne kijim.

*İnsanların arasında
Yüzünde kara benlim.
Gizli yerinde kara tüylü,
Genceciğim, benim kişim.*

Kövey kiji arazında
Höreeneyde emiglerliim.
Körbes çerde kökpel saldıg
Hölçün-kara meen-ne kijim.

*Çok kişinin arasında
Göğsünde memelim.
Saklı yerinde nadir tüylü,
Sevgilim, benim kişim.*

Opçak-tenek ool-la öörüm!
Ol-la kıska oraaşpañar,
Oon-na başka ozal bolur,
Ottug çañruk düjürer men.

*Çapkın arkadaşlarım!
O kıza yaklaşmayım,
Sataşan başına bela açar,
Alevli yıldırım indiririm.*

Kattışkanı kara baarlıg,
Kara kuskun kadarçılıg,
Haylıg hey boor, karadañar.
Haylıg çetker körüp-le kaar.

*İlişki kurduğu kara ciğerlidir,
Bekçisi kara kuzgundur,
Kaza çıkar, şüphelenin.
Belalı şeytan görüp çarpar.*

Eştegeni erlik hamı.
Erzek aarıg urug-la boor.
Edeen tırtıp, emiin tudup,
Erzey berbeyn körünjerem.

*Arkadaşı Erlik kamı.
İşveli kız, cilveli kız.
Eteğinden çekip, göğsünden tutup,
Zevke dalarım demeyin.*

Kaynak kişi: Kök-Ool Viktor Şogjapoviç.

XXIII. HAMNIÑ ÖGNÜ ALGANGAN ALGIŞTARI KAMIN ÇADIRLA İLGİLİ ALKIŞLARI

(110) Süt Çajarda Süzüglel

Süt Saçarken Edilen Dua*

Süzük bolzun,
Südün-ne çaş.
Süme bolzun,
Sözün söyle.

*İnanç olsun,
Sütünü saç.
Öğüt olsun,
Sözünü söyle.*

Süt saçma geleneği*, Tuvaların en eski geleneklerinden biridir. Yer, Su, Gök, Ateş vb. iyelerine kurban sunulurken süt saçılarak dualar okunur.

Kaynak kişi: Bayır Aleksey Şirinmeyeroviç.

(111) Salçak Lamajık Hamrın Ögnü
Alganganı

*Salçak Lamajık İsimli Kamın Çadırı
Alkışlaması*

Aldın haaçam, möngün haaçam!
Aza, çetker kiirbeyn körem.
Hayalaştır, dagılaştır,
Kadıg-bijig turup körem.

*Altın kapım, gümüş kapım!
Kötü ruhu, şeytanı içeri alma.
Kaya gibi, dağ gibi,
Sağlam ve sert dur.*

Kaynak kişi: Toybuhaa Hertek Koştayoviç.

(112) Çaa Öglengen Kıstı Yozulap
Alganganı

*Yeni Evlenen Kızın Selamlanıp
Alkışlanması*

Edileeni möngün bolzun.
Ezerteeni çıraa bolzun.
Kaldar a'dı baglaaştı bolzun.
Kara kiji aptırada bolzun.

*Sahip olduğu gümüş olsun.
Eyerlediği rahvan olsun.
Sakar atı direkte bağlı dursun.
Kara samur derisi sandıkta dursun.*

Ulagga munar a'ttig bolzun.
Uruk söörtür ooldug bolzun.
Azıraan maldig bolzun.
Aştig-çemnig bolzun.

*Binecek yedek atı olsun.
Uruğu* taşıyacak oğlu olsun.
Beslediği malı olsun.
Aşı-yemeği bol olsun.*

Haya deg ettig bolzun.
Haragan deg maldig bolzun.

*Kaya gibi malları olsun.
Çalılık gibi hayvanları olsun.*

Döñge tiger öglüg bolzun.
Döşke çalaar maldıg bolzun.

*Tepeye kuracak çadırı olsun.
Yamaca sürececek hayvanları olsun.*

Aştaan çüve adap kelir
Aştıg-çemnig bolzun.
Suksaan çüve suraglap keer
Suksun çemnig bolzun.

*Acıkan adını anarak gelecek,
Aşı-yemeği olsun.
Susayan su istemeye gelecek,
Yiyecek-içeceği olsun.*

Torga deg kaas bolzun.
Torlaa deg uran bolzun.
Ak şarı keji kögeerlig bolzun.
Ak hadıñ bışkılg bolzun.

*Ağaçkakan gibi güzel olsun.
Keklik gibi becerikli olsun.
Ak boğa derisinden matarası olsun.
Akağaçtan bışkısı* olsun.*

Murnuu edeen urug-darıg çaza bassın.
Artı edeen anay-huragan çaza bassın.
Torgu dorzuunga doñnaşsın.
Mañnık baldırına bağlaşsın.

*Eteğinin önünü çoluk-çocuk bassın.
Eteğinin arkasını oğlak-kuzu bassın.
İpek kalçasına dolansın.
Pelür baldırına bağlansın.*

Baştañgızı mañnık bolzun.
Bastırğanı çıraa bolzun.
Haram bolba, kazañçıkka hayındırba.
Hınır bolba, hımışçıkka hayındırba.

*Başörtüsü pelür olsun.
Bastırğıdı atı rahvan olsun.
Cimri olma, çayı kâsede kaynatma.
Pinti olma, çayı kepçede kaynatma.*

Bışkı*: bazı süt ürünlerinin yapımında kullanılan karıştırıcı alet.

Uruk*: ucunda ilmik olan sırık.

Kaynak kişi: Bayır Aleksey Şirinmeyer.

SONUÇ

Çalışmamızın konusu olan Tuva kam alkışlarını inceleme sırasında Tuva mitolojisinin araştırılmasında faydalı olacak bilgileri kaydettik. Tespit edilen maddeler ilgili başlıklar altında aşağıda verilmektedir.

Alkışlarda Kalıplaşmış İfadeler ve Sıfatlar:

Edebiyat ürünlerinde sıfat ve karşılaştırmaların yardımıyla insan, hayvan ve eşyaların görünüşleri, tabiat olgularının özellikleri ifade edilir. Sözlü edebiyat mahsullerinde kalıplaşmış ifadeler ve sıfatların önemi büyüktür, çünkü onlar, birer kültür kodudur. Düşüncenin belirli bir ritimle ve tekrarlarla başvurularak dile getirilmesi bir ifadeyi akılda kalıcı kılan önemli unsurdur. Sıklıkla tekrarlanan bu ifadeler, anlatıcıdan dinleyiciye aktarılmakta olan bilginin kalıcı olmasını sağlamakla genel olarak kültür mirasının aktarılmasını sağlamış olur. Tuva kam alkışları her ne kadar onları düzen kamların şahsî duygu ve tecrübelerini aktardıkları için şahsî karakter taşıyıcılar da genel olarak toplum kültürünü yansıtır ve kültür aktarımında rolleri büyüktür.

Alkışların ana gruplara ayrılmış olması gereği, sıfat ve kalıplaşmış ifadeleri 4 grupta ele almayı uygun gördük: 1. ruhlar dünyasıyla ilgili kalıplaşmış sözler ve sıfatlar; 2. insanlarla ilgili kalıplaşmış sözler ve sıfatlar; 3. hayvanlarla ilgili kalıplaşmış sözler ve sıfatlar; 4. doğayla ilgili kalıplaşmış sözler ve sıfatlar.

1. Ruhlar dünyasıyla ilgili kullanılan sıfatlar:

a) Soyu gökten gelen kamlar, gökyüzünde yaşadıklarına inandıkları yaratıklar için '*kaŋ Kurbus ooldar*' (çelik Kurbus oğulları), '*Azar deerniŋ ooldarı*' (Azar göğünün oğulları), '*sırıla kımçılğan*' (yıldırım okuyla kamçılanan), '*kızıl-şokar ulu mungan*' (kızıl-ala ejderhaya binen), '*kara-şokar ulu mungan*' (kara-ala ejderhaya binen), '*ak-la bulut arjıldangan, kök-le bulut köjegeelig, kara-bulut kandaazınmıŋ*' (kara bulut baş örtülü, gök bulut perdeli, kara bulut süslü), '*ak sööktüŋ*', '*arıŋ sööktüŋ*' (soylu), '*çester haaylıŋ*', '*hola dumçuktug*' (bakır burunlu) ifadelerini kullanmaktadırlar.

b) Soylu kamlar, kam ecdadını '*çayaan döstüŋ*' (yeteneğini Tanrı'dan alan), '*küjür açam*' (aziz dedem), '*attıŋ-çarlıŋ açam*' (şanlı-

şöhretli dedem), 'ertenginiñ ege hamı, burungunun uktug hamı' (öncekinin ilk kamı, evvelkinin yüce kamı), 'buurul ham' (kır renkli kam) sıfatlarıyla yüceltmektedirler.

c) Kamlıklarını yer ve su iyelerinden alan kamlar 'çinçi, şuru daştıg hemner eeleri' (inci, boncuk taşlı ırmakların iyeleri), 'aldın, möñgün daştıg hemner eeleri' (altın, gümüş taşlı ırmakların iyeleri), 'çerzi sarıg ugbalarım' (çürümüş ağaç sarısı ablalarım), 'hüler, çester бүдүштүгler' (bronz, bakır yapıllar) gibi sıfatlar kullanılmaktadırlar.

d) Soyu albıstan gelen kamlar, albısı 'kızıl çester çaaktıg' (kızıl bakır yanaklı), 'sarıg hola dırgaktıg' (sarı bakır tırnaklı), 'sarıg diireñner' (sarı ruhlar) gibi sıfatlarla nitelemektedirler.

2. İnsanlarla ilgili:

Delikanlılık çağında erkekler için 'ortun-kara ooldar', genç kızlar için 'anay-kara uruglar'¹⁰². Kız sevgiliye hitaben 'hölçün kara' (sevgilim), 'eñgiske deg kızıl çaaktıg' (yabanî pancar gibi kızıl yanaklı), 'kara karaktıg' (kara gözlü), 'kara meñnig' (kara benli), 'tuñ deg ak dıştıg' (kavkı gibi beyaz dişli), 'emişkeek deg salaalıg' (deve dikenini gibi ince parmaklı) gibi ifadeler geçmektedir.

Cinsel hayatın söz konusu olduğu mahrem konulu alkışlarda erkek cinsel uzvu 'tokpak' (kütük), kadın cinsel organı ise 'tamı' (uçurum) olarak şifrelerle zikredilmektedir.

3. Hayvanları niteleyen ifadeler:

At: 'çıraa' (rahvan), 'çelip mañnaar' (tırıs giden), 'döñgür şilgi' (boynuzsuz kızıl sarı), 'kañ duyuglug' (çelik toynaklı), 'tuñ deg ak dıştıg' (kavkı gibi beyaz dişli), 'tuman tınıştıg' (duman nefesli), 'duyug kulaktıg' (hassas kulaklı), 'homus ünnüg' (kopuz sesli), 'salbak kudurutug' (püskül kuyruklu).

Boğa: 'han şuru karaktıg' (kan boncuk gözlü), 'kañ хүлер мыйыстыг' (çelik, bronz boynuzlu), 'sürlüg buga' (gaddar boğa).

Köpek: 'eezinge ergelig' (sahibine sadık), 'haynı bilir dumçuktug' (belayı sezen burunlu), 'kodan maldıñ eezi' (hayvan sürüsüne sahip çıkan).

¹⁰² **Anay-kara:** genç kızlık çağı. Anay 'oğlak' demek. Kayadan kayaya, taştan taşla zıplayıp oynayan oğlak ile oynak ve çevik genç kızın hareketleri arasında benzetme söz konusudur.

Ayı: 'hayırakan', 'moşpak' (tombul), huyırnaan kilaştıg (paytak yürüyüşlü), 'majaalay' (ayıcık), doşkun kara (gaddar kara), karjı kara (sert kara), doos-kurtun doyratkan (böcek-kurt yiyen).

Kuzgun: 'aylık çerden çıttı kagar kara kuskun' (bir aylık mesafeden koku alan), 'halap keerin baştay bilir kuskun' (gelecek belayı önceden bilen kuzgun). Ak kuzgun, iyilik ve esenlik kuşudur. Kara kuzgun, bilgi ve ihbar kuşudur.

Puhu kuşu: 'karañgıda çoruktuk' (karanlıkta gezinen), 'han şuru karaktık' (kan boncuk gözlü).

4. doğayla ilgili en çok dağlara, taygaya 'avıraldıg tayga' (merhametli tayga), 'avıraldıg aldın Tañdı!' (merhametli dağım), 'avıraldıg aldın Sayan eeleri' (merhametli altın Sayan iyeleri), 'bedik ala tayga' (yüksek ala tayga), 'aldın baştıg tayga' (altın başlı tayga), 'aldın heelig Tañdı' (altın nurlu dağ) gibi zikirler dikkati çekmektedir.

Alkışlarda sayı motifi: Metinlerde 6, 7 ve 9 sayıları geçmektedir.

6: 'aldı kara kuskun' (altı kara kuzgun), 'aldı börü' (altı kurt), 'aldı ham' (altı kam);

7: 'çedi çı' (yedi yıl), 'çedi haan' (yedi kağan), 'çedi kuskun' (yedi kuzgun), 'çedi börü' (yedi kurt), 'çedi kadak' (yedi ipek), çedi ügü (yedi puhu kuşu).

9: 'tos deerden çarlıktıg' (dokuz gökten fermanlı), 'tos maga şeriglig' (dokuz bahadır askerli), 'tos koñguldug' (dokuz kovuklu), 'tos karış' (dokuz karış).

Alkışlarda geçen mitolojik yer adları: 'Azar deer' (Çağar göğü), 'Dayın deer' Dayın göğü, Süree tey (Süree tepesi), Çoorat (şeytanların ülkesi), Sümber-Uula (mitolojik dağ).

Alkışlarda geçen ağaç ve bitki adları: kızıl dıt (kızıl melez ağacı), kara dıt (kara melez ağacı), artış (ardıç), şaanak (Sibirya ardıcı), çoygan ıyaş (lâden ağacı), ağı, kañğı (pelin), kızıl kattar (kızıl Frenk üzümü).

KAYNAKÇA

- ALEKSEEV, N. A; **Şamanizm Tyurkoyazıçnıh Narodov Sibiri**, Novosibirsk, 1984.
- ARIKOĞLU, Ekrem; 'Tuva Cumhuriyeti. Tuva Türkleri', **Türk Dünyası Özel Sayısı II**, sayı 16, Temmuz-Ağustos, 1997, s. 1561-1569.
- ARIKOĞLU, Ekrem - KUULAR, Klara; **Tuva Türkçesi Sözlüğü**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 882, 2003.
- BUDAGEÇİ, Tamara; 'Tuva Şamanlarının Dünya Görüşü Hakkında', akt. Ekrem Arıkoğlu, **Türk Kültürü**, sayı 390, yıl XXXIII, s. 636-638.
- ÇORUHLU, Yaşar; **Türk Mitolojisinin Anahatları**, İstanbul, Kabcacı Yayınevi, 2002.
- DYAKONOVA, V. P; 'Religioznye Predstavleniya Altaytsev i Tuvintsev O Prirode Çeloveka', **Priroda i Çelovek V Religioznih Predstavleniyah Narodov Sibiri i Severa, L.**, 1976.
- EBERHARD, W; **Çin'in Şimal Komşuları**, Ankara, 1942.
- ELİADE, Mircea; **Şamanizm. İlkel Esime Teknikleri**, çev. İsmet Birkan, Ankara, İmge Kitabevi, 1999.
- ERGUN, Pervin; **Türk Kültüründe Ağaç Kültü**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2004.
- FRİDMAN, Eva Jane Neumann; 'Tuva Şamanizmi', çev. Müfit Balabanlılar, **Türkler**, XX. cilt, Ed. Salim Koca vd., Ankara, Semih Ofset, 2002, s. 180-187.
- İNAN, Abdülkadir; **Tarihte ve Bugün Şamanizm. Materyaller ve Araştırmalar**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. baskı, 2000.
- KENİN-LOPSAN, Monguş; **Algışi Tuvinskih Şamanov. Tuva Ham Algıştari**, Kızıl, 1995.
- KENİN-LOPSAN, Monguş; **Magiya Tuvinskih Şamanov**, Kızıl, 1993.
- KENİN-LOPSAN, Monguş; 'Tuvaların Eski Gelenekleri', akt. Dr. Ekrem Arıkoğlu, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, sayı 8, 1999, s. 458-468.
- POTAPOV, L. P; **Oçerki Narodnogo Bita Tuvintsev**, Moskova, Nauka Yay., 1969.
- RADLOFF, W; **Sibirya'dan III**, çev. Ahmet Temir, Ankara, MEB, 1994.

Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi 1, Atatürk Kültür Merkezi Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Projesi Yayını, Ankara, 2001, s. 604–629.

Tuvinsko-Russkiy Slovar, Ed. A.A. Palmbach, Moskova, 1955.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, 10. baskı, Ankara, 2005.

<http://en.wikipedia.org/wiki/Shamanism>

<http://tuvaonline.ru>

<http://gov.tuva.ru>

<http://ozturkler.com>

**Kamların Kamlama Sırasında Görüntüleri
(TÜRKSOY Arşivi)**

Şekil 1: Tef (TÜRKSOY Arşivi)

Şekil 2: Çomak (TÜRKSOY Arşivi)

Şekil 3: Tuva Kam Kostümü (TÜRKSOY Arşivi)

Ünlü Tuva halk bilimcisi Prof. Monguş Kenin-Lopsan, yasaklara rağmen alkışları çok zor şartlar içinde derlemiş ve Alğışı Tuvinskih Şamanov 'Tuva Hamnarnun Alğıştarı' (Kızıl, 1995) adlı kitapta bir araya getirmiştir. Tuva kültürünün araştırılmasında muazzam katkıları için Monguş Kenin-Lopsan Dirig Ertine 'Yaşayan Cevher' ödülüyle mükâfatlandırılmıştır.

Çalışmamızın amacı Sibiry Şamanizm'i içerisinde Tuva Şamanizminin özelliklerini betimlemek; Alğışı Tuvinskih Şamanov 'Tuva Hamnarnu? Alğıştarı' kitabında yer alan kam alkışlarını Tuva Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarmak; böylece, Tuva kamlarının dünyayı algılayış ve yorumlayış tarzını Türk okuyucusuna tanıtmak ve Sibiry Türk Toplulukları araştırmaları sahasına kazandırmaktır

ISBN:978-605-5184-23-0

9 786055 184230

Kapak Resmi: Aleksey Ulturgashev